

ΜΑΝΩΛΗΣ ΚΩΝ. ΚΕΦΑΛΟΓΙΑΝΝΗΣ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΣΕ ΚΡΙΣΗ

ΜΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

I. ΣΙΔΕΡΗΣ

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ο Μανώλης Κεφαλογιάννης, γεννήθηκε το 1959 στο Ηράκλειο της Κρήτης.

Σπούδασε οικονομικά στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο των Αθηνών από όπου και αποφοίτησε το 1984. Έκανε μεταπτυχιακές σπουδές στα Πανεπιστήμια READING UNIVERSITY OF ENGLAND και LONDON SCHOOL OF ECONOMICS στην περίοδο 1984- 1987. Εξειδικεύτηκε στα θέματα της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας, της Στρατηγικής και Ασφάλειας στην Ευρώπη, της Πολιτικής Ιστορίας των Ευρωπαϊκών κρατών μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, και έγινε κάτοχος των μεταπτυχιακών τίτλων MASTER OF ART (M.A) και MASTER OF SCIENCE (M.SC).

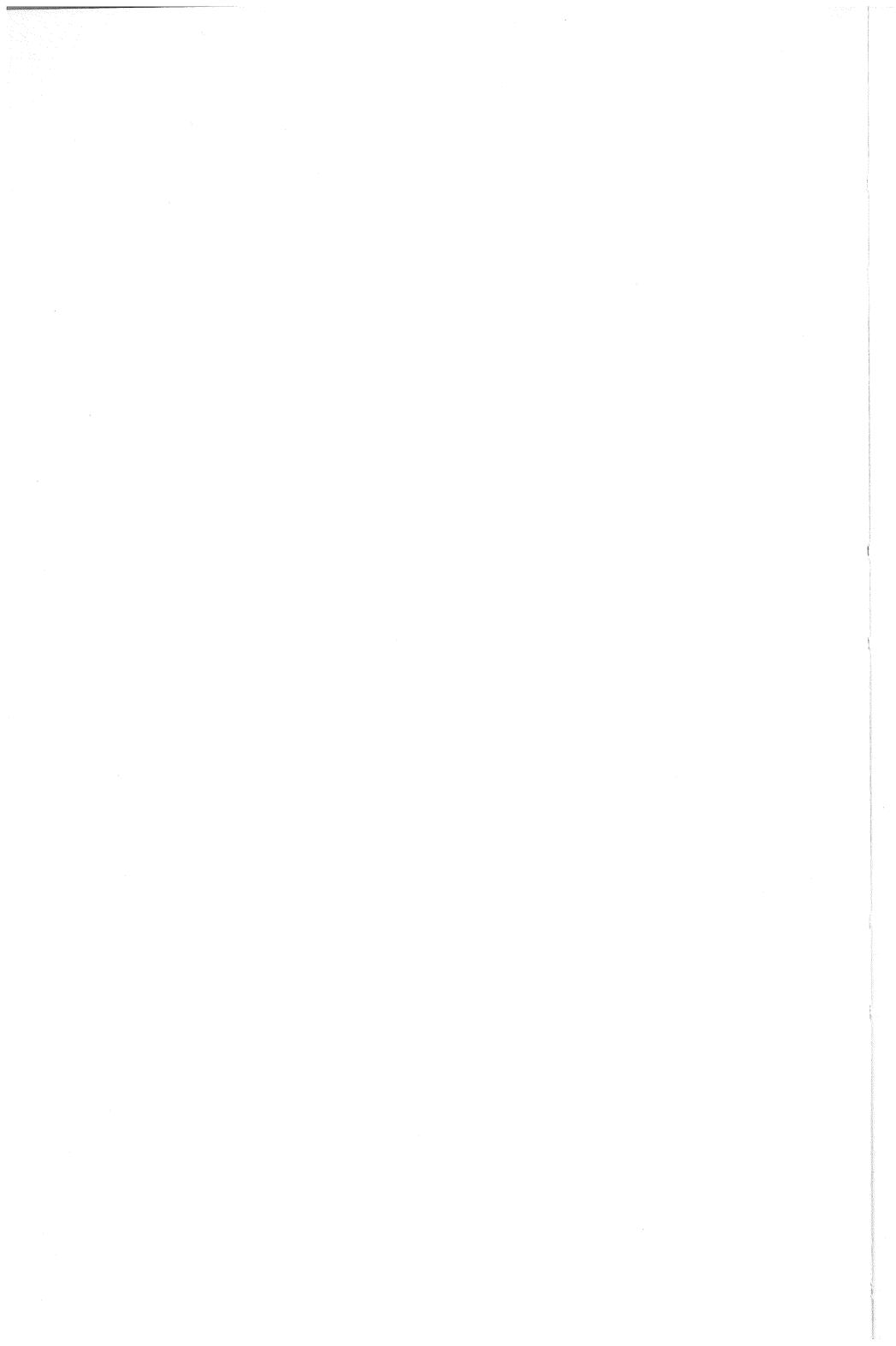
Ανέπτυξε, επίσης, αξιόλογη πολιτική δραστηριότητα στο εξωτερικό στο χώρο της νεολαίας και του κόμματος της Νέας Δημοκρατίας, την οποία εκπροσώπησε σε πολλές πολιτικές εκδηλώσεις και συζητήσεις. Το Σεπτέμβριο του 1988 ορίστηκε πολιτικό στέλεχος της Νέας Δημοκρατίας για το Νομό Ηρακλείου.

ΜΑΝΩΛΗΣ ΚΩΝ. ΚΕΦΑΛΟΓΙΑΝΝΗΣ

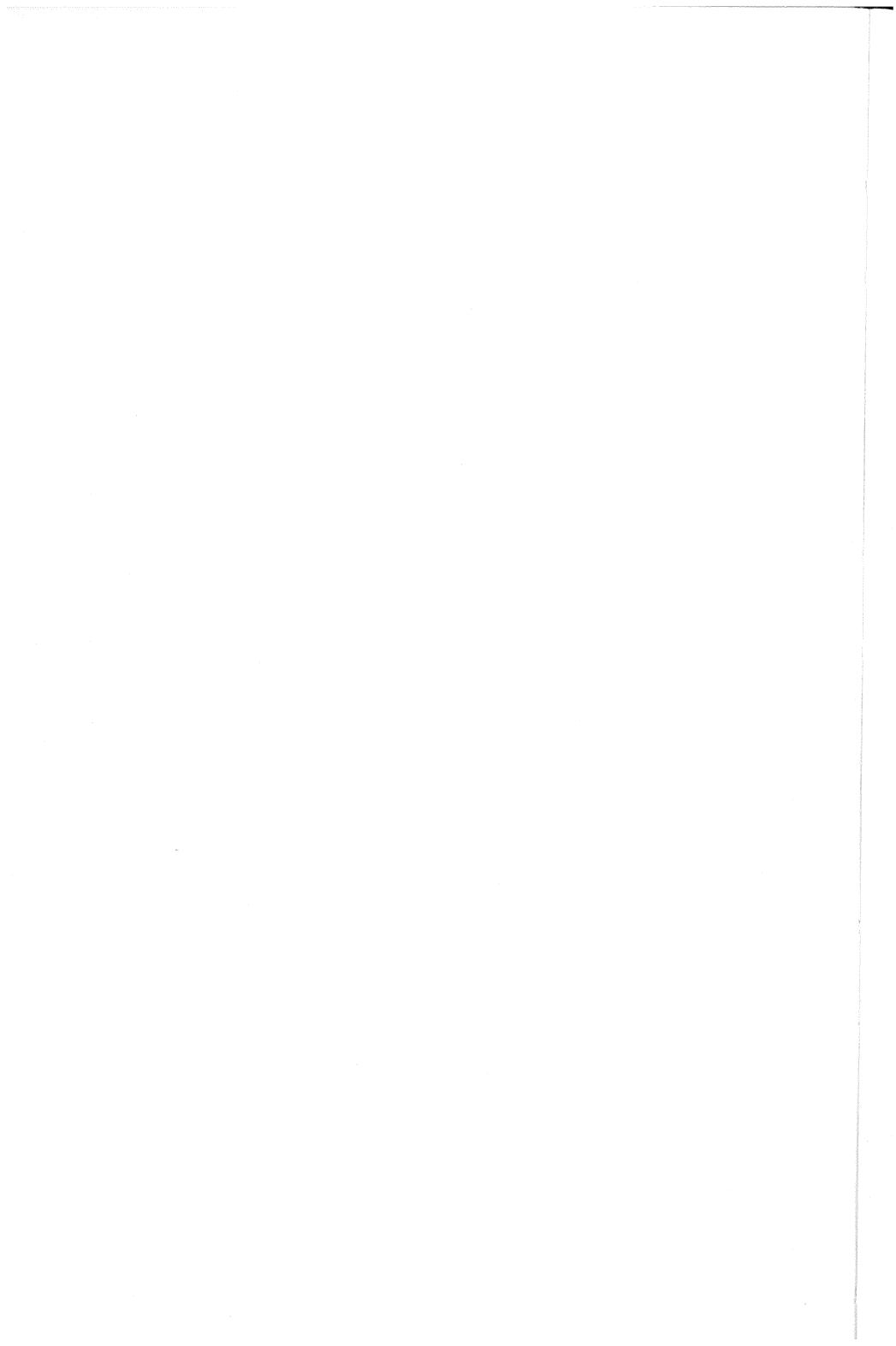
**Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΣΕ ΚΡΙΣΗ**

ΜΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

I. ΣΙΔΕΡΗΣ

*Στη μνήμη του
πατέρα μου Κώστα
και στην οικογένειά μου
που απετέλεσαν πάντα
πηγή έμπνευσης και σιγουριάς*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	ΣΕΛΙΔΕΣ
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	11
1. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ	13
I. Τα προπολεμικά χρόνια	13
II. Οι δεκαετίες του 1950 και 1960	15
2. ΠΩΣ ΦΤΑΣΑΜΕ ΣΕ ΚΡΙΣΗ	17
I. Η πρώτη μεταπολεμική κρίση της Ελληνικής οικονομίας (1973-1974)	17
II. Μια νέα περίοδος ανάπτυξης (1974-1979)	19
III. Η οικονομία σε πτώση και η πολιτική αλλαγών στην Ελλάδα (1979-1985)	21
IV. Μια μεγάλη ευκαιρία για την οικονομία χάθηκε (1982-1985)	25
3. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΣΕ ΚΡΙΣΗ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΚΑΙ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ	31
I. Τα γεγονότα που προηγήθηκαν	31
II. Η αναγνώριση της κρίσης	32
III. Το σταθεροποιητικό πρόγραμμα	36
4. ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΜΕΤΡΟΙ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	42
I. Το πρόβλημα της νοοτροπίας	42
II. Το πρόβλημα της εμπιστοσύνης	46
III. Η αρχή μιας νέας εποχής	48
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	51
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ I -ΠΙΝΑΚΕΣ	55
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ II -Διαγράμματα	75
ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ	81
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	91

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η βάση αυτής της μελέτης κατατέθηκε στο LONDON SCHOOL OF ECONOMICS και έγινε δεκτή ως MASTER Διατριβή τον Οκτώβριο του 1987. Στη συνέχεια εμπλουτίστηκε με τα πιο πρόσφατα στοιχεία της Ελληνικής οικονομίας και υπέστη ορισμένες μεταβολές και αναδιατάξεις στην ύλη, για να λάβει τη σημερινή της μορφή.

Σ' αυτή την εργασία θα επιχειρηθεί μια αναδρομή της Ελληνικής οικονομίας κυρίως από το 1973 και την πτώση της Δικτατορίας στην Ελλάδα, έως την επιβολή των μέτρων σταθεροποίησης του 1985 και τις πρόσφατες οικονομικές εξελίξεις. Θα αναζητηθούν οι πολιτικές και κοινωνικές παράμετροι που συντέλεσαν στη δημιουργία του σημερινού προβλήματος. Αποφάσισα να ασχοληθώ με την ανάλυση αυτής της περιόδου της Ελληνικής οικονομίας, διότι έχω την πεποιθηση ότι από το 1985 και μετά, τόσο η οικονομία της χώρας, όσο και η Ελληνική πολιτική κατάσταση, βρίσκονται σε μια νέα φάση. Η γνώση των αιτίων που προκάλεσαν τη σημερινή κρίση και μας οδηγούν στη νέα αυτή φάση, είναι πολύ χρήσιμη για την παρακολούθηση και κατανόηση των παραπέρα εξελίξεων. Θέλω, επίσης, να σημειώσω το γεγονός ότι, ενώ η επεξεργασία του τμήματος της έρευνας που αναφέρεται στην πορεία της Ελληνικής οικονομίας δεν συναντά ιδιαίτερες δυσκολίες, η έλλειψη σχετικής βιβλιογραφίας καθιστά την ανάλυση των πολιτικών και κοινωνικών παραγόντων, που συντέλεσαν στη δημιουργία του σημερινού προβλήματος, σχετικά δύσκολη.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η χώρα μας αντιμετωπίζει σήμερα σοβαρό οικονομικό πρόβλημα. Το γεγονός αυτό το παραδέχονται τα πολιτικά κόμματα, το μαρτυρούν οι αντιφάσεις της οικονομικής πολιτικής της κυβέρνησης, το ομολογεί ο πρωθυπουργός με τις δηλώσεις του¹. Μετά από δύο και πλέον δεκαετίες συνεχούς και αλματώδους ανάπτυξης (δεκαετίες 1950 και 1960) η Ελληνική οικονομία από το τέλος της δεκαετίας του 1970 άρχισε να παρουσιάζει στην αρχή μια επιβράδυνση και στη συνέχεια οπισθοδρόμηση στους ρυθμούς ανάπτυξης των κυριότερων οικονομικών της μεγεθών. Κατά το πρώτο ήμισυ της δεκαετίας του 1980 η κατάσταση της οικονομίας προσέλαβε διαστάσεις πραγματικής κρίσης. Έτσι, το 1985 η κυβέρνηση αναγκάστηκε να πάρει μέτρα σταθεροποίησης, μέτρα που προβλεπόταν να τερματιστούν στα τέλη του 1987, αλλά που, όπως φαίνεται, θα συνεχιστούν και στα επόμενα χρόνια.

Τα αίτια του προβλήματος που έχει δημιουργηθεί, είναι βέβαια οικονομικά και μπορούν να συνοψισθούν:

- στη διεθνή συγκυρία και σε λανθασμένες οικονομικές επιλογές που ακολουθήθηκαν τα τελευταία χρόνια της Δικτατορίας (αρχές δεκαετίας 1970).
- στην ατολμία των κυβερνήσεων της Ν.Δ. κατά τα τελευταία χρόνια της διακυβέρνησης της χώρας απ' αυτήν (τέλη δεκαετίας 1970).
- στη λανθασμένη οικονομική πολιτική της περιόδου 1982-1985 που ασκήθηκε από την πρώτη σοσιαλιστική κυβέρνηση της Ελλάδας.

Η φύση όμως του προβλήματος «έχει πάψει προ πολλού να είναι οικονομική»². Το πρόβλημα είναι κυρίως πολιτικό³, είναι

πρόβλημα εμπιστοσύνης προς την πολιτική ηγεσία, είναι πρόβλημα νοοτροπίας διοικούντων αλλά και διοικουμένων, είναι τέλος πρόβλημα πολιτικής ευαισθησίας και ήθους.

Σκοπός αυτής της έρευνας είναι να βοηθήσει στο να εντοπισθούν τα πολιτικά και οικονομικά αίτια που συντέλεσαν στη δημιουργία του σημερινού οικονομικού προβλήματος, τα οποία δεν έχουν ακόμη διευκρινιστεί πλήρως. Να προσδιορίσει το πότε και γιατί εμφανίστηκε το πρόβλημα αυτό, καθώς επίσης και να ερευνήσει τις προοπτικές που διαγράφονται σήμερα για επίλυσή του. Τέλος, τα κύρια ερωτήματα στα οποία θα επιχειρηθεί να δοθεί μια απάντηση είναι:

- γιατί δεν συνέχισε η οικονομία την ανοδική της πορεία μετά το 1979;
- γιατί, αφού η οικονομική κατάσταση άρχισε να χειροτερεύει σημαντικά μετά το 1979, η συνειδητοποίηση και η αναγνώριση της κρίσης άργησε να γίνει; κι ακόμη
- πώς δημιουργήθηκε στους Έλληνες η νοοτροπία ότι μπορούν να ζουν πέρα από τις δυνατότητές τους;

1

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Μια σύντομη ιστορική αναδρομή στα κυριότερα οικονομικά και πολιτικά γεγονότα της περιόδου πριν και μετά από τον Δεύτερο Παγόσμιο Πόλεμο και μέχρι τη δικτατορία στην Ελλάδα, νομίζω πως θα είναι χρήσιμη στη παραπέρα ανάλυση.

I. Τα προπολεμικά χρόνια

Παρά το ότι το Ελληνικό κράτος ιδρύθηκε το 1830, ουσιαστικές προσπάθειες, για την οικονομική του ανάπτυξη άρχισαν, κυρίως, μετά τη Μικρασιατική καταστροφή και συγκεκριμένα στα μέσα της δεκαετίας του 1920 (αν εξαιρέσει βέβαια κανείς το ανορθωτικό έργο του Χ. Τρικούπη στα τέλη του περασμένου αιώνα)⁴. Οι ανάγκες μιας πραγματικής οικονομικής ανάπτυξης υποχώρησαν σε πολιτικούς και στρατιωτικούς σκοπούς. Όταν η Ελλάδα απελευθερώθηκε από τους Τούρκους, το νεοσύστατο Ελληνικό κράτος περιλάμβανε μικρό μέρος του Ελληνικού Έθνους. Υπήρχαν μόνο 300.000 Έλληνες στην κυριαρχία του, έναντι 2,5 εκατ. Ελλήνων της διασποράς. Για τον λόγο αυτό η χώρα επιδόθηκε σ' ένα αγώνα απελευθέρωσης των Ελλήνων που βρίσκονταν κυρίως κάτω από τον τουρκικό ζυγό. Ένα αγώνα που ουσιαστικά τερματίστηκε στα 1923 με την συμφωνία της Λωζάνης⁵ η οποία, μέσα στα άλλα θέματα που έλυνε, όριζε την ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας. Ήτσι η Ελλάδα, περιλαμβάνοντας τώρα στην κυριαρχία της την πλειονότητα του Ελληνικού Έθνους μπορούσε να δώσει προτεραιότητα στην οικονομική της ανάπτυξη.

Μια αξιόλογη προσπάθεια έγινε από τον Ελ. Βενιζέλο, για την αντιμετώπιση των βασικών οικονομικών προβλημάτων μιας χώρας το 60% του πληθυσμού της οποίας ασχολούνταν με τη γεωργία (με συμβολή 45% στο ΑΕΠ), μιας χώρας που είχε υποδεχθεί 1,5 εκ. πρόσφυγες μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, και η οποία, όπως όλος ο κόσμος, αντιμετώπιζε τις συνέ-

πειες της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης του 1929.

Ένα από τα σημαντικότερα επιτεύγματα της προπολεμικής περιόδου στον οικονομικό τομέα είναι ο εκσυγχρονισμός του τραπεζικού συστήματος, με την ίδρυση της «Τράπεζας της Ελλάδος»⁶ τον Μάιο του 1928, καθώς επίσης, και η ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας της Ελλάδος. Η Τράπεζα της Ελλάδος έμελλε να διαδραματίσει για πολλά χρόνια ένα σημαντικό ρόλο στην άσκηση της νομισματικής και της εν γένει οικονομικής πολιτικής της χώρας. Οι τρεις ισχυρές και μεγάλου επιστημονικού κύρους πρωταρχότητες (Α. Διομήδης, Μ. Βαρβαρέσος και Ξ. Ζολώτας) που διοίκησαν την Τράπεζα, σχεδόν, από την ίδρυση της μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1980, λόγω του κύρους τους δεν υπέκυπταν σε πιέσεις, και με τις εκθέσεις και τις αναφορές τους προσπαθούσαν να συγκρατήσουν τις διάφορες κυβερνήσεις από ενδεχόμενες εσφαλμένες επιλογές και κατευθύνσεις⁷.

Κατά την ίδια περίοδο έγιναν μεγάλα έργα υποδομής με κορυφαίο τα μεγάλα αποχρωντικά έργα στη Μακεδονία που απέδωσαν στην καλλιέργεια 2,7 εκ. στρέμματα γης, και που είχαν τεράστια σημασία για την εθνική οικονομία.

Ωστόσο, οι μεγάλες προσδοκίες που υπήρχαν τη δεκαετία του 1930, δεν κατόρθωσαν να γίνουν πραγματικότητα εξαιτίας της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης του 1929 και της μακράς περιόδου ύφεσης που ακολούθησε. Τα πολιτικά γεγονότα που συνέβησαν σ' όλη τη διάρκεια της δεκατίας του 1930, με αποκορύφωμα το ξέσπασμα του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, έμελλε να βάλουν ένα τέλος στις προσδοκίες αυτές⁸.

Την επομένη δεκαετία, λίγες ήταν οι ευρωπαϊκές χώρες που υπέστησαν τα δεινά της Ελλάδος. Το 1/12 του πληθυσμού της χώρας πέθανε από την πείνα ή σκοτώθηκε στα χρόνια του πολέμου. Μετά τον παγκόσμιο πόλεμο η επιτροπή πολεμικών επανορθώσεων των Παρισίων (Paris Reparation Committee), υπολόγισε ότι η οικονομική καταστροφή της Ελλάδος λόγω του πολέμου αντιστοιχούσε στην αξία ακαθαρίστου εθνικού προϊόντος (ΑΕΠ) 18 μηνών⁹, ποσό, που ήταν πραγματικά τεράστιο. Σαν να μη έφταναν όλα αυτά, η Ελλάδα, είχε την εμπειρία ενός άγριου καταστροφικού εμφυλίου πολέμου που κυριολεκτικά μετέτρεψε σε ερείπια τη χώρα.

II. Οι δεκαετίες του 1950 και 1960

Μετά από 10 χρόνια αποδιοργάνωσης (γερμανική κατοχή, εμφύλιος πόλεμος) η Ελλάδα έπρεπε να κάνει μια νέα αρχή. Οι οικονομικές δραστηριότητες ήταν ανύπαρκτες και το ΑΕΠ ήταν πολύ χαμηλό, για να καλύψει τις βασικές ανάγκες της χώρας. Τα λόγια που ο Γ. Παπανδρέου χρησιμοποίησε, για να περιγράψει εκείνη την εποχή είναι χαρακτηριστικά: «Η Ελλάδα αναπνέει με δυο πνεύμονες — ένα Αγγλικό και ένα Αμερικανικό»¹⁰. Πράγματι η Αμερικανική βοήθεια στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1947-66 ξεπερνά το ποσόν των 3,5 δις δολαρίων (οικονομική και στρατιωτική)¹¹ ποσό πολύ σημαντικό για την εποχή εκείνη. Έτσι, όλα έδειχναν ότι η οικονομία δεν θα μπορούσε να αναπτυχθεί πολύ γρήγορα.

Παρ' όλα όμως τα σοβαρά προβλήματα, τα αποτελέσματα των προσπαθειών ανάπτυξης της οικονομίας ήταν αρκετά ενθαρρυντικά. Η Ελλάδα παρουσίασε μια σταθερή αύξηση των οικονομικών μεγεθών. Όλοι οι δείκτες αυξήθηκαν πολύ γρήγορα και με ρυθμούς ταχύτερους απ' αυτούς των χωρών της Δυτικής Ευρώπης. Μεταξύ των 1953-1963 το ΑΕΠ αυξήθηκε κατά 6,2% κατ' έτος, ενώ για τις χώρες οι οποίες αργότερα ίδρυσαν την EOK το αντίστοιχο ποσοστό αυξήσεως ήταν 5,4% κατ' έτος¹². Επίσης, μεταξύ 1963-1966 το ΑΕΠ (σε τιμές του 1958) ήταν το 1963 8%, το 1965 7,2%, το 1966 8,2%¹³. Το κατά κεφαλήν εθνικό εισόδημα αυξήθηκε από 250 δολάρια το 1954 σε 464 δολάρια το 1962 και σε 495 δολάρια το 1965¹⁴ (1 δολάριο αντιστοιχούσε τότε σε 30 δρχ.).

Η αγροτική παραγωγή μεταξύ 1953 και 1966 αυξήθηκε κατά 5,5% κατά μέσον όρο ετησίως¹⁵. Η αύξηση στην αγροτική παραγωγή ήταν το αποτέλεσμα της χρησιμοποίησης συγχρόνων παραγωγικών μεθόδων και της υψηλής χρηματοδότησης των αγροτικών δραστηριοτήτων, οι οποίες απέδιδαν το 28,6% του ΑΕΠ. Η Ελλάδα δεν ήταν πια υποχρεωμένη να εισάγει βασικά είδη διατροφής, αντίθετα στην ίδια περίοδο (1952-1962) το 65% των εξαγωγών της χώρας προσφερόταν από την αγροτική παραγωγή. Η παραγωγή του δευτερογενούς τομέα (ο οποίος περιλαμβάνει τη βιομηχανία) αυξήθηκε κατά 7,7% ετησίως. Η συμβολή των παραδοσιακών βιομηχανικών κλάδων (τρόφιμα, υφαντουργία, ενδύματα) στο εθνικό εισόδημα μειώθηκε σαν ποσοστό της συνολικής βιομηχανικής παραγωγής, ενώ,

μοντέρνοι τομείς της βιομηχανίας γνώρισαν σημαντική άνθιση. Αξιοσημείωτη είναι, επίσης, η προσπάθεια εξηλεκτρισμού της χώρας, τόσο για τη βιομηχανική ανάπτυξη όσο και για την εθνική οικονομία στο σύνολό της. Στην περίοδο 1953-1962 η ηλεκτρική παραγωγή αυξήθηκε κατά 12% ετησίως.

Είναι εν τούτοις αλήθεια ότι η μεταπολεμική οικονομική ανάπτυξη της χώρας (σε αντίθεση προς την εμπειρία άλλων αναπτυσσόμενων χωρών) βοηθήθηκε, σε μεγάλο βαθμό, από σημαντικό χρηματικό πλεόνασμα που υπήρχε στους άδηλους πόρους της χώρας (κυρίως της ναυτιλίας και του μεταναστευτικού συναλλάγματος) που καλύπτουν τα ελλείμματα του ισοζυγίου πληρωμών (βλέπε Πίνακα 2).

Οι εξελίξεις αυτές βοήθησαν την Ελλάδα να βγει από τους φαύλους κύκλους της υπανάπτυξης και να μπει σε μια νέα τροχιά η οποία χαρακτηρίζει όλες τις ταχύτατα αναπτυσσόμενες χώρες. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1950, έως και τα μέσα της δεκαετίας του 1970, η Ελλάδα, ήταν η ταχύτερα αναπτυσσόμενη χώρα του ΟΟΣΑ (μετά την Ιαπωνία). Μπορούμε, λοιπόν, να πούμε ότι στη διάρκεια της δεκαετίας του 1950και του 1960 τέθηκαν ουσιαστικά οι βάσεις της Ελληνικής οικονομίας. Οι πολιτικές εξελίξεις όμως δεν σημείωσαν την ίδια πρόοδο. Το βαρύ πολιτικό κλίμα και ο τρόπος του πολιτεύεσται ήταν οι βασικοί αρνητικοί παράγοντες που εμπόδιζαν την πρόοδο στην εξέλιξη των θεσμών και την προαγωγή του πολιτικού παιχνιδιού. Παρά τις προσπάθειες που σημειώθηκαν για τη βελτίωση του δημοκρατικού πολιτεύματος, πολλά και σημαντικά γεγονότα που έλαβαν χώρα στα χρόνια αυτά επέδρασαν ανασταλτικά στην εδραιώση των δημοκρατικών θεσμών της χώρας. Έτσι παρά τη μεγάλη οικονομική ανάπτυξη, την ταχεία βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των Ελλήνων, και τις προσπάθειες για καλύτερη εκπαίδευση, που ήταν απαραίτητες προϋποθέσεις για την παγίωση του δημοκρατικού συστήματος, η πολιτική ζωή κυριαρχούνταν από προσωπικές και πολιτικές εχθρότητες. Εχθρότητες και αντιπαλότητες που τελικά οδήγησαν στην επιβολή της δικτατορίας του 1967 και στην διατήρησή της για 7 ολόκληρα χρόνια.

2

ΠΩΣ ΦΤΑΣΑΜΕ ΣΤΗΝ ΚΡΙΣΗ

Η οικονομική ανάπτυξη που παρατηρήθηκε για μικρό διάστημα μετά τον εμφύλιο πόλεμο, άρχισε να επιβραδύνεται στις αρχές της δεκαετίας του 1970. Την εποχή εκείνη μια σειρά γεγονότων επηρέασαν δυσμενέστατα την Ελληνική οικονομία. Για την καλύτερη προσέγγιση του προβλήματος είναι χρήσιμο να διακρίνουμε την εποχή αυτή σε τέσσερις βασικές περιόδους: α) 1973-74: η πρώτη σοβαρή κρίση της Ελληνικής οικονομίας και η πτώση του Δικτατορικού καθεστώτος, β) 1974-79: μια νέα περίοδος ανάπτυξης, γ) 1979-81: η οικονομία σε πτώση και η πολιτική αλλαγή στην Ελλάδα, δ) 1982-85: μια μεγάλη ευκαιρία για την οικονομία χάθηκε.

I. Η πρώτη μεταπολεμική κρίση της Ελληνικής οικονομίας (1973-1974)

Το 1973 αποτελεί την αφετηρία μιας σειράς εξελίξεων που είχαν σαν αποτέλεσμα την εμφάνιση μιας σοβαρής οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα. Οι αλεπάλληλες ανατιμήσεις του πετρελαίου και η διεθνής οικονομική ύφεση που ακολούθησε, συνιστούν τη μια όψη του προβλήματος. Πράγματι, οι καθαρές δαπάνες για καύσιμα από 200 εκατ. δολάρια στις αρχές του 1970 ανέρχονται σε 800 εκατ. δολάρια περίπου το 1974 (βλέπε Πίνακα 20).

Από την άλλη πλευρά η όξυνση των συσσωρευμένων προβλημάτων από την οικονομική πολιτική που ακολουθήθηκε κατά τη διάρκεια της δικτατορίας, συνέτεινε στην επιδείνωση της κατάστασης. Το δικτατορικό καθεστώς επιχείρησε με τεχνητά μέσα να διατηρήσει τους ρυθμούς ανάπτυξης και αύξησης εισοδήματος που είχαν επιτευχθεί στην Ελληνική οικονομία καθ' όλη τη διάρκεια της μετεμφυλιακής περιόδου. Έτσι, για να διατηρήσει τεχνητά μια πλασματική ευημερία στο λαό, η δικτα-

τορία προχώρησε σε αλόγιστη αύξηση της ρευστότητας, με χορηγήσεις στεγαστικών και οικοδομικών δανείων. Επιπλέον, αύξησε τις κρατικές δαπάνες και τις κρατικές επενδύσεις (δημόσια έργα) σε υπέρμετρο βαθμό. Δημιουργήσε μια πλασματική καταναλωτική αφθονία, που δεν δικαιολογούνταν από την εγχώρια παραγωγική προσπάθεια. Έτσι, με την άσκηση επεκτατικής πολιτικής στις αρχές της δεκαετίας του 1970 οι υψηλοί ρυθμοί μεγέθυνσης που παρατηρήθηκαν, ακολουθήθηκαν από υπερβολικά υψηλούς ρυθμούς πληθωρισμού και ένα ψηλό έλλειμμα στο ισοζύγιο πληρωμών.

Πράγματι, από τα μέσα του 1972 άρχισαν να εκδηλώνονται πληθωριστικές πιέσεις, που έγιναν ιδιαίτερα αισθητές στα μέσα του 1973. Ο πληθωρισμός αυξήθηκε από 4,2% το 1972, σε 15,6%, το 1973 και 27% το 1974, ενώ στις χώρες της ΕΟΚ ο ρυθμός ανόδου τιμών ήταν πολύ χαμηλότερος (για πρώτη φορά από το 1961) - (βλέπε Πίνακα 3). Το γεγονός αυτό σημαίνει ότι τα εσωτερικά αίτια του πληθωρισμού ήταν ουσιώδη και αποφασιστικά.

Για να σταθεροποιήσει την υπερθερμασμένη οικονομία, η δικτατορία, αναγκάστηκε να καθηλώσει τους μισθούς, να αναστείλει τη χορήγηση οικοδομικών και στεγαστικών δανείων, να περικόψει απότομα τις δαπάνες για δημόσια έργα και να επιβάλει μέτρα περιορισμού των εισαγωγών. Έτσι, το καθεστώς ακολούθησε μια αντίστροφη (από τη μέχρι τότε ακολουθούμενη) τακτική, που είχε σαν αποτέλεσμα τη σημαντική μείωση της οικοδομικής δραστηριότητας, καθώς και τη δραστηριότητα στους σχετιζόμενους με αυτή κλάδους (57% είναι η μείωση το 1974 σε σχέση με το 1973)¹ καθώς, επίσης, και μια κάμψη στη βιομηχανική παραγωγή, η οποία παρουσιάζει καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960 και στις αρχές του 1970 μια αλματώδη άνοδο (βλέπε Πίνακα 4). Αποτέλεσμα υπήρξε η δημιουργία υψηλού ποσοστού ανεργίας.² Παράλληλα, το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου υπερτριπλασιάστηκε μεταξύ των ετών 1972 και 1973, εξαιτίας κυρίως του διπλασιασμού των εισαγωγών στο ίδιο διάστημα (βλέπε Πίνακες 5α και 5β). Για την κάλυψη των ελλειμμάτων του ισοζυγίου, η δικτατορία, προσέφυγε σε εξωτερικό δανεισμό, το ύψος του οποίου έφτασε στο ύψος ρεκόρ των 4,5 δις δολαρίων το 1974. Εδώ, πρέπει να σημειώσουμε τη σταθερότητα των εισοδημάτων από τη ναυτιλία, τον τουρισμό και το μεταναστευτικό συνάλλαγμα ακόμη

και σ' αυτές τις δύσκολες εποχές.

Το έσπασμα της οικονομικής κρίσης του 1973-74 συνοδεύτηκε από μια βαθιά πολιτική κρίση του στρατιωτικού καθεστώτος. Τα οικονομικά προβλήματα των τελευταίων χρόνων του δικτατορικού καθεστώτος, τα οποία οξύνθηκαν περισσότερο από την πρώτη πετρελαϊκή κρίση, έγιναν ακόμη περιπλοκότερα λόγω της Τουρκικής εισβολής στην Κύπρο τον Ιούλιο του 1974. Κάτω από την πίεση, λοιπόν, των οικονομικών προβλημάτων και της Κυπριακής τραγωδίας το καθεστώς της 21ης Απριλίου κατέρρευσε.

II. Μια νέα περίοδος ανάπτυξης (1974-1979)

Τον Ιούλιο του 1974, μετά από εφτά χρόνια δικτατορίας, αποκαταστάθηκε η δημοκρατία και επανήλθε η ομαλότητα στην πολιτική ζώη της χώρας. Όλα τα πολιτικά κόμματα νομιμοποιήθηκαν και προβλήματα που δίχαζαν τους Έλληνες πάνω από 50 χρόνια, φαίνονταν να βρίσκουν λύσεις. Έτσι, το Δεκέμβριο του 1974, οι Έλληνες αποφάνθηκαν με την ψήφο τους υπέρ της «Προεδρευομένης Συνταγματικής Δημοκρατίας» ως πολιτικού συστήματος διακυβέρνησης τους. Επίσης, καθιερώθηκε η Δημοτική ως η επίσημη γλώσσα σε όλα τα επίπεδα της Εκπαίδευσης και της Δημόσιας Διοίκησης και τερματίστηκε, έτσι, η φιλονικία μετάξι των διανοουμένων, αλλά και μεταξύ των πολιτικών κομμάτων, για το ποια μορφή γλώσσας θα έπρεπε να χρησιμοποιείται επισήμως στη χώρα. Ακόμη, το μεγάλο εθνικό πρόβλημα της Κύπρου δεν αποτελούσε πλέον πεδίο πολιτικής αντιπαράθεσης, μιας και λόγω της κρισιμότητας της κατάστασης οι πολιτικοί συνεργάζονταν μεταξύ τους, με σκοπό να βρεθεί η καλύτερη δυνατή λύση. Τέλος, το 1975 ένα νέο σύγχρονο Σύνταγμα Ψηφίστηκε από τη Βουλή.

Βέβαια, η αντιπαράθεση μεταξύ των πολιτικών κομμάτων δεν σταμάτησε ξαφνικά μετά τη μεταπολίτευση. Όμως, είχαν δρομολογηθεί πια αυτοπειριοσμοί στον τομέα της πολιτικής συμπεριφοράς. Εφτά χρόνια δικτατορίας είχαν διδάξει πολιτικούς και πολίτες νέους κανόνες πολιτικώς φέρεσθαι. Το πνεύμα μιας ευρύτερης ομοψυχίας που δημιουργήθηκε αμέσως μετά τη Δικτατορία (έστω και προσωρινά), καθώς επίσης και η απέραντη εμπιστοσύνη στο πρόσωπο του Κ. Καραμανλή, δημιούργησαν το κατάλληλο κλίμα για την ανάπτυξη της οικονομίας τα αμέσως επόμενα χρόνια.

Στο οικονομικό επίπεδο αμέσως μετά τη μεταπολίτευση χρειάστηκε να ληφθούν διάφορα διορθωτικά μέτρα, για την επαναφορά της οικονομίας στην προηγούμενη ανοδική της πορεία. Πράγματι, το έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών σταθεροποιήθηκε στη διάρκεια της πενταετίας 1974-1978 σε επίπεδα χαμηλότερα από εκείνα του 1973 (βλέπε Πίνακα 5a), παρά τη σταδιακή αύξηση της δαπάνης για εισαγωγή πετρελαίου στην ίδια περίοδο. Στην ευνοϊκή αυτή εξέλιξη συνέβαλε η μεγάλη αύξηση των εξαγωγών, καθώς επίσης και των εισροών από τους άδηλους πόρους. Ο πληθωρισμός σταθεροποιήθηκε σε χαμηλά επίπεδα (γύρω στο 12%). Όλα αυτά συντελέσθηκαν χωρίς να δημιουργήθει ανεργία.

Η κυβέρνηση Καραμανλή, εφαρμόζοντας μια πολιτική επέκτασης του κρατικού τομέα στην οικονομία, προώθησε επενδυτικά έργα με πρωτοβουλία του Δημόσιου, πιστεύοντας ότι θα ακολουθήσει αργότερα και ο ιδιωτικός τομέας. Παράλληλα, εφάρμοσε μια πολιτική κρατικοποιήσεων, θέτοντας υπό τον έλεγχο του Κράτους μεγάλες οικονομικές μονάδες, όπως την «Ολυμπιακή Αεροπορία», την «Εμπορική Τράπεζα», τις αστικές συγκοινωνίες της πρωτεύουσας κλπ. Για την πολιτική αυτή ο τότε υπουργός Συντονισμού Π. Παπαληγούρας κατηγορήθηκε για «σοσιαλομανία».

Ειδική προσπάθεια καταβλήθηκε για την αύξηση του εισοδήματος των εργαζομένων, ώστε να αποκατασταθούν οι απώλειες που είχαν υποστεί τα δυο προηγούμενα χρόνια (βλέπε σχήμα 1). Η αύξηση αυτή διατηρήθηκε σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970. Μεταξύ 1974 και 1979 οι μισθοί αυξήθηκαν κατά 40% σε σταθερές τιμές.³

Ένα σημείο το οποίο πρέπει να τονισθεί ιδιαίτερα είναι η σημασία που δόθηκε, την περίοδο αυτή, για την ανάπτυξη της υψηλής τεχνολογίας στην Ελλάδα και κυρίως της πολεμικής βιομηχανίας. Ειδικότερα η προσπάθεια για ανάπτυξη της πολεμικής της βιομηχανίας συνδέεται με τα προβλήματα των ελληνοτουρκικών σχέσεων και τις ειδικές συνθήκες που επικρατούν στον ευαίσθητο χώρο της Βαλκανικής.

Τα αποτελέσματα της πολιτικής που ακολουθήθηκε την πενταετία 1974-1979, δείχνουν ότι η Ελληνική οικονομία ξεπέρασε πολύ σύντομα την κρίση και άρχισε να αναπτύσσεται με ικανοποιητικούς ρυθμούς. Το ακαθάριστο εθνικό προϊόν (Α.Ε.Π.) μεταξύ 1974-1979 αυξήθηκε σε ετήσια βάση κατά 4,3%,⁴ το δε

κατά κεφαλήν εισόδημα από 2.099 δολάρια το 1974 αυξήθηκε σε 4.040 δολάρια το 1979 και 4.165 δολάρια το 1980⁵ σε τρέχουσες τιμές και τιμές συναλλάγματος. Ο πληθωρισμός μειώθηκε από 27% το 1973 σε 13,4% το 1974 και 12,6% το 1978.⁶ Οι εξαγωγές αυξήθηκαν σε ετήσια βάση κατά 8,5% και η βιομηχανική παραγωγή κατά 3,3% ετησίως.⁷ Τέλος, η ανεργία για την Ελλάδα ήταν ένα φαινόμενο άγνωστο μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1970. Μετά τη μεταπολίτευση όχι μόνο ανεργία δεν υπήρχε, αλλά και ένα μεγάλο μέρος Ελλήνων που μετανάστευσαν στις χώρες της Δ. Ευρώπης την προηγούμενη δεκαετία (1960) επαναπατρίστηκε (βλέπε Πίνακα 8).

Όμως, η υπέρμετρη αύξηση των εισοδημάτων των εργαζομένων (σε σχέση με την αύξηση της παραγωγικότητας) οδήγησε σε αύξηση του κόστους παραγωγής – σε πραγματικές τιμές – και ενίσχυσε τις πληθωριστικές πιέσεις προς το τέλος της δεκαετίας του 1970.

Επίσης, στην περίοδο 1974-1979 παρατηρήθηκαν αποκλίσεις των κυριότερων οικονομικών μεγεθών από τη μακροχρόνια τάση που είχε διαμορφωθεί από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 (βλέπε σχήμα 2). Παρά το γεγονός αυτό όμως, οι ρυθμοί αύξησης των διαφόρων οικονομικών μεγεθών εξακολούθησαν να είναι μεγαλύτεροι από τους μέσους ρυθμούς ανάπτυξης των χωρών της ΕΟΚ (βλέπε Πίνακα 1β). Κι αυτό αποτελεί πράγματι επίτευγμα συνυπολογιζόμενων: α) της πρώτης πετρελαϊκής κρίσης, β) της Κυπριακής τραγωδίας και της μόνιμης απειλής πολεμικών επιπλοκών με την Τουρκία, που οδήγησαν στην ανάγκη αύξησης των αμυντικών δαπανών της χώρας (μόνο για το 1976 το 25,8% των δαπανών του προϋπολογισμού αφιερώθηκε στις αμυντικές δαπάνες⁸), γ) της προετοιμασίας της χώρας για την ένταξή της στην ευρωπαϊκή οικονομική κοινότητα, η οποία απαιτούσε διαρθρωτικές μεταβολές στην Ελληνική οικονομία.

III. Η οικονομία σε πτώση και η πολιτική αλλαγή στην Ελλάδα (1979-1981)

Στις αρχές του 1979 η ευνοϊκή πορεία της οικονομίας ανακόπηκε. Η συνεχής κλιμάκωση των αυξήσεων της τιμής του πετρελαίου στη διεθνή αγορά (οι καθαρές δαπάνες της Ελλάδας για καύσιμα αυξήθηκαν από 800 εκατ. δολάρια το 1974

σε 2,9 δις δολάρια το 1980) - (βλέπε Πίνακα 20) και η αύξηση των εισαγομένων προϊόντων που ακολουθούσε τους ρυθμούς αύξησης του βιοτικού επιπέδου των Ελλήνων, επηρέασαν δυσμενώς τον πληθωρισμό και το ισοζύγιο πληρωμών της χώρας. Ο πληθωρισμός αυξήθηκε κατακόρυφα και το έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών διπλασιάστηκε στο ίδιο διάστημα (βλέπε Πίνακα 5a). Επίσης, λόγω της επικείμενης ένταξης της Ελλάδας στην ΕΟΚ, ορισμένα μέτρα προσαρμογής της οικονομίας, όπως π.χ. οι πολύ υψηλές τιμές ασφαλείας των αγροτικών προϊόντων, ενέτειναν τις πληθωριστικές πιέσεις.

Η νέα αυτή περιπέτεια της Ελληνικής οικονομίας ήταν η πιότερη σε σύγκριση με εκείνη των αρχών της δεκαετίας του 1970, αλλά, όπως αποδείχθηκε, ήταν μεγαλύτερη σε διάρκεια. Η παρατεταμένη, όμως, δυσμενής διεθνής συγκυρία επιδρούσε αρνητικά στο εσωτερικό επίπεδο των τιμών και το ισοζύγιο πληρωμών περιορίζοντας έτσι, τη δυνατότητα επιλογής και ληψη μέτρων οικονομικής πολιτικής, τα οποία θα μπορούσαν να οδηγήσουν την οικονομία σε ανάκαμψη.⁹

Πριν προχωρήσουμε στην ανάλυση των οικονομικών συμβάντων της τριετίας 1978- 1981, είναι χρήσιμο να αναφερθούμε σε ορισμένες πολιτικές παραμέτρους που επηρεάζουν αποφασιστικά τις οικονομικές εξελίξεις στην περίοδο αυτή. Κατ' αρχήν πρέπει να αναφερθεί η μετάβαση του Κ. Καραμανλή στην προεδρία της Δημοκρατίας το Μάιο του 1980. Η αποχώρηση του Καραμανλή από την ενεργό πολιτική άφησε ένα κενό που δύσκολα θα μπορούσε να το αναπληρώσει ο οποιοσδήποτε αντικαταστάτης του. Έτσι, το έργο του Γ. Ράλλη, που τον διαδέχθηκε στην πρωθυπουργία, ήταν πολύ δύσκολο και γινόταν ακόμη δυσκολότερο λόγω της έλλειψης πρόσφατης εντολής από το εκλογικό σώμα (δυσκολευόταν έτσι να επιβάλει τα αναγκαία περιοριστικά μέτρα για τη σταθεροποίηση της οικονομίας), της μακράς προεκλογικής περιόδου, στην οποία θα έπιπαινε η χώρα και της συνεχιζόμενης διεθνούς ύφεσης. Ακόμα στα τέλη της δεκαετίας του 1970 εμφανίζεται για πρώτη φορά μετά τη μεταπολίτευση μια ισχυρή αντιπολίτευση στην Ελλάδα. Τέλος, λόγω της μεγάλης οικονομικής ανάπτυξης μετά τον εμφύλιο πόλεμο, αλλά και στην προσπάθεια παγίωσης της Δημοκρατίας μετά το 1974, οι τότε κυβερνήσεις Καραμανλή προχώρησαν σε υψηλές κοινωνικές παροχές. Το γεγονός όμως αυτό απετέλεσε ένα μέτρο σύγκρισης για τους εργαζόμενους,

σύμφωνα προς το οποίο πίστευαν πως θα έπρεπε να εναρμονισθεί τόσο η μελλοντική οικονομική τους εξέλιξη όσο και η βελτίωση του βιοτικού τους επιπέδου. Μια τέτοια νοοτροπία ήταν πολύ δύσκολο να ανατραπεί από την κυβέρνηση Ράλλη.

Η ιδιαίτερη αναφορά στην καθοριστική επιρροή των πολιτικών εξελίξεων δεν έχει σκοπό να υποβαθμίσει, βέβαια, τους ενδογενείς και εξωγενείς παράγοντες που επηρεάζουν την οικονομία. Σκοπός της είναι να υπογραμμίσει ότι το ξεπέρασμα των οικονομικών δυσκολιών τα μέγιστα εξαρτάται από ένα ευνοϊκό πολιτικό και κοινωνικό περιβάλλον.

Οι επιπτώσεις από τη δεύτερη πετρελαική κρίση ανάγκασαν την Ελληνική κυβέρνηση (όπως και άλλες χώρες της ΕΟΚ και του Ο.Ο.Σ.Α.), να λάβει μια σειρά αντιπληθωριστικών μέτρων, με σκοπό τη σταθεροποίηση της οικονομίας. Τα μέτρα αυτά όμως οδήγησαν σε οικονομική ύφεση και αύξηση της ανεργίας.

Έτσι, στα τέλη του 1978 ένα πακέτο από αντιπληθωριστικά μέτρα αναγγέλθηκε¹¹ με βασικές κατευθύνσεις: τη μείωση των δημοσίων δαπανών, το πάγωμα των μισθών, τη λήψη μέτρων κατά της φοροδιαφυγής (όπως ο θεσμός του κριτηρίου πλουτισμού «πόθεν έσχες») κλπ. Όμως παρά την εφαρμογή των μέτρων αυτών ο πληθωρισμός αυξήθηκε από 12,6% το 1978 σε 19% το 1979.¹² Επίσης, παρουσιάστηκε μια κάμψη στο ρυθμό αύξησης του Α.Ε.Π., η οποία συνεχίστηκε μέχρι το τέλος της δεκαετίας (βλέπε Πίνακα 1β).

Η αύξηση του πληθωρισμού επέβαλε να παρθούν συμπληρωματικά αντιπληθωριστικά μέτρα στα τέλη του 1979.¹³ Τα επιτόκια αυξήθηκαν, μια μείωση των δημοσίων δαπανών και μια νέα πολιτική για τους μισθούς ανακοινώθηκαν (δηλ. ένας τρόπος τιμαριθμικής αναπροσαρμογής - Τ.Α. - των μισθών και εισόδημάτων στο επίπεδο του πληθωρισμού). Τέλος, ένα πακέτο περιοριστικών για τις εισαγωγές μέτρων επιβλήθηκε για έξι μήνες, με σκοπό τον περιορισμό των εισαγόμενων προϊόντων και τη βελτίωση του ισοζυγίου πληρωμών.

Η σταθεροποιητική πολιτική συνεχίστηκε και τα επόμενα χρόνια, μέχρι τις εκλογές του 1981. Πράγματι, πρόσθετα μέτρα για τη σταθεροποίηση της οικονομίας αναγγέλθηκαν μετά την υποβολή προς τον τότε πρωθυπουργό της γνωστής Έκθεσης Αβέρωφ για την οικονομία, τον Ιούλιο του 1981.¹⁴

Ένας πρόσθετος λόγος συνέτεινε στη συνέχιση αυτής της

πολιτικής. Η Ελλάδα θα γινόταν το δέκατο μέλος των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων από την 1η Ιανουαρίου του 1981. Έτσι, η οικονομική πολιτική της χώρας θα έπρεπε να ευθυγραφηστεί με την πολιτική που ακολουθούσαν τα άλλα κράτη μέλη, για να κάνει η χώρα μας ομαλά τα πρώτα της βήματα σ' αυτή τη μεγάλη αγορά. Η συνέχιση της περιοριστικής πολιτικής ήταν απαραίτητη, για την αντιμετώπιση των δυσμενών επιπτώσεων που θα είχε στον πληθωρισμό η μεγάλη αύξηση των τιμών των αγροτικών προϊόντων, που είχε αποφασισθεί από την κυβέρνηση Ράλλη.¹⁵ Η αύξηση αυτή είχε αποφασισθεί για να ωφεληθούν στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό οι Έλληνες αγρότες μετά την ένταξη, μιας και οι τιμές ασφαλείας των αγροτικών προϊόντων έπρεπε (μετά την 1η Ιανουαρίου 1981) να εναρμονισθούν με αυτές της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (C.A.P.).

Τα αποτελέσματα της πολιτικής που ακολουθήθηκε την περίοδο 1979-1981, συγκρινόμενα με αυτά της ΕΟΚ, άρχισαν να αντιστρέφονται σε βάρος της Ελλάδας. Η δυσμενής αυτή πορεία συνεχίστηκε και βαθμιαία επιδεινώθηκε στα μέσα της δεκαετίας του 1980. Ο ρυθμός αύξησης του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος (Α.Ε.Π.) μειώθηκε φθάνοντας στα ίδια περίπου επίπεδα με αυτά της ΕΟΚ¹⁶ (μέσος ρυθμός αύξησης για την τριετία 1979-1981 1,7%). Το κατά κεφαλήν εισόδημα σταθεροποιήθηκε περίπου σε 4.100 δολάρια (σε σταθερές τιμές)¹⁷ στη διάρκεια 1979-81. Η βιομηχανική παραγωγή παρέμεινε στάσιμη (βλέπε Πίνακα 4). Ο πληθωρισμός σημείωσε μεγάλη άνοδο (από 19% το 1979 έφτασε 24,5% το 1981), ενώ κατά μέσο όρο η αντίστοιχη αύξηση στις χώρες της ΕΟΚ ήταν 8,6% το 1977 και 10,2% το 1981.¹⁸ Οι ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου (σε σταθερές τιμές) παρουσίασαν μείωση. Πράγματι, παρά την ψήφιση του νέου νόμου για τα κίνητρα (Ν. 11116/81) του Ιανουαρίου του 1981, οι επενδύσεις που μέχρι το 1979 αυξάνονταν, άρχισαν να πέφτουν από 99 δις το 1979 σε 85 δις το 1981.¹⁹ Βέβαια στη μείωση αυτή συντέλεσαν και η μακρά προεκλογική περίοδος, που είχε εισέλθει η χώρα, καθώς και η επικείμενη πολιτική αλλαγή στην Ελλάδα. Επίσης, παρά την μεγάλη προσοχή που δόθηκε στον τομέα της εργασίας, η ανεργία αυξήθηκε από 1,9% το 1979 σε 4% το 1981.²⁰ Η ανεργία θα αναδειχθεί σε μεγάλο πρόβλημα της Ελληνικής οικονομίας στα μέσα της δεκαετίας του 1980. Πάντως, στην

περίοδο 1979-81 η ανεργία παρέμεινε σε ποσοστό σημαντικά χαμηλότερο από αυτό της ΕΟΚ.

Τέλος, είναι χρήσιμο να αναφερθούμε στο υψηλό δημοσιονομικό έλλειμμα που παρουσιάστηκε το 1981 και το οποίο σύμφωνα με την «Έκθεση Αβέρωφ» έφτασε το ύψος των 240 δις δρχ. περίπου ή το 52% των προβλεπόμενων συνολικών εσόδων του προϋπολογισμού του 1981. Το έλλειμμα αυτό, όπως υποστήριξε ο πρωθυπουργός Γ. Ράλλης, υπήρξε αρκετά μικρότερο.²¹ Αν κανείς αφαιρέσει: πρώτον την αξία των αποθεμάτων πετρελαίου (που δημιουργήθηκαν λόγω της αστάθειας της τιμής του προϊόντος), δεύτερον τις δαπάνες για τη συγκέντρωση των αγροτικών προϊόντων εσοδείας 1981 (που έμελλε να διατεθούν στην εσωτερική και εξωτερική αγορά το 1982, οπότε και το Δημόσιο θα εισέπραττε το 90% της δαπάνης από την ΕΟΚ), και τρίτον τις απρόβλεπτες δαπάνες για τους σεισμούς του Φεβρουαρίου του 1981 στην Αθήνα,²² τότε το παρουσιαζόμενο έλλειμμα μειώνεται κατά περίπου 100 δις δρχ.

Οι δυσμενείς οικονομικές εξελίξεις στα τέλη της δεκαετίας του 1970, καθώς επίσης και το όλο ψυχολογικό κλίμα που είχε δημιουργηθεί εναντίον της πολιτικής παράταξης που κυβέρνησε τη χώρα από τη μεταπολίτευση του 1974 οδήγησαν στην άνοδο των σοσιαλιστών του Α. Παπανδρέου στην εξουσία.

IV. Μια μεγάλη ευκαιρία για την οικονομία χάθηκε (1982- 1985)

Στις 18 Οκτωβρίου 1981 η πρώτη κυβέρνηση των σοσιαλιστών ήρθε στην εξουσία, μέσα σ' ένα ευνοϊκό ψυχολογικό κλίμα, με μια άνετη κοινοβουλευτική πλειοψηφία, και με ένα διεθνές περιβάλλον συνεχώς βελτιωμένο.²³ Είναι, επίσης, σημαντικό ότι για πρώτη φορά στην Ελλάδα γίνεται εναλλαγή των κομμάτων στην εξουσία από τη μεταπολίτευση του 1974. Μια εναλλαγή που κατά γενική ομολογία έγινε με άψογο τρόπο, γεγονός που δείχνει ότι το δημοκρατικό πολίτευμα της χώρας, που αποκατέστησε ο Κ. Καραμανλής το 1974, θεμελιώθηκε σε γερές βάσεις.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες η νέα κυβέρνηση είχε μοναδική ευκαιρία να ασκήσει με άνεση μια οικονομική πολιτική, που θα έλυνε τα προβλήματα που ταλαιπωρούσαν τη χώρα από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 και να επαναφέρει τη χώρα στο

δρόμο της ανάπτυξης. Το βασικό όμως εμπόδιο ήταν οι προεκλογικές υποσχέσεις για παροχή προς όλους.

Πριν τις εκλογές του 1981 είχε γίνει συνείδηση ότι, για την επιλυση των οικονομικών προβλημάτων της χώρας, η οποιαδήποτε κυβέρνηση εκλέγονταν, θα έπρεπε από τις πρώτες κιόλας μέρες να πάρει δραστικά μέτρα στον οικονομικό τομέα. Πράγματι, εκτός από την «Έκθεση Αβέρωφ», που ήδη αναφέραμε, και άλλοι αντικειμενικοί παρατηρητές²⁴ (όπως π.χ. ο κ. Αγγ. Αγγελόπουλος) λίγο πριν από τις εκλογές, αλλά και αμέσως μετά, έκαναν παραινέσεις και προτάσεις προς αυτή την κατεύθυνση. Η σημασία των μέτρων των πρώτων 100 ημερών θα ήταν καθοριστική.

Όμως, μια τέτοια πολιτική δεν ακολουθήθηκε. Αντίθετα, η νέα κυβέρνηση «κάτω από την πίεση της υλοποίησης των προεκλογικών υποσχέσεων, ακολούθησε επεκτατική εισοδηματική και δημοσιονομική πολιτική, που είχε ως αποτέλεσμα την επιβάρυνση του κόστους της παραγωγής».²⁵ Τα πρώτα μέτρα που εξαγγέλθηκαν (Δεκέμβριος 1981 και Ιανουάριος 1982)²⁶ προέβλεπαν: αύξηση στους κατώτερους μισθούς και ημερομίσθια κατά 40%, προσαρμογή των μισθών και ημερομίσθιων στο ύψος του πληθωρισμού - ATA - (σε μια διαδικασία πλήρους αποζημίωσης των χαμηλόμισθων και μερικής μόνο αποζημίωσης των θεωρουμένων υψηλόμισθων). Επιπροσθέτως, στον πρώτο προϋπολογισμό (Μάρτιος 1982) οι φόροι, κυρίως οι έμμεσοι, παρουσίασαν μεγάλη αύξηση ύψους 58,5%, δηλ. από 432 δις δρχ. το 1981 αυξήθηκαν σε 685 δις δρχ. το 1982.²⁷ Και το έλλειμμα του προϋπολογισμού παρέμεινε σε υψηλά επίπεδα.²⁸ Έτσι, οι αυξήσεις στο κόστος εργασίας (των χαμηλόμισθων) οδήγησε σε μείωση της ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων (κυρίως των μικρομεσαίων που είναι επιχειρήσεις εντάσεως εργασίας) με αποτέλεσμα το κλείσιμο πολλών από αυτές και τη δημιουργία ανεργίας.

Υπήρξε, δηλαδή, τους πρώτους έξι μήνες ένα άνοιγμα σε κοινωνικές παροχές... Το πρόβλημα εκδηλώθηκε καθαρά ύστερα από 6-8 μήνες, προς το καλοκαίρι του 1982. Όχι μόνο δεν είχε εφαρμοστεί το πρόγραμμα των 100 ημερών, αλλά είχαμε ακολουθήσει πορεία που θα μας οδηγούσε σε οικονομικό αδιέξοδο. Αυτά αφηγείτο αργότερα στο βιβλίο του ο τέως υπουργός εθνικής οικονομίας (1982-1985) Γ. Αρσένης.²⁹

Το πιο σημαντικό όμως στοιχείο της πρώτης αυτής περιόδου

διακυβέρνησης της χώρας από την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ δεν είναι τόσο η επιδείνωση που παρουσίαζε η οικονομία μετά τα πρώτα μέτρα που πάρθηκαν. Το σημαντικότερο ήταν ότι το ευνοϊκό ψυχολογικό κλίμα που υπήρξε, δεν το εκμεταλλεύτηκε η κυβέρνηση. Είναι πράγματι απορίας άξιον, γιατί η κυβέρνηση μιας και έριξε όλα τα βάρη για τα προβλήματα της οικονομίας στις προηγούμενες κυβερνήσεις, δεν προχώρησε παράλληλα σε μέτρα σταθεροποίησης. Έτσι, μετά το καλοκαίρι του 1982 το κόστος από τα οποιαδήποτε μέτρα οικονομικής πολιτικής έπεφτε στην κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, περιορίζοντάς της την ευχέρεια που είχε για ελιγμούς στον οικονομικό τομέα.

Από το καλοκαίρι του 1982 τα βασικά μεγέθη της οικονομίας ξέφευγαν από κάθε έλεγχο. Τότε η κυβέρνηση αποφάσισε αλλαγή πορείας. Ο μόνος λόγος που τα νέα μέτρα αργοπόρησαν μέχρι το τέλος του έτους, είναι οι δημοτικές εκλογές του φθινοπώρου του 1982. Τα μέτρα που αποφασίστηκαν είχαν σαν βασικούς άξονες: α) τον ετεροχρονισμό της ATA (τον Νοέμβριο του 1982) που είχε θεσπισθεί ένα χρόνο πριν και β) την υποτίμηση της δραχμής κατά 16% (τον Ιανουάριο του 1983), με σκοπό να αποκατασταθεί η ανταγωνιστικότητα της οικονομίας που είχε σημαντικά μειωθεί κατά το έτος 1982. Σε μια διεθνή έκθεση, που δημοσιεύτηκε στο «Financial Times», για την ανταγωνιστικότητα των προϊόντων 22 χωρών μελών του Ο.Ο.Σ.Α. το 1982, η Ελλάδα καταλάμβανε την προτελευταία θέση.³⁰ Οι αλλαγές στην κατεύθυνση της οικονομικής πολιτικής συνοδεύτηκαν από την αντικατάσταση των υπουργών Εθνικής Οικονομίας και Οικονομικών.

Στη διάρκεια της διετίας που ακολούθησε, η κυβέρνηση προώθησε ένα πρόγραμμα κοινωνικών και οικονομικών μεταρρυθμίσεων, διευρύνοντας την ήδη μεγάλη κρατική παρέμβαση στην οικονομία. Έτσι:

- Με τον νόμο περί κοινωνικοποίησεων των επιχειρήσεων κοινής ωφέλειας (1365/1983) το καλοκαίρι του 1983, η κυβέρνηση προχώρησε σε κάποια γνωμοδοτικό χαρακτήρα συμμετοχή των εργαζομένων στο δημόσιο τομέα. Παράλληλα, ψήφισε το περίφημο άρθρο 4 στον ίδιο νόμο, με το οποίο έβαλε περιορισμούς στις απεργίες των εργαζομένων στο Δημόσιο τομέα³¹
- Τον ίδιο χρόνο, η κυβέρνηση, ψήφισε το νόμο για την ανασυγκρότηση των προβληματικών επιχειρήσεων (1368/83),

- ο οποίος έδινε κάποια προσωρινή λύση στο πρόβλημα της απασχόλησης, αλλά από την άλλη μεριά απαιτούσε σημαντική αύξηση της φορολογίας για την κάλυψη των δανειακών υποχρεώσεων των επιχειρήσεων αυτών, καθώς επίσης και του υψηλού κόστους λειτουργίας τους.³²
- Τέλος, πρέπει να αναφερθεί ο νόμος για την παροχή κινήτρων για επενδύσεις (1262/82), ο οποίος αντικατέστησε τον αναπτυξιακό νόμο που είχε ψηφιστεί από την κυβέρνηση Ράλλη ένα χρόνο ενωρίτερα (δηλ. τον νόμο 1116/81). Ο νόμος αυτός, όπως αποδείχθηκε στη συνέχεια, δεν κατόρθωσε να ενισχύσει την επενδυτική δραστηριότητα του ιδιωτικού τομέα. Ένα κλίμα δυσπιστίας επικρατούσε στους επενδυτικούς κύκλους, αφού δεν καθορίζονταν με σαφήνεια οι κανόνες του οικονομικού παιχνιδιού.

Η αναπτυξιακή και μεταρρυθμιστική φιλοσοφία της σοσιαλιστικής κυβέρνησης στον οικονομικό, αλλά και στον κοινωνικό τομέα ενσωματώθηκαν στο πενταετές πρόγραμμα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης για τα έτη 1983-87.³³ Τα προκαταρκτικά αυτού του προγράμματος συζητήθηκαν το Νοέμβριο του 1983 και το πλήρες πρόγραμμα εγκρίθηκε το Δεκέμβριο του 1984. Όμως, ήδη από την εποχή της ψήφισης του προγράμματος είχε γίνει φανερό ότι οι μακροοικονομικοί του στόχοι (π.χ. αύξηση του Α.Ε.Π. κατά 4% ετησίως) ήταν αδύνατον να πραγματοποιηθούν, μιας και οι ρυθμοί ανάπτυξης της Ελληνικής οικονομίας ήταν πολύ χαμηλοί (για τη διετία 1983-1984). Το πρόγραμμα αυτό ουσιαστικά εγκαταλείφθηκε ή καλύτερα αντικαταστάθηκε από το σταθεροποιητικό πρόγραμμα (τα μέτρα λιτότητας) του Οκτωβρίου του 1985.

Τα αποτελέσματα της οικονομικής πολιτικής στη διάρκεια της πρώτης τετραετίας της διακυβέρνησης της χώρας από τους σοσιαλιστές (1981-1985), δείχνουν ότι η κατάσταση της οικονομίας επιδεινώθηκε. Αυτή η δυσμενής εξέλιξη οφείλεται κυρίως σε τρεις παράγοντες. Πρώτον, στις επιπτώσεις που είχε η οικονομική πολιτική που ακολουθήθηκε στο διάστημα Νοεμβρίου 1981 - Νοεμβρίου 1982. Δεύτερο, στην αντιφατικότητα που παρουσίασαν μεταξύ τους οι οικονομικές πολιτικές που εφαρμόστηκαν στις δυο διαφορετικές φάσεις της περιόδου αυτής (δηλ. μεταξύ των περιόδων 1981 - 1982 και 1983 - 1985). Τρίτον, το κλίμα φοβίας και το επενδυτικό κενό που δημιουργήθηκε, λόγω των μεταρρυθμίσεων που επιχειρήθηκαν στον

οικονομικό τομέα, καθώς επίσης και της υπέρμετρης αύξησης της φορολογίας. Το επενδυτικό αυτό κενό δεν μπόρεσε να αναπληρώσει ο γραφειοκρατικός και χαμηλής παραγωγικότητας δημόσιος τομέας (μια πραγματικότητα που επιβεβαίωσε και ο πρωθυπουργός Α. Παπανδρέου στη Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης το 1987).³⁴

Έτσι, κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής ο ρυθμός αύξησης του ΑΕΠ (σε σταθερές τιμές) κυμάνθηκε σε πολύ χαμηλά επίπεδα, που ήταν χαμηλότερα από αυτά του μέσου ρυθμού αυξήσεως των χωρών της ΕΟΚ (βλέπε Πίνακα 12). Ο πληθωρισμός μειώθηκε σε απόλυτους αριθμούς από 24,5% το 1981 σε 18,5% το 1984, για να αυξηθεί και πάλι σε 25% το 1985 και να διατηρηθεί στο ίδιο περίπου ύψος το 1986. Όμως, το σχετικό μέγεθος του πληθωρισμού συγκρινόμενο με αυτό των χωρών της ΕΟΚ αυξήθηκε σημαντικά (δηλ. από διπλάσιος σχεδόν που ήταν το 1981 πενταπλασιάστηκε το 1985), μειώνοντας έτσι την ανταγωνιστικότητα των ελληνικών προϊόντων (βλέπε Πίνακα 13).

Το ποσοστό της ανεργίας αυξήθηκε σημαντικά (από 4,1% του εργατικού δυναμικού το 1981 σε 7,4% το 1983 και 8,3% το 1985, ενώ οι προβλέψεις του Ο.Ο.Σ.Α. για το 1986 ανέβαζαν το ποσοστό σε 9%), πλησιάζοντας για πρώτη φορά τα επίπεδα ανεργίας των χωρών της ΕΟΚ (βλέπε Πίνακα 14α). Πρέπει να σημειωθεί, επίσης, ότι η ανεργία των νέων αποτελεί περίπου το 43% του ποσοστού των ανέργων (μετρούμενο, τουλάχιστον, από το 1984 που υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία)³⁵. Οι ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου (σε σταθερές τιμές) συνέχισαν την πτωτική τάση που παρουσίασαν από το 1980 με επιταχυνόμενο ρυθμό (βλέπε Πίνακα 10). Το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών παρέμεινε υψηλό σε όλη την περίοδο (1981-1985) - (βλέπε Πίνακα 15), για να επιδεινωθεί δραματικά το 1985 (σε 3,3 δις δολάρια). Μια τέτοια εξέλιξη οφείλεται στην εξασθένιση της ανταγωνιστικότητας της Ελληνικής οικονομίας, κυρίως όμως οφείλεται στη συνεχή εξασθένιση του ισοζυγίου των αδήλων πόρων καθ' όλη την προαναφερθείσα περίοδο (βλέπε Πίνακα 5α) και στην ελαφρά κάμψη των εξαγωγών, η οποία οφειλόταν στην πτώση της βιομηχανικής παραγωγής. Έτσι, η Ελλάδα αναγκάστηκε να ζητήσει δάνειο από την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα ύψους 1,7 δις ECU,

για να καλύψει την αύξηση στο έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών της.³⁶

Επίσης, το έλλειμμα του δημόσιου προϋπολογισμού διατηρήθηκε σε υψηλά επίπεδα κατά το πρώτο ήμισυ της δεκαετίας του 1980, για να φθάσει σε ύψος ρεκόρ το 1985 (δηλ. στα 1,2 τρις δρχ. ή 13,4% του Α.Ε.Π.) - (βλέπε Πίνακα 16). Στα ελλείμματα αυτά πρέπει να προστεθούν και τα ελλείμματα των προβληματικών επιχειρήσεων (βλέπε Πίνακα 17) και των δημοσίων οργανισμών.

Η κατάσταση αυτή στο δημοσιονομικό έλλειμμα είχε δημιουργηθεί παρά το γεγονός ότι τα έσοδα της Ελλάδας είχαν αυξηθεί σημαντικά από την ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ. Όπως σημείωνε και η έκθεση του Ο.Ο.Σ.Α. (τον Ιανουάριο του 1986) για την Ελληνική Οικονομία: «Οι καθαρές πληρωμές από την ΕΟΚ αυξήθηκαν σημαντικά από το 1981... φθάνοντας τα 87 δις δρχ. το 1984 (και τα οποία καλύπτουν περίπου το 15% των δανειακών αναγκών του δημόσιου τομέα)».³⁷ Τέλος, το εξωτερικό χρέος της χώρας, κατά τη διάρκεια της ίδιας περιόδου διευρύνθηκε υπέρμετρα σαν συνέπεια της χρηματοδότησης των δημόσιων ελλειμμάτων από τον εξωτερικό δανεισμό³⁸ και της χειροτέρευσης των επιχειρηματικών προσδοκιών (οι οποίες επιβράδυναν τις καθαρές εισροές κεφαλαίων). Έτσι, το εξωτερικό χρέος από 5 δις δολάρια το 1978 αυξήθηκε σε 16,7 δις το 1985 (βλέπε Πίνακα 19).

3

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΣΕ ΚΡΙΣΗ: ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΚΑΙ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ

I. Τα γεγονότα που προηγήθηκαν

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η οικονομική κατάσταση της χώρας επιδεινώθηκε το 1985, λόγω της κρίσης στο έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών, των δημοσιονομικών ελλειμμάτων, της πτώσης του ισοζυγίου των αδήλων πόρων, αλλά και των άλλων μακροοικονομικών μεγεθών. Δυο όμως είναι οι πολιτικοί παράγοντες που επηρέασαν δυσμενώς την πορεία της οικονομίας το 1985: η απομάκρυνση του Κ. Καραμανλή από την προεδρεία της Δημοκρατίας και η καθυστέρηση της επιβολής των μέτρων σταθεροποιήσης μετά τις εκλογές του Ιουνίου 1985.

Στις αρχές Μαρτίου του 1985 ο Κ. Καραμανλής παραιτήθηκε από την προεδρία της Ελληνικής Δημοκρατίας, για να μη συμμετάσχει, όπως ο ίδιος είπε, «σ' αυτό που σήμερα ονομάζεται δημόσιος βίος της χώρας». Όμως, κατά τη διάρκεια της εκλογής του νέου προέδρου προέκυψε συνταγματικό ζήτημα, αφού η αξιωματική αντιπολίτευση αμφισβήτησε το αποτέλεσμα, αλλά και την όλη μεθόδευση και μεθοδολογία της εκλογής του κ. Σαρτζετάκη. Δημιουργήθηκε έτσι πολιτική κρίση και ένταση. Το γεγονός της απομάκρυνσης του Κ. Καραμανλή αυτό καθ' αυτό, όπως επίσης και η πολιτική ένταση που ακολούθησε, επέδρασαν αρνητικά στην πορεία της οικονομίας, λόγω του κλίματος αβεβαιότητας που δημιουργήθηκε. Αβεβαιότητα που συνεχίστηκε μέχρι τις εκλογές, οι οποίες προκηρύχθηκαν για τις 2 Ιουνίου 1985. Οι σοσιαλιστές κέρδισαν κι αυτές τις εκλογές με μια άνετη κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Έτσι, η αξιωματική αντιπολίτευση αναγκάστηκε de-facto να αναγνωρίσει το νέο πρόεδρο και το πρόβλημα λύθηκε.

Μετά τις εκλογές άρχισε, σιγά-σιγά, να γίνεται φανερό ότι ο πρωθυπουργός, ευρισκόμενος στην αρχή της περιόδου μιας

νέας κοινοβουλευτικής εντολής και έχοντας μπροστά του συσ-σωρευμένα τα οικονομικά προβλήματα, είχε αποφασίσει να α-κολουθήσει μια πολιτική σταθεροποίησης μιας οικονομίας που χειροτέρευε μέρα με τη μέρα. Το μόνο εμπόδιο ήταν ότι, κατά τη διάρκεια της πρώτης του τετραετίας, υποστήριζε συνεχώς πως η οικονομία βρίσκεται «σε τροχιά ανάκαμψης», όπως ο ίδιος αρεσκόταν να λέγει¹ και ότι στη διάρκεια της προεκλογ-κής περιόδου το 1985, το βασικό του σύνθημα ήταν: «εμπρός για ακόμη καλύτερες μέρες»², ένα σύνθημα που γεννούσε την προσδοκία για περισσότερες κοινωνικές παροχές και υψηλότε-ρο βιοτικό επίπεδο. Έτσι, για να αποφευχθούν έντονες αντι-δράσεις, ο πρωθυπουργός ένα μήνα μετά τις εκλογές, αντικα-τέστησε τον αρχιτέκτονα της οικονομικής πολιτικής της κυβέρ-νησης (1982-1985) Γ. Αρσένη. Στη συνέχεια ανεγνώρισε ότι η οικονομία βρίσκεται σε μια «αποφασιστική καμπή» (όπως δήλω-σε στη Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης στα τέλη Αυγούστου του 1985). Και τέλος προχώρησε στην επιβολή των μέτρων λιτότη-τας του Οκτωβρίου του 1985. Όμως, η σταδιακή αυτή προ-σαρμογή στη νέα πολιτική ήταν φυσικό να προκαλέσει μια έξαρση για κερδοσκοπία (μια τάση που είχε δημιουργηθεί και πριν τις εκλογές του 1985).

Η επιβολή των μέτρων αυτών δεν ήρθε σαν αποτέλεσμα κάποιου ξαφνικού γεγονότος στην οικονομική ζωή της χώρας (όπως συνέβη στην δεκαετία του 1970 με τις δυο πετρελαιϊκές κρίσεις). Τα σταθεροποιητικά μέτρα έγιναν αναγκαία από το συνεχές κατρακύλισμα της οικονομίας της χώρας, που χρονο-λογείται από το ξέσπασμα της δεύτερης πετρελαιϊκής κρίσης. Αυτό που συνέβη ξαφνικά είναι η αναγνώριση της ύπαρξης του προβλήματος. Έτσι, από το Σεπτέμβρη του 1985 όλοι μιλούν πια κρίση.

II. Η αναγνώριση της κρίσης

Η επίσημη αναγνώριση της οικονομικής κρίσης έγινε αρχικά από τον κ. Χαλικιά, Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδας στην ετήσια έκθεσή του για την οικονομία το Μάιο του 1985 και στη συνέχεια από τον ίδιο τον πρωθυπουργό στη Διεθνή Έκ-θεση Θεσσαλονίκης (ΔΕΘ), που παραδοσιακά αποτελεί το βήμα από το οποίο κάθε χρόνο γίνεται ένας απολογισμός της οικο-νομίας και ανακοινώνονται οι γενικές κατευθύνσεις της οικονο-μικής πολιτικής για το επόμενο έτος. Πράγματι, ένα μήνα πριν

τις εκλογές και παρά την προεκλογική φόρτιση των ημερών, ο Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος, στην ετήσια Έκθεση της Τράπεζας, περιέγραφε το μέγεθος των συσσωρευμένων οικονομικών προβλημάτων, λέγοντας:

«... εξακολουθούν να είναι σοβαρά και δυσχερή τα οικονομικά προβλήματα που αντιμετωπίζει η χώρα. Ο πληθωρισμός, παρά το ότι έχει σημειώσει υποχώρηση τα τελευταία χρόνια, εξακολουθεί να είναι υψηλός και οι πληθωριστικές πιέσεις από την πλευρά του κόστους ισχυρές. Το έλλειμμα του δημόσιου τομέα διατηρείται σε υψηλό επίπεδο και η χρηματοδότησή του απορροφά μεγάλο μέρος των διαθεσίμων χρηματικών πόρων, ενώ συνεχίζεται για δέκα περίπου χρόνια η χαλαρότητα των άμεσα παραγωγικών επενδύσεων. Τέλος, το έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών διατηρείται σταθερό από το 1979 σε υψηλά επίπεδα, τόσο ως απόλυτο μέγεθος όσο και ως ποσοστό του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος».³

Στη συνέχεια ο πρωθυπουργός στην ετήσια ομιλία του στη ΔΕΘ (30 Αυγούστου 1985) για την οικονομία έλεγε:

«... πρέπει να αντιληφθούμε ότι βρισκόμαστε σε μια αποφασιστική καμπή. Πρέπει να αντιληφθούμε όλοι μας μια απλή αλήθεια. Δεν μπορούμε να καταναλώνουμε περισσότερα απ' όσα παράγουμε» και παρακάτω συνέχιζε: «Έτσι, μπορούμε σήμερα να διασφαλίσουμε με την οικονομική μας πολιτική την επιβολή στο μέλλον οικονομικών μέτρων από το εξωτερικό».

Τα μέτρα που ακολούθησαν τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, ήρθαν απλώς για να επιβεβαιώσουν μια πραγματικότητα της Ελληνικής οικονομίας, την οποία, πέρα από την αντιπολίτευση, αποδεχόταν τώρα πια και η κυβέρνηση. Το μεγάλο χάσμα στο έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών και τα επικινδύνως διευρυνόμενα δημοσιονομικά έλλειμματα είχαν παίξει τον ρόλο του «επιταχυντή» για τις σημαντικές αλλαγές πορείας που έγιναν στα τέλη του 1985.

Το πρόβλημα των ελλειμμάτων του δημόσιου τομέα: Η επέκταση του δημόσιου τομέα από τα μέσα της δεκαετίας του 70, και η ουσιαστική του μεγέθυνση από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, οδήγησαν σε αύξηση των δαπανών του κι έτσι κατέστει αναγκαία η αύξηση των φορολογικών εσόδων. Όμως, παρά την αύξηση αυτή η γραφειοκρατική και όχι εκσυγχρονισμένη φύση του δημόσιου τομέα, διεύρυνε από χρόνο σε

χρόνο τα δημοσιονομικά ελλείμματα που πήραν τρομακτικές διαστάσεις από το 1980. Πράγματι, όπως αναφέρεται και στην Έκθεση του Ο.Ο.Σ.Α. για τα έτη 1985/86: «Τα ελλείμματα των δημόσιων δαπανών σχεδόν διπλασιάζονται κάθε δυο χρόνια από το 1980».⁴

Τα ελλείμματα αυτά καλύφθηκαν κατά ένα μεγάλο μέρος από εσωτερικό δανεισμό, κυρίως μέσω των εμπορικών τραπεζών (υποχρέωση εμπορικών τραπεζών να αγοράζουν έντοκα γραμμάτια του Δημοσίου)⁵. Έτσι, οι χρηματοδοτικές δυνατότητες για τον ιδιωτικό τομέα μειώθηκαν. Επίσης, ένα σχετικά μικρότερο ποσοστό των δημοσιονομικών ελλειμμάτων (το οποίο όμως συστηματικά διευρύνθηκε από το 1981 και μετά (βλέπε Πίνακα 18), χρηματοδοτήθηκαν από εξωτερικό δανεισμό. Αυτό είχε σαν συνέπεια την προοδευτική επιδείνωση του εξωτερικού χρέους. Στο χώρο των δημόσιων επιχειρήσεων επιπροσθέτως, τα ελλείμματα έχουν αυξηθεί σημαντικά τα τελευταία χρόνια. «Από το 1978 οι συναλλαγές των δημόσιων επιχειρήσεων συνολικά, παρουσίασαν έλλειμμα και από τη στιγμή που οι πάγιες επενδύσεις τους επίσης αυξήθηκαν, το συνολικό έλλειμμα διευρύνθηκε σε 4,25% του Α.Ε.Π. το 1984».⁶ Αυτή η εξέλιξη οδήγησε σε μια συνεχή επιβάρυνση του προϋπολογισμού και σε αύξηση της φορολογίας⁷. Από την άλλη πλευρά, όμως, η αύξηση της φορολογίας δεν συνοδεύτηκε από αναδιάρθρωση του φορολογικού συστήματος, ώστε η κυβέρνηση να εξυπηρετεί τους στόχους της οικονομικής της πολιτικής μέσω της φορολογίας. Εξαίρεση, βέβαια, αποτελεί η εφαρμογή του φόρου προστιθέμενης αξίας (Φ.Π.Α.) τον Ιανουάριο του 1987, ο οποίος, παρά τα προβλήματα της εφαρμογής του, επέφερε ένα εκσυγχρονισμό στους έμμεσους φόρους⁸.

Πρέπει, τέλος, να σημειώσουμε τη σημασία όχι μόνο του μεγέθους των ελλειμμάτων των δημόσιων δαπανών, αλλά και της σύνθεσής τους. Για το θέμα αυτό ο Ο.Ο.Σ.Α. αναφέρει: «Η κυβέρνηση είναι υπεύθυνη για το μεγαλύτερο μέρος της αύξησης των ελλειμμάτων του Δημοσίου, με περίπου 2/3 της αύξησης των ελλειμμάτων της (καθαρός δανεισμός) οφειλόμενο σε διαρθωτικούς (δηλ. μη κυκλικούς) παράγοντες. Η αύξηση των δανειακών αναγκών του δημόσιου τομέα σε μεγάλο βαθμό χρησιμοποιήθηκε για καταναλωτικούς σκοπούς».⁹

Το πρόβλημα των ελλειμμάτων του εμπορικού ισοζυγίου: Το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου έχει κι αυτό τη δική του

μακρά ιστορία. Έως τις αρχές της δεκαετίας του 1970 δεν υπήρχε σοβαρό πρόβλημα. Τα διαρκή ελλείμματα του ισοζυγίου πληρωμών καλύπτονταν από την ύπαρξη σημαντικών πλεονασμάτων στο ισοζύγιο των άδηλων πόρων. Το πρόβλημα εμφανίστηκε από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 λόγω της ενεργειακής κρίσης. Η σταθερή άνοδος των εξαγωγών, αλλά και των εισροών από τους άδηλους πόρους καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970 (βλέπε Πίνακα 5a), δεν στάθηκε ικανή να καλύψει τις πολλαπλά αυξημένες δαπάνες για καύσιμα (που, όπως είδαμε στον Πίνακα 20 αυξήθηκαν από 400 εκατ. δολάρια το 1973 σε 2.900 εκατ. δολάρια το 1980 περίπου). Έτσι, τα ελλείμματα του ισοζυγίου πληρωμών διατηρήθηκαν σε υψηλά επίπεδα σε όλη τη διάρκεια του πρώτου μέρους της δεκαετίας του 1980. Τα διάφορα μέτρα που πάρθηκαν κατόρθωσαν μόνο να καλύψουν τρέχοντα προβλήματα στο ισοζύγιο πληρωμών. Έτσι, το Δημόσιο για εξυπηρέτηση των ελλειμμάτων του, προσέφυγε σε εξωτερικό δανεισμό, που είχε σαν αποτέλεσμα τη συνεχή επιβάρυνση του εξωτερικού χρέους της χώρας, και το οποίο με τη σειρά του επηρεάζει δυσμενέστατα τους όρους δανειοδότησης της Ελλάδας από τη διεθνή χρηματαγορά.

Τα μεγάλα ελλείμματα που παρουσιάστηκαν στο ισοζύγιο δεν μπορούσαν πια να καλυφθούν με τον παραδοσιακό τρόπο που γίνονταν μέχρι τώρα, δηλ. από τα πλεονάσματα των αδηλών πόρων. Έπρεπε, λοιπόν, από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 να είχαν ληφθεί τα αναγκαία μέτρα προσαρμογής της Ελληνικής οικονομίας. Η αναγνώριση όμως της σπουδαιότητας του προβλήματος έγινε με καθυστέρηση χρόνων και το κόστος της προσαρμογής θα είναι βαρύ. Χαρακτηριστική της σπουδαιότητας, που από το 1985 δίδεται από την κυβέρνηση και υπηρεσιακούς παράγοντες στην αναγκαιότητα προσαρμογής της Ελληνικής οικονομίας στις νέες συνθήκες, είναι η αναφορά του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδας Δ. Χαλικιά (Απρίλιος 1986):

«Το 1985 μπορεί να αποδειχθεί έτος - καμπή στη μεταπολεμική οικονομική εξέλιξη της χώρας. Έγινε συνείδηση ότι το ισοζύγιο πληρωμών... και κατά προέκταση η συσσώρευση εξωτερικού χρέους και οι υποχρεώσεις για την εξυπηρέτηση του, αποτελούν βασικό περιοριστικό παράγοντα στις επιλογές και τους χειρισμούς της οικονομικής πολιτικής, και ότι η

πολιτική της βραδείας προσαρμογής της Ελληνικής οικονομίας δεν αποτελεί λύση». Και συνεχίζει:

‘Αρχισε επομένως να εφαρμόζεται από το φθινόπωρο του 1985 μια νέα οικονομική πολιτική, η οποία αποβλέπει στην εξουδετέρωση των ανισορροπιών και στην εξασφάλιση κατάλληλων συνθηκών για την ανάπτυξη της οικονομίας».¹⁰

Ήταν, λοιπόν, ανάγκη η οικονομία να βγει από το φαύλο κύκλο που είχε εισέλθει στις αρχές της δεκαετίας του 1980.

III. Το σταθεροποιητικό πρόγραμμα

Το πακέτο των σταθεροποιητικών μέτρων ανακοινώθηκε στις 11 Οκτωβρίου του 1985. Τα μέτρα αυτά προέβλεπαν την κατά 15% υποτίμηση της δραχμής. Η υποτίμηση συνοδεύτηκε από μια περιοριστική πολιτική εισοδημάτων (πάγωμα μισθών), σύμφωνα με την οποία τροποποιείται εκ νέου η Α.Τ.Α., ώστε η αναπροσαρμογή των μισθών και ημερομισθίων να γίνεται ανά τετράμηνο με βάση τον προβλεπόμενο πληθωρισμό, μετά από αφαίρεση της επιδρασης στον τιμαριθμό του εισαγόμενου πληθωρισμού. Με νομοθετικό διάταγμα, η νέα τροποποιημένη μορφή της Α.Τ.Α. έγινε υποχρεωτική τόσο για το δημόσιο, όσο και για τον ιδιωτικό τομέα μέχρι το τέλος του 1987. Προβλέπονταν μάλιστα, υψηλές χρηματικές ποινές για τις επιχειρήσεις, οι οποίες θα παραβίαζαν το νέο σύστημα. Επίσης, με στόχο τον περιορισμό του διαθεσίμου εισοδήματος των επιχειρηματιών και ελευθέρων επαγγελματιών, έγινε επιβολή εκτάκτου φόρου στα κέρδη των επιχειρήσεων και των ελευθέρων επαγγελματιών για εισοδήματα του 1984. Οι αγρότες θα πλήρωναν κι αυτοί το τίμημα τους για το σταθεροποιητικό πρόγραμμα.¹¹ Πράγματι, επιδιώχθηκε η διατήρηση των τιμών των αγροτικών προϊόντων σε επίπεδα χαμηλότερα από αυτά του πληθωρισμού. Έτσι, η πράσινη δραχμή, με βάση την οποία υπολογίζονται οι τιμές των αγροτικών προϊόντων, προσαρμόστηκε μερικά μόνο στην επίσημη ισοτιμία της δραχμής. Με σκοπό τη δραστική μείωση των εισαγωγών για μια μεγάλη ποικιλία από προϊόντα, υιοθετήθηκε ένα σύστημα προπληρωμής των εισαγωγών. Τέλος, όπως ήδη αναφέραμε, η Ελλάδα, κάνοντας χρήση της οδηγίας 682/81 της ΕΟΚ, και σύμφωνα με τα άρθρα 108 και 109, της συνθήκης της Ρώμης, ζήτησε και έλαβε δάνεια ύψους 1,75 δις ECU στα τέλη του 1985. Το δάνειο δόθηκε σε δυο δόσεις και η πρώτη δόση καταβλήθηκε με τη σύναψη της συμφωνίας.

Οι άμεσες επιδιώξεις του σταθεροποιητικού προγράμματος ήταν η μείωση του τρέχοντος εξωτερικού ελλείμματος σε ευκολότερα χειριζόμενα επίπεδα και η δραστική μείωση του πληθωρισμού. Έτσι, η υποτίμηση της δραχμής απέβλεπε στην αποτροπή των δυσμενών εξελίξεων του ισοζυγίου πληρωμών, και στην υποβοήθηση της ανταγωνιστικότητας των ελληνικών προϊόντων τόσο στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό. Επίσης, ως βασικός στόχος της νέας πολιτικής παρουσιάστηκε η μείωση των δανειακών αναγκών του δημόσιου σαν ποσοστό του Α.Ε.Π. κατά 4%. Με τη στρατηγική αυτή η κυβέρνηση πίστευε ότι θα μπορούσε «να θέσει τα θεμέλια μιας παρατεταμένης οικονομικής μεγέθυνσης (ανάπτυξης) εφαρμόζοντας μια βήμα προς βήμα προσέγγιση».¹²

Όμως, η αναπτυξιακή διάσταση του σταθεροποιητικού προγράμματος, η οποία αναφέρεται και στην έκθεση του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος για το έτος 1985,¹³ βαθμιαία εγκαταλήφθηκε. Μέτρα για την ανάκαμψη και τον εκσυγχρονισμό της οικονομίας ουδέποτε ανακοινώθηκαν.¹⁴ Έτσι, οποιαδήποτε αναφορά στα αποτελέσματα του προγράμματος θα γίνει στο επίπεδο της σταθεροποίησης της οικονομίας και όχι της ανάπτυξης της, θα αναφερθούμε δηλαδή στα αποτελέσματα μιας προσπάθειας σταθεροποίησης, σε επίπεδα χαμηλότερα από αυτά του 1985. Πράγματι, η προβλεπόμενη πορεία του Α.Ε.Π. τόσο για το 1986 όσο και για το 1987 ήταν αρνητική (βλέπε Πίνακα 21).

Τα αποτελέσματα του πρώτου έτους του σταθεροποιητικού προγράμματος: Για το 1986, λοιπόν, ευνοϊκοί εξωτερικοί παράγοντες συνέβαλαν στην επίτευξη των στόχων που αρχικά είχαν τεθεί από την κυβέρνηση, δηλ. μείωση του ελλείμματος του ισοζυγίου πληρωμών από 3,2 δις δολάρια που ήταν το 1985, σε 1,7 δις δολάρια το 1986 και μείωση του πληθωρισμού από 25% που ήταν το 1985, σε 16% το 1986. Οι εξωτερικοί παράγοντες¹⁵ που βοήθησαν αποφασιστικά στην επίτευξη των παραπάνω στόχων είναι: α) η μείωση της διεθνούς τιμής του πετρελαίου, η οποία είχε σαν αποτέλεσμα μια σημαντική μείωση στις συναλλαγματικές ανάγκες για αγορά πετρελαίου, που υπολογίζεται σε 1,1 δις δολάρια περίπου και β) η αύξηση των καθαρών εσόδων (σε συνάλλαγμα) της Ελλάδας από την ΕΟΚ που υπολογίζεται σε 524 εκατ. δολάρια πάνω από την αρχική πρόβλεψη. Το άθροισμα των δυο αναφερθέντων παραγόντων

μας δείχνει ότι, ουσιαστικά, το ισοζύγιο πληρωμών δεν παρουσίασε βελτίωση σε σχέση με το 1985. Η κυβέρνηση, ενώ δεν αμφισβήτησε τις ευνοϊκές αυτές εξωτερικές συγκυρίες, υποστηρίζει ότι πρέπει κι άλλοι παράγοντες να ληφθούν υπόψη, όπως π.χ. η μείωση των εξαγωγών της Ελλάδας προς τις χώρες του Ο.Π.Ε.Κ., η επίδραση του ατυχήματος του Τσερνομπίλ στις εξαγωγές των αγροτικών προϊόντων κλπ.

Επίσης, το ύψος του πληθωρισμού παρ' ότι μειώθηκε σε απόλυτους αριθμούς (16,9% το 1986) εξακολουθεί να είναι πολύ υψηλό σε σχέση με τη μέση αύξηση του πληθωρισμού στις χώρες της ΕΟΚ. Η βελτίωση του πληθωρισμού επιτεύχθηκε λόγω του παγώματος των μισθών και του προσωρινού παγώματος των τιμών, το οποίο επιβλήθηκε το Νοέμβριο του 1986, με σκοπό, όπως δηλώθηκε, να αντισταθμισθούν οι επιδράσεις στις τιμές από την επιβολή του Φ.Π.Α. στις αρχές του 1987. Η προσέγγιση του στόχου για μείωση του ελλείμματος του δημόσιου τομέα οφείλεται: α) στα ποσά που εξοικονομήθηκαν από την πτώση της τιμής του πετρελαίου και τη μη παράλληλη μείωση της τιμής των καυσίμων στην ελληνική αγορά και β) στην αύξηση της φορολογίας κατά το έτος 1986. Τέλος, πρέπει να αναφερθεί ότι η προσέγγιση των στόχων του σταθεροποιητικού προγράμματος στάθηκε αρκετή για την καταβολή από την ΕΟΚ της δεύτερης δόσης του δανείου που είχε συναφθεί το 1985, με την προϋπόθεση ότι θα επιτευχθούν συγκεκριμένα οικονομικά αποτελέσματα.

Τα αποτελέσματα του έτους 1987 και οι πρόσφατες εξελίξεις (πρώτο τετράμηνο) του 1988: Για το 1987 οι στόχοι του προγράμματος ήταν η παραπέρα μείωση του ελλείμματος του ισοζυγίου πληρωμών στο επίπεδο των 1,2, δις δολάρια, ο περιορισμός του πληθωρισμού στο 10% και μια περεταίρω μείωση των ελλειμμάτων του δημόσιου τομέα σαν ποσοστό του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος (Α.Ε.Π.) κατά 4 ποσοστιαίες μονάδες.

Από τα αποτελέσματα χρήσεως του έτους 1987, όμως, προκύπτει ότι η κυβέρνηση πλησίασε μόνο το στόχο της για το ισοζυγίο πληρωμών μειώνοντας το στα 1,3 δις δολάρια περίπου,¹⁶ εξέλιξη που οφείλεται στην κατακόρυφη αύξηση των εισροών από τους άδηλους πόρους. Ο πληθωρισμός, όπως είχε αρχίσει ήδη να ομολογείται από το Σεπτέμβριο του 1987 τόσο από κυβερνητικούς παράγοντες όσο και τον ίδιο τον

πρωθυπουργό,¹⁷ αυξήθηκε στη διάρκεια του έτους κατά 15,7%,¹⁸ παρουσιάζοντας έτσι μια σημαντικότατη απόκλιση από τον αρχικό στόχο. Παρά τις προσπάθειες η μείωση των δημόσιων ελλειμμάτων δεν επιτεύχθηκε. Το δημοσιονομικό έλλειμμα ως ποσοστό του Α.Ε.Π. παρουσίασε μικρή μόνο μείωση της τάξεως του 0,5%.¹⁹ Μείωση που ασφαλώς βρίσκεται πολύ μακριά από τον αρχικά προβλεπόμενο στόχο του 4%. Τέλος, το Α.Ε.Π. μειώθηκε κατά 0,6%,²⁰ γεγονός που συνέβη και το 1986 και που οφείλεται κατά κύριο λόγο στο διετές σταθεροποιητικό πρόγραμμα.

Επίσης, από τα διαθέσιμα στοιχεία του πρώτου τετραμήνου του 1988 της Τράπεζας της Ελλάδος και τις πρόσφατες εκτιμήσεις του Ο.Ο.Σ.Α. (Ιούλιος 1988) για την Ελληνική οικονομία, προκύπτει ότι: η κυβέρνηση, παρά την κάποια βελτίωση του επιχειρηματικού κλίματος και την υπολογιζόμενη μικρή αύξηση του Α.Ε.Π., θα αντιμετωπίσει προβλήματα στην προσπάθεια της να περιορίσει τις αυξητικές τάσεις του ισοζυγίου πληρωμών, να τιθασεύσει τον πληθωρισμό και να περιορίσει τα δημοσιονομικά ελλείμματα. Πράγματι, το έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών φαίνεται να βρίσκεται ξανά σε άνοδο παρουσιάζοντας αύξηση 8% για το πρώτο τετράμηνο του 1988 σε σχέση με το αντίστοιχο του 1987. Η εικόνα του ισοζυγίου πληρωμών χειροτέρευσε ακόμη περισσότερο λόγω της σημαντικής μεγέθυνσης του ελλείμματος του εμπορικού ισοζυγίου της χώρας στην ίδια περίοδο.²¹ Εάν, λοιπόν, συνυπολογίσουμε και τις δυσμενείς εξελίξεις που μπορεί να επιφέραν στο ισοζύγιο των αδήλων πόρων γεγονότα όπως αυτά που συνέβησαν πρόσφατα με την τρομοκρατική ενέργεια στο κρουαζιερόπλοιο «City of Poros», μπορούμε να κατανοήσουμε γιατί, ήδη, γίνεται λόγος για αισθητή διόγκωση του ελλείμματος πληρωμών για το 1988. Η δυσμενής πορεία του εμπορικού ισοζυγίου επιβεβαιώνει, επίσης, την άποψη ότι το σταθεροποιητικό πρόγραμμα (το οποίο στηρίχθηκε κατά βάση στη μείωση των πραγματικών αποδοχών των εργαζομένων) δεν προχώρησε σε ικανοποιητικό βαθμό και μόνο περιστασιακά κατόρθωσε να αποτρέψει τους έμμεσους συναλλαγματικούς κινδύνους. Ο πληθωρισμός, επίσης, αναμένεται να παρουσιάσει ελαφρά αύξηση το 1988, λόγω κυρίως της χαλάρωσης των ελέγχων επί της αυξήσεως των μισθών και ημερομισθίων που ελάμβανε χώρα κατά τη διάρκεια της διετίας 1985-1987, αλλά και των πιέσεων που δημιουργούνται από

την κάλυψη όλο και μεγαλύτερου τμήματος του δημοσιονομικού ελλείμματος από εσωτερικό δανεισμό.

Οι δανειακές ανάγκες του Δημόσιου ως ποσοστό του Α.Ε.Π. προβλέπεται ότι θα αυξηθούν και αυτές σε ποσοστό μεγαλύτερο του 1,5%, δηλ. προβλέπεται να ξεπεράσουν το 15% του Α.Ε.Π. το 1988, από 13% που ήταν το 1987. Το γεγονός αυτό οφείλεται τόσο στην αδυναμία της κυβέρνησης να περιορίσει τα συνεχώς διευρυνόμενα ελλείμματα του κρατικού προϋπολογισμού, όσο και στα αδιέξοδα που υπάρχουν στην διαχείριση πολλών ασφαλιστικών οργανισμών και προβληματικών επιχειρήσεων. Επίσης, η κυβέρνηση προχωρεί σε έκτακτες δαπάνες, πέραν των ήδη προβλεπόμενων από τον προϋπολογισμό που ψηφίστηκε για το 1988, όπως για παράδειγμα η επιδότηση του ενοικίου, η ρύθμιση χρεών προβληματικών συνεταιριστικών επιχειρήσεων και οργανισμών κλπ. Τέτοιες δαπάνες προβλέπεται ότι θα διευρύνονται συνεχώς, αν ληφθεί υπόψη ότι βρισκόμαστε ένα μόλις χρόνο πριν από την πιο απομακρυσμένη ημερομηνία διεξαγωγής των εκλογών. Από την πλευρά των εισπράξεων τέλος, η κυβέρνηση, φαίνεται ότι αντιμετωπίζει δυσκολίες στο να αυξήσει τα έσοδα του Δημοσίου μέσω της διεύρυνσης της φορολογικής βάσης.

Συμπερασματικά, λοιπόν, οι προοπτικές για το 1988 δεν προβλέπεται να είναι αισιόδοξες. Η κυβέρνηση δεν φαίνεται ούτε το 1988 να κατωρθώνει τη σταθεροποίηση της οικονομίας. Σταθεροποίηση που θα της έδινε περιθώρια να προχωρήσει στις αναγκαίες για την ανάπτυξη της οικονομίας διαρθρωτικές μεταβολές και που, όπως ισχυρίζονται κυβερνητικοί παράγοντες, είναι μέσα στις προθέσεις της κυβέρνησης. Πράγματι, από ότι προκύπτει από παλαιότερες δηλώσεις του Α. Παπανδρέου, αλλά και από την εισοδηματική πολιτική που ακολουθείται το 1988, η κυβέρνηση συνεχίζει το σταθεροποιητικό της πρόγραμμα με μια κάποια ηπιότερη μορφή. Σε μια συνέντευξη στο Financial Times (6 Απριλ. 1987) ο πρωθυπουργός έλεγε: «Δεν λέμε ότι από τη μια μέρα στην άλλη ένα πρόγραμμα σταθεροποίησης τελειώνει και μια επεκτατική πολιτική αρχίζει. Εμείς αποβλέπουμε σε μια σύμπτωση (overlap)». Επίσης, όπως προκύπτει από την ομιλία του στην Δ.Ε.Θ. (Σεπτέμβριος 1987), η κυβέρνηση είναι αναγκασμένη να προχωρήσει: α) στον εκσυγχρονισμό του δημόσιου τομέα («Η αναπτυξιακή συμβολή του δημοσίου τομέα δεν υπήρξε αντίστοιχη των προσδοκιών

που είχαμε»), β) στην πάταξη της γραφειοκρατίας («έλαχε σε μας να περιορίσουμε το γραφειοκρατικό κρατισμό στη λειτουργία της οικονομίας ...»), γ) στην αναμόρφωση του τραπεζικού συστήματος («πρόθεσή μας είναι να προχωρήσουμε με ταχύτερους ρυθμούς την εκλογίκευση του πιστωτικού συστήματος») με βάση τις προτάσεις της «Έκθεσης Καρατζά», όπως είπε.

Όμως, η κυβέρνηση θα βρίσκει όλο και μεγαλύτερες δυσκολίες στη συνέχιση μιας, έστω και τροποποιημένης, μορφής σταθεροποιητικής πολιτικής, η οποία για τα δυο χρόνια της εφαρμογής της οδήγησε σε μείωση τα πραγματικά εισοδήματα των εργαζομένων κατά 8%. Οι πρόσφατες απεργίες των καθηγητών επιβεβαιώνουν την παραπάνω άποψη. Επίσης, εάν η κυβέρνηση προχωρήσει μεταρρυθμίσεις στη δημόσια διοίκηση και το τραπεζικό σύστημα, θα αντιμετωπίσει ποικίλες αντιδράσεις τόσο από την πλευρά των εργατικών συνδικάτων, όσο και από την πλευρά άλλων ομάδων πιέσεως και συμφερόντων. Σ' όλα αυτά πρέπει κανείς να προσθέσει τις δυσκολίες που θα αντιμετωπίσει η κυβέρνηση τα αμέσως επόμενα χρόνια, για την πληρωμή των χρεωλυσίων και των τόκων του εξωτερικού χρέους της χώρας. Αν κανείς δεχθεί τα διάφορα σενάρια που προτείνονται, τότε η Ελλάδα δύσκολα θα αποφύγει να ζητήσει την αναδιάταξη του εξωτερικού της χρέους.²²

ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΜΕΤΡΟΙ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Η επιτυχία της προσπάθειας για τη σταθεροποίηση και τον εκσυγχρονισμό της Ελληνικής οικονομίας, πέρα από τους καθαρά οικονομικούς παράγοντες, εξαρτάται και από ένα σύνολο πολιτικών και κοινωνικών δεδομένων, που παρουσιάζονται οξυμένα τα τελευταία χρόνια. Το χαμηλό επίπεδο του πολιτικού διαλόγου και του πολιτικού κλίματος που υπάρχει, η νοοτροπία διοικούντων και διοικουμένων, η κρίση εμπιστοσύνης στην πολιτική γηγεσία, καθώς και η ελλιπής πληροφόρηση του λαού, συνιστούν ένα πρόβλημα με πολιτικές και κοινωνικές προεκτάσεις.

Η αναγνώριση της ύπαρξης της οικονομικής κρίσης οδήγησε σε μια συνεχή συζήτηση γύρω από το πρόβλημα αυτό. Μια συζήτηση που σύντομα επεκτάθηκε και σε άλλους τομείς της δημόσιας και κοινωνικής ζωής του τόπου, και πήρε τον χαρακτηρισμό «κρισιολογία»¹. Αυτή η διεργασία έχει δρομολογήσει μια διαδικασία αφύπνισης της κοινής γνώμης, η οποία και αποτελεί το βασικό παράγοντα οποιασδήποτε θετικής εξέλιξης, για το μέλλον.

Εδώ, διακρίνουμε δυο βασικές κατηγορίες στις οποίες περιέχονται οι μη οικονομικοί παράγοντες, και που ως ένα βαθμό, οριοθετούν το φαινόμενο της οικονομικής κρίσης. Αυτές είναι: το πρόβλημα της νοοτροπίας πολιτευομένων και πολιτών, και το πρόβλημα εμπιστοσύνης που υπάρχει στον πολιτικό λόγο, αλλά και την πρακτική των πολιτικών κομμάτων.

I. Το πρόβλημα της νοοτροπίας

Οι Έλληνες κατά τη διάρκεια της περιόδου 1979-1985, αλλά και ακόμη ενωρίτερα, έζησαν πέρα από τις δυνατότητες που επέτρεπε η οικονομική κατάσταση της χώρας². Οι κυβερνήσεις αυτής της περιόδου δεν μπόρεσαν ή δεν θέλησαν να αναλά-

βουν το κόστος της εναντίωσης στις διάφορες εργατικές διεκδικήσεις, όταν η κατάσταση της οικονομίας το επέβαλε. Έτσι, η χώρα έζησε μέσα σε μια «ατμόσφαιρα ανέμελου καταναλωτικού ευδαιμονισμού», με αποτέλεσμα να φτάσουμε στη σημερινή οικονομική κρίση.

Οι λόγοι που οδήγησαν στη δημιουργία τέτοιας νοοτροπίας, δηλαδή της νοοτροπίας ότι οι Έλληνες και το Ελληνικό Δημόσιο μπορούν να καταναλώνουν περισσότερα απ' όσα παράγουν, είναι: α) λόγοι ιστορικοί, β) η αποδοχή ή και καλλιέργεια μιας τέτοιας νοοτροπίας από την πλευρά του πολιτικού κόσμου, και γ) η εκδήλωση όλο και πιο «προχωρημένων» αιτημάτων και διεκδικήσεων από την πλευρά των εργαζομένων και των εργατικών συνδικάτων.

α) Ιστορικοί παράγοντες: Ο εμφύλιος πόλεμος και ο διχασμός που ακολούθησε επηρέασε αποφασιστικά τις πολιτικές εξελίξεις και τον τομέα της πολιτικής συμπεριφοράς, τουλάχιστον μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 80. Όλα αυτά τα χρόνια, οι Έλληνες, φαίνεται ότι δεν είχαν συμφωνήσει σε ορισμένες βασικές πολιτικές επιλογές, για μια κοινή πορεία (όπως π.χ. την μορφή του πολιτεύματος, τη δομή της κοινωνικής οργάνωσης κ.λπ.). Επιλογές που όλοι επικαλούνται σήμερα σαν τις βασικές προϋποθέσεις για έξodo από την κρίση ονομάζοντάς τα με μια λέξη «συναίνεση» ή «εθνικό διάλογο»³. Στον οικονομικό τομέα, λοιπόν, λόγω της μεγάλης οικονομικής ανάπτυξης από τα μέσα στης δεκαετίας του 1950, το βιοτικό επίπεδο και τα εισόδημα των Ελλήνων αυξάνονταν από χρόνο σε χρόνο (και ίσως μετά την μεταπολίτευση σε επίπεδα υψηλότερα απ' ότι επέπτευε η δυνατότητα της οικονομίας). Έτσι, δημιουργήθηκε η πεποίθηση στους Έλληνες ότι η οικονομική τους κατάσταση θα βελτιωνόταν συνεχώς, πιστεύοντας πως καμιά δύναμη δεν θα μπορούσε να ανατρέψει την φυσιολογική αυτή κατά την γνώμη τους εξέλιξη. Μια τέτοια νοοτροπία ήταν δύσκολο να ανατραπεί από την κυβέρνηση Ράλλη, που ουσιαστικά έφερε το βάρος της σταθεροποίησης της οικονομίας στα τέλη της δεκαετίας του 70, μετά τη δεύτερη πετρελαική κρίση.

Εάν θέλουμε, λοιπόν, να βρούμε ελαφρυντικά στις οικονομικές «παλινωδίες» των κυβερνήσεων μετά τη μεταπολίτευση, πρέπει να τα τοποθετήσουμε: α) στο «νεαρό της Ελληνικής Δημοκρατίας» και β) σε μια διαδικασία «ωρίμανσης» (αλλαγή

νοοτροπίας) από την οποία έπρεπε να περάσουν οι πολίτες της χώρας, ώστε απαλλαγμένοι από φοβίες και φαντασιώσεις του παρελθόντος (οι οποίες πάντα οδηγούσαν σε διχαστικές τάσεις), να προχωρήσουν με πνεύμα λαϊκής συναίνεσης (CONSENCUS), στη δημιουργία του κατάλληλου πολιτικού κλίματος, για την αντιμετώπιση των συγχρόνων προβλημάτων.

β) Ευθύνες του πολιτικού κόσμου: Είναι πράγματι αληθές ότι ελάχιστοι πολιτικοί στη σύγχρονη ελληνική ιστορία (και εδώ βέβαια πρέπει να ξεχωρίσουμε τον κ. Καραμανλή) μίλησαν στους πολίτες για τις υποχρεώσεις που έχουν απέναντι στην πολιτεία αντί να τους κολακέψουν για τις υπέρμετρες απαιτήσεις τους⁴. Οι πολιτικοί ανταγωνισμοί και οι υπερβάσεις του πολιτικού κόσμου δημιούργησαν ένα παράδοξο φαινόμενο: ενώ η πολιτική διαμάχη, για την κακή κατάσταση της οικονομίας είχε αρχίσει από πολύ νωρίς (δηλ. πριν από τις εκλογές του 1981), τα μεγάλα πολιτικά κόμματα που διεκδικούσαν την εξουσία, επιδόθηκαν σ' ένα φαύλο κύκλο υποσχέσεων, ρητοριών και εξαγγελιών για παροχές, με σκοπό να επηρεάσουν το εκλογικό σώμα. Ένα τέτοιο φαινόμενο παρουσιάστηκε έντονα τόσο στις εκλογές του 1981 όσο και στις εκλογές του 1985.

Για παράδειγμα, στις εκλογές του 1981, παρά το γεγονός ότι η οικονομία ξέφευγε από κάθε έλεγχο, η τότε κυβέρνηση της Ν.Δ. προχώρησε σε υπέρμετρες δημόσιες δαπάνες δημιουργώντας ένα μεγάλο έλλειψα στο δημόσιο τομέα που ήταν πρωτόγνωρο τουλάχιστο μέχρι την εποχή εκείνη. Από την άλλη μεριά η τότε αντιπολίτευση ΠΑΣΟΚ παρά το ότι κατηγορούσε την κυβέρνηση ότι θα της παρέδιδε «καμμένη γη»⁵ προβάλλοντας το κατά τα άλλα ελκυστικό σύνθημα «εδώ και τώρα», υποσχόταν την άμεση ικανοποίηση των λαϊκών αιτημάτων.

Παρόμοια κατάσταση δημιουργήθηκε και στις εκλογές του 1985. Η κυβέρνηση του Α. Παπανδρέου παρά το συνεχές κατρακύλισμα της οικονομίας υποσχόταν νέες παροχές χρησιμοποιώντας σαν βασικό σύνθημα το «εμπρός για καλύτερες μέρες». Από την άλλη πλευρά η αντιπολίτευση ενώ διεκήρυξε ότι η οικονομία βρίσκεται στα πρόθυρα της χρεωκοπίας παρουσίαζε ανεπιτυχώς το (κατά τα άλλα συνετό) οικονομικό της πρόγραμμα, με αποτέλεσμα να παρεξηγηθούν και να διαστρεβλωθούν οι προθέσεις της, δημιουργώντας έτσι μια σύγχυση

στο εκλογικό σώμα και συντηρώντας την καχυποψία του απέναντι της.

Βέβαια, όσον αφορά το θέμα που δημιουργήθηκε από την εξαγγελία της Ν.Δ., για τη μείωση της τιμής των εισαγομένων αυτοκινήτων και τις εισαγωγές προϊόντων από τις χώρες της ΕΟΚ, πρέπει να σημειωθεί ότι τέτοιες ελαφρύνσεις είναι σε συμφωνία με το άρθρο 95 της συνθήκης της Ρώμης, και την εναρμόνηση των ελληνικών φορολογικών διατάξεων με εκείνες των άλλων χωρών μελών, καθώς επίσης και την επικείμενη τότε εφαρμογή του Φ.Π.Α. στην Ελλάδα. Όμως, ο τρόπος που παρουσιάστηκε ένα τέτοιο μέτρο προκάλεσε ποικίλα σχόλια και αντιδράσεις.

γ) Ευθύνες έχουν και τα εργατικά συνδικάτα: Η πρακτική αυτή των πολιτικών κομμάτων που πολύ εύστοχα χαρακτηρίστηκε «η νοοτροπία του εδώ και τώρα» ήταν φυσικό να επηρεάσει τη συμπεριφορά των εργαζομένων. Μια συμπεριφορά που οδηγεί στην υιοθέτηση αιτημάτων, σε μια κατεύθυνση «γραμμικής» βελτίωσης της θέσης των εργαζομένων, μη λαμβάνοντας υπόψη τους οποιουσδήποτε εσωτερικούς ή εξωτερικούς παράγοντες που θα συνιστούσαν αυτοσυγκράτηση. Όμως με σχεδόν μηδενική αύξηση της παραγωγής στην περίοδο 1980-1985, φτάσαμε σε μια κατάσταση, η παραγωγική τάξη που είχε μεγαλύτερη διαπραγματευτική δύναμη, να πιέζει και να αποσπά όλο και μεγαλύτερο κομμάτι του εθνικού προϊόντος (ανεξάρτητα βέβαια από τη συμβολή της στον σχηματισμό του προϊόντος αυτού), αποσπώντας το ουσιαστικά από μια άλλη τάξη. Ήτσι βαθμιαία δημιουργήθηκε μια αρνητική στάση των εργαζόμενων απέναντι στην εργασία και μια έντονη συντεχνιακή νοοτροπία, μιας και στη χώρα μας οι παραγωγικές τάξεις δεν αμοιβούνται σύμφωνα με την παραγωγικότητά τους, αλλά σύμφωνα με τη διαπραγματευτική τους δύναμη.

Ένα τελευταίο σημείο το οποίο πρέπει να τονιστεί και το οποίο έχει και ιδεολογική διάσταση είναι η στάση των Ελλήνων απέναντι στο επιχειρηματικό κέρδος. Το κέρδος, το οποίο αποτελεί τη βασική προϋπόθεση κάθε επιχειρηματικής πρωτοβουλίας, πολλάκις θεωρήθηκε στην Ελλάδα ηθικά ύποπτο και κοινωνικά μη αποδεκτό. Όμως με μια τέτοια αρνητική νοοτροπία απέναντι στο κέρδος, το πιο παραγωγικό κομμάτι της οικονομίας –η ιδιωτική πρωτοβουλία– δεν είναι δυνατόν να δημιουργήσει και να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις ανταγωνισμού

που δημιουργούνται διεθνώς. Επιπλέον, μια τέτοια στάση είναι και λανθασμένη μιας και ασφαλέστατα οδηγεί σε σκεπτικισμό για νέες επενδύσεις, στασιμότητα στο εθνικό προϊόν και εισόδημα, και φθίνουσα πορεία στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας.

II. Πρόβλημα εμπιστοσύνης

«Υπάρχει πράγματι έλλειψη εμπιστοσύνης και πτώση αξιοπιστίας του πολιτικού κόσμου. Γι' αυτό φταινε και οι υπερβολές μιας και οι αστήρικτες κατηγορίες του ενός κόμματος έναντι του άλλου», είπε ο Κ. Μητσοτάκης, με μια διάθεση αυστηρής κριτικής για την κατάσταση που επικρατεί στον πολιτικό κόσμο της χώρας.⁶ Η μείωση της αξιοπιστίας του πολιτικού λόγου και πράξης, συνέβη σε διαφορετικές χρονικές περιόδους για κάθε παράταξη και κάτω από διαφορετικά ιστορικά και πολιτικά δεδομένα. Όμως, μόνο μετά το 1985, μια γενική απογοήτευση, για το σύνολο του πολιτικού κόσμου έγινε φανερή. Απογοήτευση που οδήγησε σε μια περιθωριοποίηση του εκλογικού σώματος, με εμφανή τα συμπτώματα της αδιαφορίας, της ατομικότητας και του ευδαιμονισμού, και με δυσμενείς κοινωνικές και οικονομικές προεκτάσεις.

Οι υποστηρικτές της «Άλλαγής» στην Ελλάδα, άρχισαν να απογοητεύονται από τις αρχές του 1983, τόσο λόγω των οικονομικών προβλημάτων της χώρας και την εμφάνιση των πρώτων επιπτώσεων στα εισοδήματα και το βιοτικό τους επίπεδο, όσο και λόγω της αδυναμίας της κυβέρνησης των σοσιαλιστών να πραγματοποιήσει τις προεκλογικές της υποσχέσεις.

Βέβαια, όσο αφορά τις εκλογές του 1981, ο ελληνικός λαός ήταν κατά κάποιο τρόπο προετοιμασμένος για μια τέτοια μετεκλογική «αφερεγγυότητα» του ΠΑΣΟΚ. Εξαγγελίες, όπως η αποχώρηση της Ελλάδος από την ΕΟΚ και το NATO, ήταν απίθανο να πραγματοποιηθούν, λαμβανομένης υπόψη της γεωπολιτικής θέσης της χώρας, των παραδοσιακών οικονομικών της συμφερόντων και των προβλημάτων στο Αιγαίο και την Κύπρο.

Παρά ταύτα στις εκλογές του 1985, ο Α. Παπανδρέου κατάφερε να ανανεώσει, έστω και προσωρινά, την εμπιστοσύνη των κοινωνικών εκείνων ομάδων που τον έφεραν στην εξουσία το 1981. Κυρίως διότι: α) οι κοινωνικές αυτές ομάδες ήθελαν να του δώσουν άλλη μια ευκαιρία για να εφαρμόσει το «ριζοσπα-

στικό» πρόγραμμα που είχε εξαγγείλει πριν το 1981 β) κυριάρχησε μια πόλωση στο εκλογικό σώμα και γ) η απομάκρυνση του Καραμανλή, μια ριψοκίνδυνη πολιτική απόφαση συσπειρώσεις τελικά την εκλογική βάση του κόμματος του και οδήγησε στον προσεταιρισμό μιας σημαντικής μερίδας αριστερών ψηφοφόρων. Όμως, ο αυταρχικός τρόπος με τον οποίο ο αρχηγός του ΠΑΣΟΚ μεθόδευσε την «απομάκρυνση» του Καραμανλή,⁷ είχε σαν αποτέλεσμα όχι μόνο τη δυσαρέσκεια μιας μεγάλης μερίδας του ελληνικού λαού, αλλά και τη δημιουργία μιας έντονης δυσπισίας προς την Κυβέρνηση. Ακόμη μια σειρά από οικονομικά σκάνδαλα στον ευρύτερο δημόσιο τομέα που είδαν το φως της δημοσιότητας στη διετία 1985-87, έρριξαν σε ακόμη χαμηλότερα επίπεδα την αξιοπιστία της κυβέρνησης και της οικονομικής της φιλοσοφίας.

Η κρίση εμπιστοσύνης στο εσωτερικό συνοδεύτηκε από μια συνεχή χειροτέρευση της αξιοπιστίας της χώρας στο εξωτερικό και κυρίως στις ΗΠΑ και την ΕΟΚ. Ο αιρετικός τρόπος με τον οποίο η κυβέρνηση αντιμετώπισε τόσο τις σχέσεις της με την ΕΟΚ όσο και το ΝΑΤΟ, και τις ΗΠΑ (στα πλαίσια μιας προβαλόμενης «ανεξάρτητης εξωτερικής πολιτικής»), είχε σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας αδιαφορίας ή ακόμη και εκδικητικής στάσης⁸ τόσο από την πλευρά των εταίρων της στην ευρωπαϊκή κοινότητα, όσο και των συμμάχων της στην Ατλαντική Συμμαχία. Αυτό για παράδειγμα συνέβη με αφορμή την αεροπειρατία στο αεροσκάφος της TWA τον Ιούνιο του 1985. Πράγματι, με το ξέσπασμα της αεροπειρατίας ο Πρόεδρος Ρένγκαν προειδοποίησε δημόσια τους Αμερικανούς να μη ταξιδεύουν στην Ελλάδα με τη δικαιολογία ότι το Αεροδρόμιο των Αθηνών δεν εκπληρώνει τις προϋποθέσεις ασφάλειας που απαιτούνται. Αυτή η δημόσια αναγγελία του Προέδρου των Ηνωμένων Πολιτειών είχε δυσμενέστατες επιπτώσεις στον τουρισμό και κατ' επέκταση στην Ελληνική οικονομία.

Χωρίς εμπιστοσύνη στο εσωτερικό, χρεωμένη στο εξωτερικό και έχοντας μειωμένη αξιοπιστία στους «παραδοσιακούς» της φίλους, η ελληνική κυβέρνηση αντιμετωπίζει τεράστιες δυσκολίες να ξεπεράσει το σοβαρό οικονομικό πρόβλημα της χώρας.

Η Ν.Δ. από την άλλη πλευρά, μόνο προς τα τέλη του 1986 φαίνεται ότι άρχισε να ανακτά την εμπιστοσύνη του εκλογικού σώματος που είχε απωλέσει πριν την εκλογική της ήπτα το 1981. Στις εκλογές του 1981, ένα από τα κύρια αίτια που

οδήγησαν την Ν.Δ. στην πρώτη της ήπτα (πέρα από την πολύ πετυχημένη «αντιπολιτευτική τακτική» των σοσιαλιστών (1974-81) και την γενική τάση για αλλαγή, ήταν μια παράδοξη πολιτική συμπεριφορά των ψηφοφόρων της, ένα σύμπλεγμα το οποίο τους διακατείχε για «τα πεπραγμένα» της παράταξης τους σ' όλη τη διάρκεια της μεταεμφυλιακής περιόδου. Οι λόγοι που οδήγησαν στη δημιουργία του ψυχολογικού αυτού φαινομένου είναι: α) η μακρά παραμονή της παράταξης από την οποία κυρίως προέρχεται το κόμμα της Ν.Δ. στην εξουσία, β) οι τεράστιες οργανωτικές αδυναμίες που παρουσίαζε λόγω της απορρόφησης των βασικών στελεχών της στην άσκηση της εξουσίας, γ) μια πρόσκαιρη «ηρωοποίηση» των κομμουνιστών (και γενικά της αριστεράς στην Ελλάδα) μετά την νομιμοποίηση του ΚΚΕ το 1974 και δ) η απόλυτη κυριαρχία της αριστερής πολιτικής κουλτούρας μετά το 1974.

Μετά το 1981, λόγω των δυσκολιών των σοσιαλιστών στην άσκηση της εξουσίας και λόγω μιας σοβαρής οργανωτικής προσπάθειας του κόμματος της Ν.Δ., άρχισε να γίνεται φανερό το ξεπέρασμα αυτού του ψυχολογικού συμπλέγματος. Όμως μέχρι το 1985 ο πολιτικός λόγος της Ν.Δ. δεν στάθηκε ικανός να πείσει το εκλογικό σώμα ότι το κόμμα αυτό θα μπορούσε να ήταν η εναλακτική λύση για τα συσσωρευμένα προβλήματα της χώρας (κυρίως τα οικονομικά). Βέβαια οι δημοτικές εκλογές στα τέλη του 1986 αποδείχθηκαν άκρως ενθαρρυντικό γεγονός για το κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης.

Η αδυναμία της παρούσας κυβέρνησης να εμπνεύσει εμπιστοσύνη και κατά συνέπεια να δημιουργήσει ένα κλίμα οικονομικής ασφάλειας και σταθερότητας, καθώς επίσης και η αδυναμία της αξιωματικής αντιπολίτευσης (μέχρι προσφάτως τουλάχιστον) να εμπνεύσει μια αξιόπιστη εναλακτική πρόταση, είχε σαν αποτέλεσμα την απογοήτευση στην αρχή και την αδράνεια και την αδιαφορία των πολιτών στη συνέχεια με απρόβλεπτες συνέπειες στην οικονομική και κοινωνική ζωή του τόπου.

III. Στην αρχή μιας νέας εποχής:

Τα πολιτικά γεγονότα που έλαβαν χώρα από τα μέσα του 1985 έως τις μέρες μας, ενισχύουν την άποψη ότι η Ελλάδα βρίσκεται σε μια μεταβατική περίοδο.⁹ Η αναγνώριση και απο-

δοχή της οικονομικής κρίσης από την κυβέρνηση καθώς και οι επιπτώσεις από τα μέτρα σταθεροποίησης που ακολούθησαν, κατέρριψαν τον μύθο που είχε δημιουργηθεί στο μέσο Έλληνα ότι δηλ. «τίποτα δεν πέφτει έξω» (κανείς οργανισμός και επιχείρηση δεν χρεωκοπεῖ), αρκεί να περιέλθει σε κρατικό έλεγχο.¹⁰ Πρόκειται για ένα μύθο που οφειλόταν στην ανεπαρκή οικονομική παιδεία και πληροφόρηση του λαού, όπως επίσης και σε μια απάθεια των πολιτών «για τα οικονομικά» πράγματα της χώρας. Είχε πράγματι δημιουργηθεί η εντύπωση στους Έλληνες ότι το Δημόσιο μπορεί να συντηρεί στη ζωή οικονομικές μονάδες ανεξάρτητα από το ύψος των ελλειμμάτων τους, με σκοπό την εξασφάλιση του αγαθού της εργασίας στους εργαζομένους στις επιχειρήσεις αυτές.

Επίσης, στις δημοτικές εκλογές του 1986 άλλος ένας μύθος φάνηκε να υποχωρεί. Στις εκλογές αυτές το σχήμα «δεξιά - αντιδεξιά», ένα σχήμα που χώριζε τους Έλληνες σε δεξιούς και αριστερούς και που αποτελούσε τον γνώμονα της πολιτικής συμπεριφοράς των Ελλήνων εκλογέων δεν λειτούργησε. Τέτοιου είδους διαχωρισμοί υποβαθμίζουν επίκαιρα και σύγχρονα προβλήματα, όπως π.χ. το οικονομικό, και τα θέτουν σε δεύτερη μοίρα. Πράγματι ο διαχωρισμός αυτός και η όλη ρητορική γύρω από το θέμα ήταν η κύρια αιτία της καθυστέρησης της συνειδητοποίησης της κρίσης στην οικονομία που υπέβοσκε από το 1979.

Τα γεγονότα αυτά ενισχύουν την άποψη ότι η πολιτική πραγματικότητα της πατρίδας μας βρίσκεται στην αρχή μιας νέας περιόδου. Δείχνουν ακόμη ότι οι Έλληνες εκλογείς (αλλά και τα πολιτικά κόμματα), αρχίζουν να αλλάζουν σιγά - σιγά, τον τρόπο της πολιτικής τους συμπεριφοράς, προσβλέποντας για πρώτη φορά στο μέλλον της χώρας, παρά παίρνοντας αποφάσεις με βάση γεγονότα ή δοξασίες του παρελθόντος. Αν πράγματι η Ελλάδα βρίσκεται στην αρχή μιας νέας περιόδου, τότε η νέα αυτή νοοτροπία αποτελεί σίγουρα ένα αισιόδοξο μήνυμα για το δύσκολο δρόμο που έχει να ακολουθήσει η οικονομία, για να επιτύχει την σταθεροποίησή της και να κατορθώσει να μπει στην τροχιά της ανάπτυξης. Πρόκειται για μια αναγκαιότητα που γίνεται όλο και πιο επιτακτική, αφού και η Ελλάδα σαν ισότιμο μέλος των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων αντιμετωπίζει την ευκαρία - πρόκληση του 1992 δηλ. την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη: Εσωτερική Αγορά.¹¹

Όσον αφορά το θέμα της Ενιαίας Εσωτερικής Αγοράς (που προβλέπεται να ολοκληρωθεί το 1992) μια συναίνεση φαίνεται να υπάρχει μεταξύ των κυριοτέρων πολιτικών δυνάμεων της χώρας, γεγονός πρωτόγνωρο στα ελληνικά πολιτικά χρονικά. Ο πρωθυπουργός πράγματι, δήλωνε το Δεκέμβριο του 1986 στη Βουλή: «Το 1992 είναι κρίσιμος χρόνος», και συνέχιζε λέγοντας «παιζεται κυριολεκτικά η τύχη της χώρας μας σε αυτά τα χρόνια». ¹² Επίσης σε μια πρόσφατη συνέντευξή του, τον Ιούλιο του 1987, για τη δημιουργία της Εσωτερικής Αγοράς στην κοινότητα και τις επιπτώσεις της στην Ελληνική οικονομία δήλωνε: «... η ανάγκη εκσυγχρονισμού και ανάπτυξης της Ελληνικής οικονομίας είναι άμεση και επιτακτική ούτως ή άλλως, δηλ. ακόμη και αν συμμετείχαμε στην ΕΟΚ ή και εάν δεν υπήρχε το 1992». ¹³ Από την άλλη πλευρά ο αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης Κ. Μητσοτάκης δήλωνε σε συνέντευξή του τρεις βδομάδες αργότερα: «...στήριξα τον πρωθυπουργό να δεχθεί ανοιχτά την Ευρωπαϊκή Ενοποίηση». ¹⁴

Βέβαια η συμμετοχή της Ελλάδας στις εξελίξεις αυτές δεν είναι σίγουρο ότι θα αποβεί ευεργετική. Όπως τονίζει και ο καθηγητής Ζολώτας, το αν θα αποβεί ευεργητική ή ζημιογόνος θα εξαρτηθεί από το κατά πόσον και σε ποιο βαθμό η οικονομία θα ανταποκριθεί τα πέντε επόμενα χρόνια στη πρόκληση της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης. ¹⁵

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η Ελληνική οικονομία, γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη στις δεκαετίες του 1950 και του 1960. Σ' όλη αυτή την περίοδο, οι ρυθμοί ανάπτυξης της Ελλάδας ήταν κατά πολύ μεγαλύτεροι απ' ότι σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες του Ο.Ο.Σ.Α. και η χώρα θεωρήθηκε από τις ταχύτερα αναπτυσσόμενες σε παγκόσμιο επίπεδο.

Ωστόσο, οι δυο πετρελαϊκές κρίσεις, άλλαξαν ριζικά τις βάσεις πάνω στις οποίες είχε στηριχθεί η ανάπτυξη της Ελληνικής οικονομίας μετά τον εμφύλιο πόλεμο. Έτσι, μέτρα προσαρμογής προς αυτή την κατεύθυνση ήταν αναγκαίο να ληφθούν. Οι μεγάλες συναλλαγματικές ανάγκες του Δημοσίου, που δημιουργήθηκαν λόγω των αλλεπάλληλων ανατιμήσεων του πετρελαίου, δεν ήταν πλέον δυνατόν να καλυφθούν από το πλεόνασμα των άδηλων πόρων. Πολύ περισσότερο δε, αφού ήταν φανερό ότι, παρά τη σημαντική αύξηση του τουριστικού συναλλάγματος, οι εισροές τόσο από την εμπορική ναυτιλία όσο και από τα μεταναστευτικά εμβάσματα θα παρουσίαζαν μείωση κατά το πρώτο ήμισυ της δεκαετίας του 1980, λόγω της μείωσης του διεθνούς εμπορίου και του επαναπατρισμού μεγάλου μέρους των Ελλήνων μεταναστών από τις χώρες της Δ. Ευρώπης. Επίσης, τα ελειμματα του δημοσίου τομέα, οι συνεχείς αυξήσεις του κόστους της εργασίας, η επιδείνωση του ισοζυγίου πληρωμών, η συνεχής διολίσθιση του εθνικού νομίσματος και η επενδυτική απραξία, οδήγησαν την οικονομία στα μέσα της δεκαετίας του 1980 σε μια πραγματική κρίση.

Η πιο σημαντική ευκαιρία, όμως, για την πρόληψη της οικονομικής κρίσης, η οποία ξέσπασε το 1985, παρουσιάστηκε αμέσως μετά τις εκλογές του 1981 με την άνοδο των σοσιαλιστών στην εξουσία. Υπήρχε, πράγματι, τότε στο εσωτερικό της χώρας ένα ευνοϊκό ψυχολογικό κλίμα για τη νέα κυβέρνηση, ενώ από την άλλη πλευρά το διεθνές οικονομικό περιβάλλον παρουσιάζε μια συνεχή βελτίωση. Όμως, αυτή η ευκαιρία χάθηκε, διότι, κάτω από την πίεση της υλοποίησης των προεκλογικών υποσχέσεων, η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ προχώρησε, τον πρώτο χρόνο, σε μια ανακατανομή του εισοδήματος μεταξύ των μισθωτών (προς όφελος των χαμηλόμισθων), χωρίς να υπάρχει αντίστοιχη αύξηση της παραγωγικότητας. Το γεγονός αυτό αύξησε υπέρμετρα το κόστος παραγωγής (ιδιαίτερα των μικρομεσαίων επιχειρήσεων). Έτσι, μετά το 1983, που έγινε κάποια προσπάθεια συγκράτησης της οικονομίας, το ευνοϊκό κλίμα είχε εξανεμισθεί και μαζί του είχε περιορισθεί και η ευχέρεια της κυβέρνησης για ελιγμούς στον οικονομικό τομέα. Τα άτολμα μέτρα που πάρθηκαν για τη σταθεροποίηση και τον εκσυγχρονισμό της οικονομίας το 1983, εγκαταλήφθηκαν ουσιαστικά πριν από τις εκλογές του 1984, για να ξεφύγει η κατάσταση της οικονομίας από την κυβέρνηση στις αρχές του 1985.

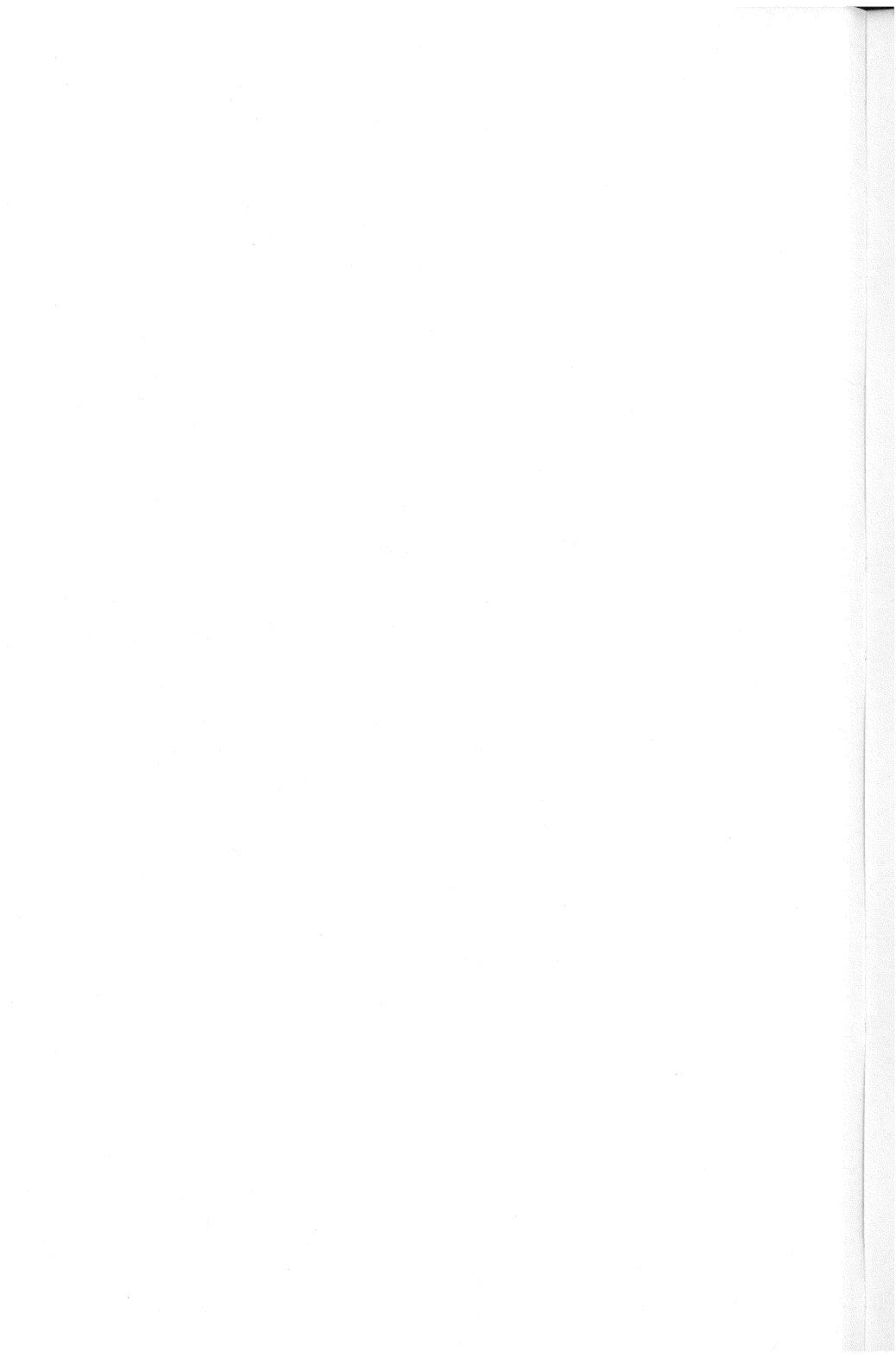
Το σταθεροποιητικό πρόγραμμα, που ακολούθησε τις εκλογές του 1985, δεν απέδωσε τα αναμενόμενα, παρά το γεγονός ότι κατά γενική ομολογία πολιτικών και οικονομολόγων ήταν προς τη σωστή κατεύθυνση. Το γεγονός αυτό, οφείλεται στο ότι τα μέτρα αυτά δε συνοδεύτηκαν από διαρθρωτικές αλλαγές στο δημόσιο τομέα της οικονομίας, του οποίου τα ελλείμματα ακόμη και μετά την επιβολή του σταθεροποιητικού προγράμματος του 1985, δεν συγκρατήθηκαν.

Η κρίση που υπάρχει στην ελληνική οικονομία και η οποία έγινε γενικά παραδεκτή από τα μέσα του 1985, οφείλεται, επίσης, και σε ένα σύνολο πολιτικών, ιστορικών και κοινωνικών παραγόντων, που επηρέαζαν και ακόμα επηρεάζουν αποφασιστικά τις πολιτικές, αλλά και τις οικονομικές εξελίξεις της χώρας. Στην έρευνα αυτή, διακρίναμε δύο βασικές κατηγορίες τέτοιων παραγόντων που συγκλίνουν στην άποψη ότι, το οικονομικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει η Ελλάδα είναι στη βάση του πολιτικό. Αυτές οι κατηγορίες, όπως ήδη αναφέρθηκε, είναι: το πρόβλημα της νοοτροπίας διοικούντων και διοικουμένων

και το πρόβλημα εμπιστοσύνης και της πτώσης της αξιοπιστίας του πολιτικού λόγου. Πράγματι, ο έντονος λαϊκισμός, ο ρητορισμός στην πολιτική ζωή του τόπου και η αντιπαραγωγική νοοτροπία στην οικονομία, τόσο των εργαζομένων όσο και της πολιτικής ηγεσίας, αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες στην ανάλυση του οικονομικού προβλήματος που αντιμετωπίζει η Ελλάδα σήμερα. Όμως, μια συστηματική έρευνα των παραγόντων αυτών δεν έχει γίνει μέχρι σήμερα. Μια τέτοια έρευνα, θα βοηθήσει σημαντικά στην κατανόηση του προβλήματος και κατά συνέπεια οποιασδήποτε προσπάθειας για το ξεπέρασμα της οικονομικής κρίσης και την παραπέρα ανάπτυξη της οικονομίας.

Από την άλλη πλευρά, μια σειρά από γεγονότα που ακολούθησαν την αποχώρηση του Καραμανλή από την πολιτική ζωή του τόπου, όπως: η επιβολή των σταθεροποιητικών μέτρων στην οικονομία, οι υποχρεώσεις που αναλαμβάνει η χώρα για την υλοποίηση της ενιαίας ευρωπαϊκής αγοράς και τα αποτελέσματα των δημοτικών εκλογών, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η χώρα μπαίνει σε μια καινούργια εποχή. Γεγονότα που σημάδεψαν για χρόνια την πολιτική ζωή της χώρας (όπως π.χ. ο χωρισμός των πολιτών σε «αριστερούς» και «δεξιούς», προοδευτικούς και αντιδραστικούς), φαίνεται να βρίσκονται στη δύση τους. Βέβαια, η πρόοδος στις σχέσεις Ανατολής - Δύσης και οι εσωτερικές μεταρρυθμίσεις στη Σοβιετική Ένωση (πολιτικές και οικονομικές) βοηθούν τα μέγιστα σ' αυτή την εξέλιξη.

Έτσι, εάν οι πολιτικές δυνάμεις, αλλά και οι πολίτες, συνειδητοποιώντας τις προκλήσεις της εποχής μας, βοηθήσουν στη δημιουργία του κατάλληλου πολιτικού κλίματος και προχωρήσουν με πνεύμα συναίνεσης, εθνικής ομοφυχίας και διαλόγου, σίγουρα μια αισιόδοξη προοπτική ανοίγεται για την οικονομία. Η σάστη της πολιτικής ηγεσίας για την πρόκληση του 1992, βεβαιότατα, αποτελεί ένα αισιόδοξο μήνυμα. Απομένει, λοιπόν, να δούμε κατά πόσο και σε ποιο βαθμό οι πολιτικοί και οι πολίτες θα δείξουν την ωριμότητα και την υπευθυνότητα που απαιτεί η λύση των σύγχρονων προβλημάτων της χώρας.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

(Πίνακες)

Πίνακας 1A

Μέση ετήσια % μεταβολή	1960 - 68		1968 - 73	
	Ελλάδα	EOK	Ελλάδα	EOK
1. Α.Ε Προϊόν	7.3	4.8	8.2	4.8
2. Βιομηχανική Παραγωγή	8.8	5.1	11.8	5.2
3. Σύνολο επενδύσεων Πάγιου Κεφαλαίου	9.5	5.5	10.6	4.7
4. Εξαγωγές Αγαθών και Υπηρεσιών (όγκος)	10.0	7.1	16.1	9.1
5. Πληθωρισμός (απο- πληθωρικός δείκτης ιδιωτικής κατανάλωσης)	2.3	3.3	5.4	5.9

Πηγή: Επιλεγμένοι Οικονομικοί Δείκτες,
σύγκριση ΕΛΛΑΔΟΣ-ΕΟΚ για την περίοδο (1960-1973).
ΚΠΕΕ, Ειδική Έρευνα: "Η Ελληνική Οικονομία, προβλήματα και
προοπτικές", Επίκεντρα, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1985, Σελίς 32.

Πίνακας 1B

Μέση ετήσια % μεταβολή	1973 - 79		1979 - 82	
	Ελλάδα	EOK	Ελλάδα	EOK
1. Ακαθ. Εθν. Προϊόν	3.7	2.4	0.4	0.4
2. Βιομ. Παραγωγή	3.3	1.7	-2.9	-2.1
3. Επενδύσεις Πάγιου Κεφαλαίου (σύνολο)	- 0.2	0.5	-6.4	-1.7
4. Εξαγωγές Αγαθών και Υπηρεσιών (όγκος)	8.5	5.1	-2.4	2.3
5. Πληθωρισμός	15.0	9.8	21.0	10.9
6. Πραγματικές Ωριαίες Αμοιβές στη Βιομηχανία	6.9	3.6	4.7	0.2

Πηγή: Επιλεγμένοι Οικονομικοί Δείκτες,
σύγκριση Ελλάδος-ΕΟΚ για την περίοδο (1973-1982)
ΚΠΕΕ, Ειδική Έρευνα: "Η Ελληνική Οικονομία, προβλήματα
προοπτικές", Επίκεντρα, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1985, σελίς 33.

Πίνακας 2

**ΕΞΕΛΙΞΗ ΑΔΗΛΩΝ ΠΟΡΩΝ
(Εκατομ. Δολλάρια)**

Ετος	Εμπορική Ναυτιλία	Μεταναστευτικά Εμβάσματα	Τουριστικό Συνάλλαγμα	Σύνολο
1961	102,1	107,5	62,5	319,6
1962	108,7	139,1	76,0	379,6
1963	125,3	168,1	95,4	454,3
1964	147,2	176,8	90,9	479,5
1965	163,8	207,0	107,6	549,4
1966	182,5	235,0	143,4	635,9
1967	214,4	232,0	126,8	659,0
1968	243,2	234,4	120,3	719,0
1969	244,0	277,3	149,5	788,2
1970	276,9	344,6	193,6	949,2
1971	369,2	469,7	305,3	1.292,3
1972	435,6	575,3	392,7	1.605,9
1973	600,1	765,4	514,8	2.195,4
1974	867,1	673,5	447,6	2.399,0
1975	844,8	781,5	643,6	2.850,2
1976	914,2	803,2	823,7	3.187,8
1977	1.126,6	924,8	980,6	3.700,1
1978	1.177,2	985,4	1.326,3	4.422,6
1979	1.518,9	1.169,0	1.662,3	5.663,0
1980	1.815,9	1.083,8	1.733,5	6.159,4
1981	1.826,4	1.080,1	1.881,0	6.482,0
1982	1.656,6	1.043,0	1.527,2	6.097,6
1983	1.308,7	934,7	1.175,7	5.529,2
1984	1.094,7	921,5	1.312,8	5.288,7
*1985	1.037	789	1.428	5.228

* Προσωρινά στοιχεία

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος : Μηνιαία Στατιστικά Δελτία

Πίνακας 3

**ΡΥΘΜΟΣ ΠΛΗΘΩΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΣ ΚΑΙ
ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΕΟΚ**

ΕΤΟΣ	ΕΛΛΑΣ	ΕΟΚ ¹ ₉
1970	4.3	4.3
1971	3.0	5.7
1972	4.2	6.1
1973	15.6	7.9
1974	26.9	11.5
1975	13.4	11.3
1976	13.3	9.4
1977	12.2	9.1
1978	12.6	6.6
1979	19.0	8.6
1980	24.9	12.2
1981	24.5	10.2
1982	21.0	9.2
1983	20.5	7.2

1. Μέσος όρος πληθωρισμού των 9 χωρών της ΕΟΚ
 Πηγή: Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, Διάφορες εκδόσεις.

Πίνακας 4

**ΔΕΙΚΤΕΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ
ΕΛΛΑΔΟΣ**

(1975 = 100)

1964	37.9
1965	41.3
1966	47.7
1967	49.9
1968	53.8
1969	60.2
1970	66.4
1971	73.9
1972	84.4
1973	97.3
1974	95.8
1975	100.0
1976	110.6
1977	112.8
1978	121.3
1979	128.4
1980	129.9
1981	129.0
1982	123.3
1980	100.0
1981	99.3
1982	94.9
1983	94.3
1984	97.3
1985	99.8

Πίνακας 5Α

**ΠΕΡΙΛΗΠΤΙΚΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΙΣΟΖΥΓΙΟΥ ΠΛΗΡΩΜΩΝ
(Συναλλαγματική Στατιστική σε εκατομ. δολάρια Η.Π.Α)**

	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969
1. Εξαγωγές	242,6	295,9	308,4	399,9	403,5	452,6	464,9	530,3
2. Εισαγωγές	640,3	731,6	863,4	1.016,5	1.148,9	1.149,3	1.236,8	1.414,0
3. Εμπορικό Ισοζύγιο (1-2)	-397,7	-435,7	-555,0	-685,6	-745,4	-696,7	-771,9	-883,7
4. Άδηλοι Πόροι	379,6	454,3	479,5	549,4	635,9	659,0	719,0	788,2
5. Άδηλες πληρωμές	87,6	99,0	129,3	136,8	154,6	184,0	194,2	240,7
6. Ισοζύγιο αδήλων	292,0	255,3	350,2	412,6	481,3	475,0	524,8	547,5
7. Ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών (3+6)	-105,7	-80,4	-204,8	-273,0	-264,1	-221,7	-247,1	-336,2
8. Καθαρή Κίνηση Κεφαλαίων	129,8	141,3	210,3	240,1	284,3	206,2	283,9	310,3
	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977
1. Εξαγωγές	612,2	624,8	835,4	1.230,5	1.802,9	2.029,4	2.227,5	2.522,4
2. Εισαγωγές	1.696,4	1.927,1	2.407,0	4.030,8	4.691,0	5.065,6	5.556,0	6.409,8
3. Εμπορικό Ισοζύγιο (1-2)	-1.084,2	-1.302,3	-1.571,6	-2.800,3	-2.888,1	-3.035,7	-3.328,5	-3.887,4
4. Άδηλοι Πόροι	949,2	1.292,3	-1.605,9	2.195,4	2.399,0	2.725,1	3.023,8	3.497,3
5. Άδηλες πληρωμές	266,9	317,3	402,1	570,3	723,5	764,7	736,8	876,9
6. Ισοζύγιο αδήλων	682,3	975,0	1.203,8	1.625,1	1.675,5	1.960,4	2.237,0	2.620,4
7. Ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών (3+6)	-401,9	-327,	-367,8	-1.175,2	-1.212,6	-1.075,3	-1.091,5	-1.267,0
8. Καθαρή Κίνηση Κεφαλαίων	368,6	513,8	889,2	1.045,6	993,9	1.109,5	-1.146,5	1.543,7
	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985*
1. Εξαγωγές	2.998,5	3.932,0	4.093,9	4.771,3	4.141,3	4.105,4	4.394	4.290
2. Εισαγωγές	7.337,7	10.109,8	10.903,4	11.468,1	10.068,2	9.491,3	9.745	10.541
3. Εμπορικό Ισοζύγιο (1-2)	-4.339,2	-6.177,8	-6.809,5	-6.696,8	-5.926,9	-5.385,9	-5.351	-6.251
4. Άδηλοι Πόροι	4.421,6	5.663,1	6.159,4	6.482,0	6.057,6	5.529,2	5.289	5.228
5. Άδηλες πληρωμές	1.037,7	1.366,7	1.566,0	2.206,2	2.055,8	2.019,2	2.068	2.265
6. Ισοζύγιο αδήλων	3.383,9	4.296,4	4.593,4	4.275,8	4.041,8	3.510,0	3.221	2.963
7. Ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών (3+6)	-955,3	-1.881,4	-2.216,1	-2.421,0	-1.885,1	-1.875,9	-2.130	-3.288
8. Καθαρή Κίνηση Κεφαλαίων	-1.348,1	1.542,1	2.270,5	1.901,0	1.778,9	2.303,4	2.477	3.149

* Προσωρινό στοιχείο
Πηγή : Τράπεζα Ελλάδος, Επήσεις Εκθέσεις και προσωρινά Ισοζύγια Πληρωμών

Πίνακας 5B

**ΙΣΟΖΥΓΙΟ ΤΡΕΧΟΥΣΩΝ ΣΥΝΑΛΛΑΓΩΝ ΩΣ
% ΤΟΥ ΑΕΠ
(τρέχουσες αγοραίες τιμές)**

ΕΤΟΣ	ΕΛΛΑΣ	ΕΟΚ
1961	-2,2	0,7
1962	-1,6	0,4
1963	-2,2	0,0
1964	-4,3	-0,3
1965	-5,8	0,2
1966	-2,0	0,4
1967	-2,2	0,7
1968	-3,6	0,8
1969	-4,0	0,6
1970	-3,1	0,5
1961 - 70	-3,1	0,4
1971	-1,5	0,8
1972	-1,2	0,8
1973	-3,8	0,0
1974	-3,3	-1,0
1975	-4,2	0,0
1976	-2,6	-0,5
1977	-1,9	0,1
1978	-1,3	0,8
1979	-1,9	-0,4
1980	-0,3	-1,3
1971 - 80	-2,2	-0,1
1981	-0,2	-0,5
1982	-3,9	-0,6
1983	-4,7	0,1
1984	-4,0	0,1
1985	-5,2	0,5

Πηγή: Επιτροπή Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
- Ετήσια Οικονομική Εκθεση 1985-86

Πίνακας 6Α

**ΚΑΤΑ ΚΕΦΑΛΗ ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΠΡΟΪΟΝ ΣΕ
ΑΓΟΡΑΙΕΣ ΤΙΜΕΣ
(τρέχουσες τιμές-τρέχουσες ισοτιμίες σε \$ ΗΠΑ)**

ΕΤΟΣ	ΕΛΛΑΣ	ΕΟΚ
1961	471	1.278
1962	497	1.379
1963	553	1.458
1964	619	1.592
1965	701	1.712
1966	774	1.825
1967	826	1.919
1968	894	2.004
1969	1.012	2.195
1970	1.133	2.452
1971	1.247	2.761
1972	1.416	3.277
1973	1.830	4.103
1974	2.099	4.499
1975	2.318	5.240
1976	2.464	5.410
1977	2.810	6.127
1978	3.352	7.561
1979	4.040	9.141
1980	4.164	10.408
1981	3.774	9.109
1982	2.870	8.727
1983	3.505	8.468

Πηγή: ΟΟΣΑ Εθνικοί Λογαριασμοί των χωρών του ΟΟΣΑ (1960-1983)

Πίνακας 6B

**ΚΑΤΑ ΚΕΦΑΛΗ ΕΓΧΩΡΙΟ ΠΡΟΪΟΝ ΣΕ
ΑΓΟΡΑΙΕΣ ΤΙΜΕΣ**

(σταθερές τιμές 1980 και ισοτιμίες του έτους 1980 σε \$ ΗΠΑ)

ΕΤΟΣ	ΕΛΛΑΣ	ΕΟΚ
*1965	2.093	6.752
1966	2.204	6.934
1967	2.298	7.110
1968	2.444	7.458
1969	2.676	7.808
1970	2.882	8.122
1971	3.041	8.334
1972	3.325	8.625
1973	3.553	9.083
1974	<u>3.411</u>	9.189
1975	3.584	9.062
1976	3.761	9.510
1977	3.831	9.720
1978	4.035	10.012
1979	<u>4.132</u>	10.327
1980	4.164	10.408
1981	4.113	10.354
1982	4.082	10.388
1983	4.069	10.485

* Η στατιστική σειρά αρχίζει το 1965

Πηγή: ΟΟΣΑ Εθνικοί Λογαριασμοί των χωρών του ΟΟΣΑ (1960-1983)

Πίνακας 7
ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΞΑΓΩΓΩΝ ΚΑΤΑ ΟΜΑΔΕΣ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΩΝ

(Συναλλαγματική στατιστική σε εκατομ. δολλάρια ΗΠΑ)

	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979
1. Τρόφιμα και ποτά	366,5	403,3	511,0	542,2	666,2	724,5	925,7
2. Καπνός	88,3	158,4	168,0	161,7	154,6	186,4	166,4
3. Πρώτες ύλες ημικατ. προϊόντα	136,6	121,1	109,3	124,2	127,0	140,8	178,5
4. Ορυκτά-Μεταλλεύματα	73,0	103,1	142,8	136,2	132,3	147,1	199,5
5. Πετρελαιοειδή	46,4	123,4	87,5	73,6	102,4	230,3	465,1
6. Βιομηχ.-Βιοτεχν. Προϊόντα	477,2	822,5	981,6	1.160,2	1.305,2	1.542,1	1.957,9
7. Υπόλοιπα Είδη	42,5	42,3	30,2	29,4	34,7	27,3	38,9
8. Σύνολο	1.230,5	1.774,1	2.029,9	2.227,5	2.522,4	2.998,5	3.932,0
	1980	1981	1982	1983	1984	1985	
1. Τρόφιμα και ποτά	926,9	904,8	801,6	829,1	872,1	918,3	
2. Καπνός	194,5	228,7	223,1	183,0	155,3	103,7	
3. Πρώτες ύλες ημικατ. προϊόντα	125,7	128,7	111,1	138,4	135,4	140,9	
4. Ορυκτά-Μεταλλεύματα	279,7	291,2	236,3	204,9	217,4	214,1	
5. Πετρελαιοειδή	248,5	783,5	648,4	724,7	893,1	833,8	
6. Βιομηχ.-Βιοτεχν. Προϊόντα	2.249,5	2.374,3	2.011,1	1.905,7	2.002,9	1.919,2	
7. Υπόλοιπα Είδη	69,1	60,1	109,7	119,6	117,8	163,1	
8. Σύνολο	4.093,9	4.771,3	4.141,3	4.105,4	4.394,0	4.293,1	

* Πρωστικά στοιχεία

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος, Μηνιαία Στατιστικά Δελτία και Επήσεις Εκθέσεις

Πίνακας 8

ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ

ΕΤΟΣ	Μετανάστευση Ελλήνων	Σε χώρες επί του συνόλου	Ευρωπαϊκές σαν %	Στην σαν % επί του συνόλου	Δ.Γερμανία	Επαναπατρισμός Ελλήνων	2 Ελληνες στη Δ. Γερμανία
1960	47,768	56.4		45.0		-	13,005
1965	117,167	74.5		68.7		-	179,151
1970	92,681	73.5		70.4		10,381	229,757
1971	61,745	68.9		64.9		11,178	260,916
1972	43,397	67.0		61.5		12,434	268,142
1973	27,525	55.0		46.6		10,075	243,000
1974 ³	24,448	44.6		33.8		10,849	212,600
1975	20,330	49.7		36.1		15,793	199,000
1976	20,374	50.2		33.5		15,391	176,300
1977	16,510	56.1		44.1		5,963	158,300
1978	-	-		-		-	145,200
1979	-	-		-		-	138,300
1980	-	-		-		-	131,200
1981	-	-		-		-	122,400
1982	-	-		-		-	117,800

1. Μόνο η μόνιμη μετανάστευση υπολογίζεται.

2. Στατιστικά στοιχεία για τον επαναπατρισμό είναι διαθέσιμα από το 1968 έως το 1977.

3. Τα στοιχεία για το έτος 1977 αναφέρονται στην περίοδο Ιανουρίου-Σεπτεμβρίου.

Από τον Οκτώβριο του 1977, δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία.

Πηγή: ΕΣΥΕ, Στατιστική επετηρίδα της Ελλάδος, Διάφορες Εκδόσεις,
Δημοσίευση Μανδακή Α, 'Greece and the EEC', Γιαννόπουλος
Γ (ed), Λονδίνο 1986.

Πίνακας 9

**ΕΤΗΣΙΕΣ % ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΤΟΥ ΟΓΚΟΥ ΤΟΥ
Α.Ε.Π.**

(Εθνικό νόμισμα, σταθερές αγοραίες τιμές)

ΕΤΟΣ	ΕΛΛΑΣ	ΕΟΚ
1961	11,1	5,2
1962	1,5	4,3
1963	10,1	4,4
1964	8,3	5,8
1965	9,4	4,1
1966	6,1	3,6
1967	5,5	3,4
1968	6,7	5,2
1969	9,9	5,6
1970	8,0	4,8
1961 - 70	7,6	4,6
1971	7,1	3,4
1972	8,9	4,1
1973	7,3	6,0
1974	-3,6	1,7
1975	6,1	-1,2
1976	6,4	5,1
1977	3,4	2,3
1978	6,7	3,3
1979	3,7	3,5
1980	1,8	1,2
1971 - 80	4,7	2,9
1981	-0,3	-0,2
1982	-0,1	0,5
1983	0,3	1,0
1984	2,6	2,2
1985	1,9	2,3

Πηγή: Επιτροπή Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
Επήσια Οικονομική 'Εκθεση 1985-1986

Πίνακας 10

**ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΕΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ ΠΑΓΙΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΚΑΤΑ ΕΙΔΟΣ
ΚΕΦΑΛΑΙΑΚΟΥ ΑΓΑΘΟΥ ΣΕ ΣΤΑΘΕΡΕΣ ΤΙΜΕΣ 1970 (εκατομ. δρχ)**

ΕΤΟΣ	I. ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ				II. ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΙ			Γενικό Σύνολο
	Κατοικίες	Φοιτά Κτίρια	Λοιπά έργα κατασκευές	Σύνολο	Μεταφορικά Μέσα	Μηχ/τα και Λοιπός εξοπλισμός	Σύνολο	
1960	8.506	4.552	8.659	21.717	1.821	5.583	7.404	29.121
1961	9.132	4.734	9.608	23.474	2.181	5.821	8.002	32.476
1962	10.391	5.030	9.677	25.098	2.626	6.404	9.030	34.128
1963	11.287	5.461	9.558	26.606	2.378	7.112	9.490	36.096
1964	13.712	6.675	10.578	30.965	3.151	9.329	12.480	43.455
1965	15.482	6.124	13.057	34.663	3.216	11.124	14.340	49.003
1966	15.642	6.687	12.369	34.689	5.299	10.570	15.869	50.567
1967	13.956	6.554	12.804	33.314	4.772	11.684	16.456	49.770
1968	19.445	9.068	14.097	42.610	5.036	12.751	17.787	60.397
1969	23.212	9.729	15.722	48.663	6.634	16.356	22.990	71.653
1970	19.410	9.579	16.169	45.488	6.548	18.627	25.175	70.663
1971	23.641	10.504	19.424	53.569	7.083	19.906	26.989	80.558
1972	29.964	12.472	21.239	63.575	7.021	22.381	29.402	92.977
1973	30.561	13.951	20.426	64.953	10.236	24.904	35.140	100.093
1974	15.849	12.381	15.076	43.326	7.418	23.756	.31.174	74.500
1975	20.476	10.170	16.010	46.656	7.050	20.954	28.004	74.660
1976	21.909	11.258	16.078	49.245	9.345	21.160	30.505	79.750
1977	26.428	12.205	15.886	54.519	10.788	20.643	31.431	85.950
1978	30.074	12.513	15.028	57.615	13.395	20.090	33.485	91.100
1979	31.572	13.960	15.351	60.883	14.556	23.682	38.238	99.121
1980	27.291	11.622	15.674	54.587	13.987	24.131	38.118	92.705
1981	21.452	11.636	17.269	50.357	12.445	22.948	35.393	85.750
1982	20.398	9.252	14.061	43.711	16.427	23.962	40.389	84.100
1983	21.124	9.529	15.396	46.049	11.207	25.744	36.951	83.000
*1984	16.217	10.509	15.924	42.650	9.090	26.060	35.150	77.800
**1985	17.253	9.327	17.170	43.750	10.530	26.170	36.700	80.450

* Προσωρινά Στοιχεία

** Εκτιμήσεις

Πηγή: Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Εθνικοί Λογαριασμοί

Πίνακας 11

ΑΝΕΡΓΙΑ - ΠΛΗΘΩΡΙΣΜΟΣ

ΕΤΟΣ	Ποσ.% Ανεργίας	Αύξ. % Πληθ.
1977	1,7	12,1
1978	1,8	12,6
1979	1,9	19,0
1980	2,8	24,9

Πηγή: ΟΟΣΑ και Εθνική Στατιστική Υπηρεσία
της Ελλάδος

Πίνακας 12

**ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟ ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΟ ΕΓΧΩΡΙΟ ΠΡΟΪΟΝ
(αγοραίες τιμές)**

ΧΩΡΕΣ	1975-80	1982	1983	1984	1985*	1986**
ΕΟΚ	2,2	0,5	1,3	2,3	2,3	2,3
ΟΟΣΑ (σύνολο)	2,5	-0,3	2,7	4,8	2,8	3,0
Αν. Ευρώπη	-	2,8	4,1	3,6	4,2	-
ΕΛΛΑΣ	4,6	-0,2	0,4	2,8	2,1	0-0,5
ΤΟΥΡΚΙΑ	-	5,8	3,7	5,8	4,0	4,5
ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ	-	4,2	3,0	4,6	4,1	-

* Εκτιμήσεις ** Προβλέψεις

Πηγή: ΟΟΣΑ, Economic Outlook, Paris, Μάιος 1986
ΟΗΕ, Economic Survey of Europe in 1984-1985
New York, 1985

Πίνακας 13

ΠΛΗΘΩΡΙΣΜΟΣ ΕΠΙ ΕΤΗΣΙΑΣ ΒΑΣΗΣ

	1971-81	1981	1982	1983	1984	1985	Ιούνιος με Ιούν. 86 85
ΕΟΚ	9,7	11,4	9,8	7,3	6,1	5,0	3,3
ΟΟΣΑ(σύνολο)	9,2	10,5	7,8	5,2	5,2	4,5	3,0
ΕΛΛΑΣ	15,2	24,5	21,0	20,2	18,5	25,0	24,4
Σχέση πληθωρισμού Ελλάδος- ΕΟΚ	1,5	2,1	2,2	2,8	3,0	5,0	7,0

Πηγή: Στοιχεία ΟΟΣΑ και ΕΣΥΕ. (συγκρίσεως)

Πίνακας 14Α

ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΝΕΡΓΙΑΣ^a

	1981	1982	1983	1984	1985	1986*
ΕΛΛΑΣ	4,1	8,5	7,4	8,0	8,3	9,0
ΕΟΚ(σύνολο)	8,3	9,7	10,7	11,4	11,6	11,5
ΟΟΣΑ(σύνολο)	7,0	8,3	8,8	8,4	8,3	8,3

Πηγή: ΟΟΣΑ

a) Για τα ποσοστά της ανεργίας έχουν υιοθετηθεί τα στοιχεία των επί μέρους χωρών
του ΟΟΣΑ.

* Εκτιμήσεις

Πίνακας 14B

Η ΑΝΕΡΓΙΑ ΤΩΝ ΝΕΩΝ
(στις κυριότερες χώρες του ΟΟΣΑ)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986 ^a
Σύνολο 12 χωρών *	12,9	14,5	17,2	17,7	16,8	16,6	16,3
ΕΛΛΑΣ	-	-	-	-	41,8	42,5	43,0

* Η ανεργία των Νέων υπολογίζεται ως ποσοστό επί του συνόλου εργατικού δυναμικού και περιλαμβάνει την ομάδα ηλικιών μεταξύ 15-24 ετών

** Οι ανωτέρω 12 χώρες αντιπροσωπεύουν το 85% της συνολικής απασχόλησης των χωρών του ΟΟΣΑ.

a. Πρόβλεψη

Πηγή: ΟΟΣΑ, Economic Outlook, Paris, Μάιος 1986.

Πίνακας 15

ΕΛΛΕΙΜΜΑ ΙΣΟΖΥΓΙΟΥ ΤΡΕΧΟΥΣΩΝ ΣΥΝΑΛΛΑΓΩΝ
(σε δις \$ ΗΠΑ)

	1981	1982	1983	1984	1985	1986
ΕΛΛΑΣ	-2,4	-1,9	-1,9	-2,1	-3,3	-1,5
Σύνολο 14 χωρών	-16,7	-12,3	-2,8	7,6	7,5	16,7
ΕΟΚ (σύνολο)	-12,9	-11,1	0,1	5,6	16,0	57,2
ΟΟΣΑ (σύνολο)	-32,0	-18,5	2,4	11,3	20,7	61,0

Πηγή: ΟΟΣΑ, Economic Outlook, Paris, Μάιος 1986.

Πίνακας 16

ΕΛΛΕΙΜΜΑ ΓΠΚ ΣΑΝ ΠΟΣΟΣΤΟ ΤΟΥ ΑΕΠ

ΕΤΟΣ	Χώρες ΟΟΣΑ	ΕΛΛΑΣ
1979	-1,8	-2,4
1980	-2,4	-2,7
1981	-2,7	-11,9
1982	-4,1	-7,3
1983	-4,4	-9,4
1984	-3,9	-10,3
1985	-3,6	-13,4
1986	-3,3	-10,4

Πηγή: ΟΟΣΑ, Economic Outlook, Paris, Δεκέμβριος 1985

Πίνακας 17

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ
(βασικοί δείκτες σε δις δρχ.)

	1977	1979	1981	1984	1985*
Συνολικές υποχρεώσεις	29,6	49,1	79,9	166,0**	178,4**
Ζημιές (κέρδη)	0,5	0,8	7,0	42,1	70,0

* Εκτιμήσεις

** Οι εκτιμήσεις αναφέρονται στην ώρα υπαγωγής στο Νόμο 1368/83.

Πηγή: Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας και ICAP.

Πίνακας 18

**ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ ΤΑΜΕΙΑΚΟΥ ΕΛΛΕΙΜΑΤΟΣ
ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΤΟΜΕΑ**

	1981	1982	1983	1984	1985
Εσωτερικός Δανεισμός	85,8	82,0	65,4	71,2	66,1
Εξωτερικός Δανεισμός	14,2	18,0	34,6	28,8	33,9
ΣΥΝΟΛΟ	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Πηγή: Εκθεση του Δοιηκητή της Τράπεζας Ελλάδος για το Έτος 1985, Αθήνα, 1986.

Πίνακας 19

ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΧΡΕΟΣ (σε δις \$ ΗΠΑ)

	1981	1982	1983	1984	1985	% αύξησης 1981-1985
Συνολικό Εξωτερικό χρέος	8.3	9.7	10.9	12.6	16.7	18.7
% του ΑΕΠ	22.5	25.5	31.4	37.5	50.1	-
% επί των εξαγωγών και υπηρεσιών	94.7	128.4	156.2	171.0	231.0	-
Χρέος σαν % εξαγωγών, αγαθών και υπηρεσιών	15.8	18.7	21.4	27.0	32.0	-

Πηγή: Διεθνής Χρηματοδοτικές Στατιστικές (ΔΝΤ)
Προερχόμενο από Lloyds Bank, "GREECE ECONOMIC REPORT 1986"

Πίνακας 20

**ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΙΣΑΓΩΓΩΝ ΚΑΤΑ ΟΜΑΔΕΣ
ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΟΣ
(Συναλλαγματική στατιστική σε εκατ. \$ ΗΠΑ)**

ΕΤΟΣ	Καύσιμα -Λιπαντικά	ΣΥΝΟΛΟ
1973	413,5	4.030,8
1974	863,9	4.691,0
1975	844,0	5.072,2
1976	1.026,1	5.560,7
1977	1.061,2	6.425,2
1978	1.204,7	7.341,3
1979	2.252,8	10.109,8
1980	2.982,2	10.903,4
1981	3.685,6	11.468,1
1982	2.778,3	10.068,2
1983	2.647,4	9.491,3
1984	3.079,9	9.744,8
1985*	3.188,1	10.561,1

* Προσωρινά στοιχεία

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος, Μηνιαία Στατιστικά Δελτία & Επήσεις Εκθέσεις

Πίνακας 21

ΜΑΚΡΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΜΕΓΕΘΗ

	1985	—	1986	—	1987		
	Στόχοι		Αποτελέσματα		Στόχοι		
Ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών σε εκατ. δολάρ. Σαν % του ΑΕΠ	-3,276 10.0		-1.700 5.1		-1.756 4.6		-1.250 3.0
Πληθωρισμός: Διαχρονική αύξηση σε Δείκτες τιμών καταναλωτού (%)	25.0		16.0		16.9		10.0
Καθαρές Δανειακές Ανάγκες Δημοσίου σαν % του ΑΕΠ	17.9		13.9		14.0		10.0
Νομισματικά Μεγέθη (% Μεταβολής): Εγχώρια Νομισματική Δραστηριότητα Μ3	26.0 26.8		17.0 20.0		18.2 19.8		11.2 15.4
ΑΕΠ: Σε σταθερές τιμές (% μεταβολής)	2.2		Προβλέψεις 0 to -0.5		*0.6		Προβλέψεις -0.5 to -1.0
Ανεργεία: Σαν % συνολικού εργατικού συναφικού **	7.8	***		7.6		***	

* Προβλέψεις

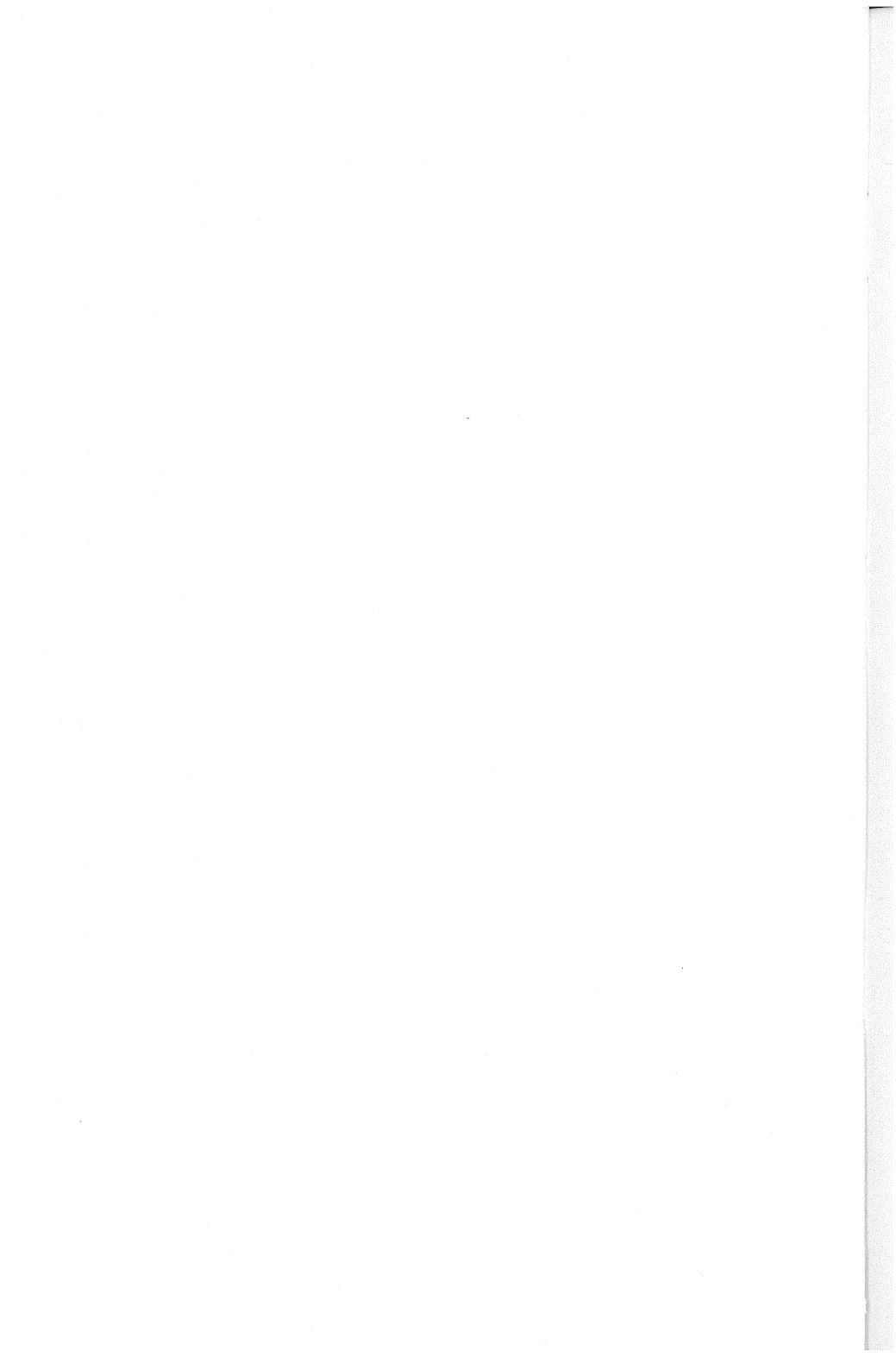
** Επήσεις προβλέψεις δευτέρου τριμήνου σε επήσια βάση

*** Καμπιά Μεταβολή

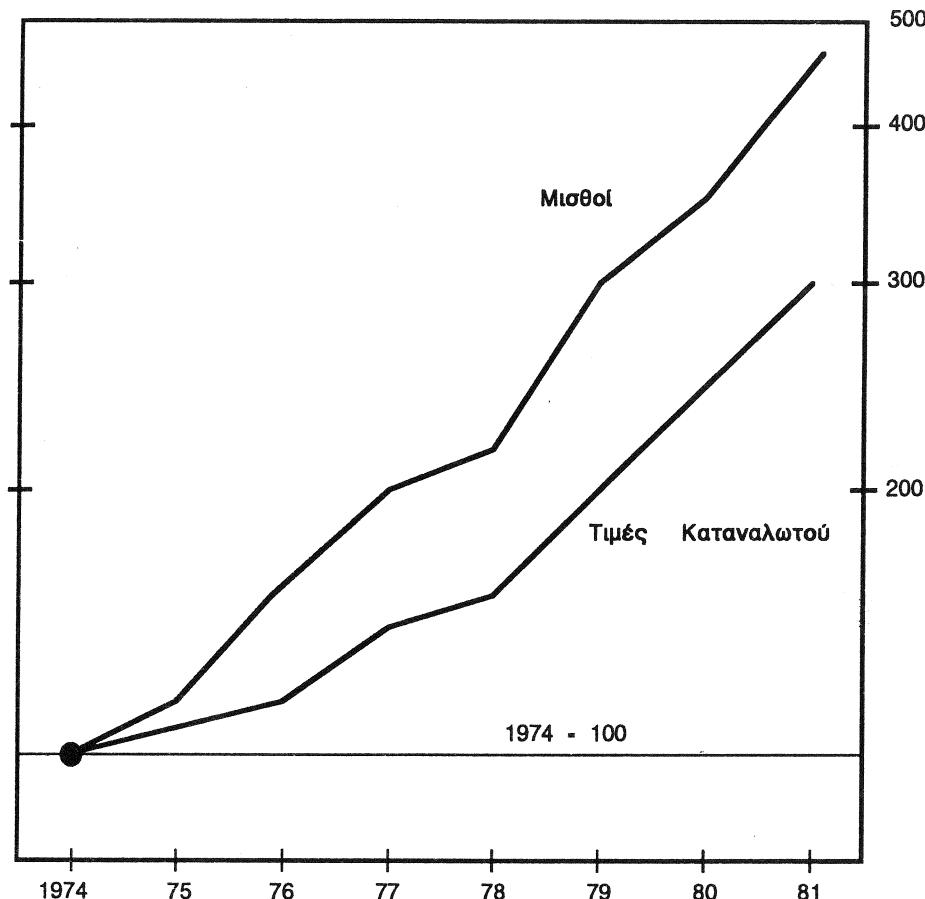
Πηγή: Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Δημοσίευση * Financial Times
6 Απριλίου 1987

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ II

(Διαγράμματα)

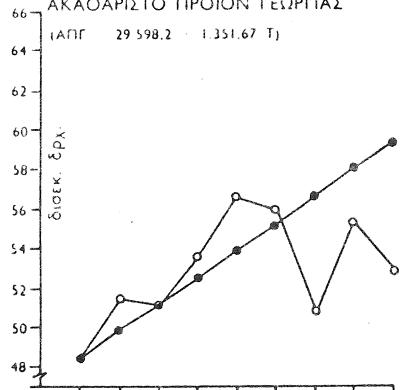
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1
ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΙΜΩΝ - ΜΙΣΘΩΝ

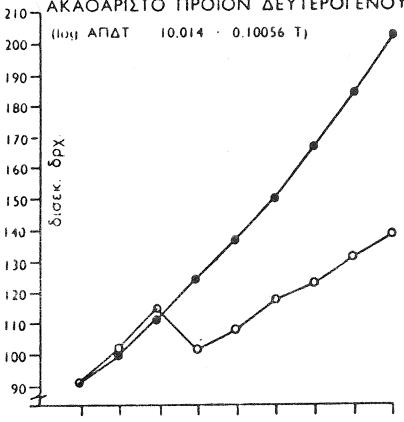
Πηγή : " Euromoney ", Απρίλιος 1983, σελ. 9.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2

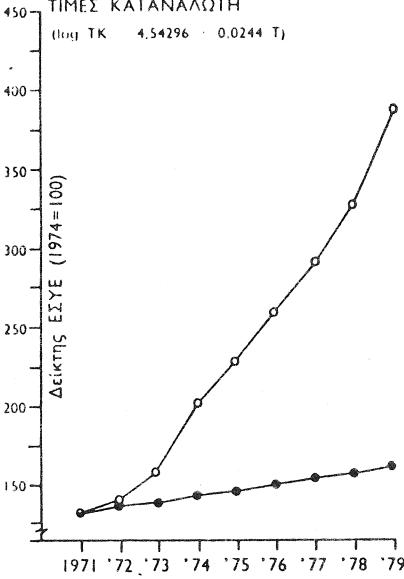
ΑΚΑΟΑΡΙΣΤΟ ΠΡΟΙΟΝ ΓΕΩΓΡΙΑΣ

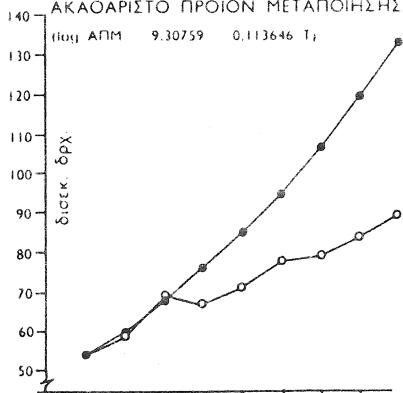
ΑΚΑΟΑΡΙΣΤΟ ΠΡΟΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΟΥΣ ΤΟΜΕΑ

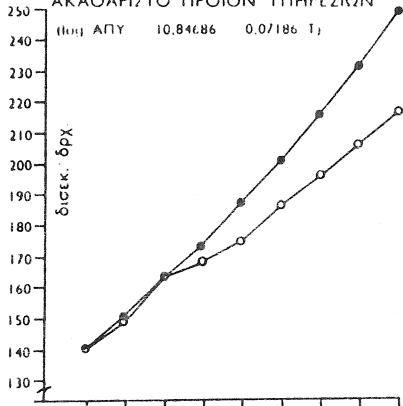
ΤΙΜΕΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΗ

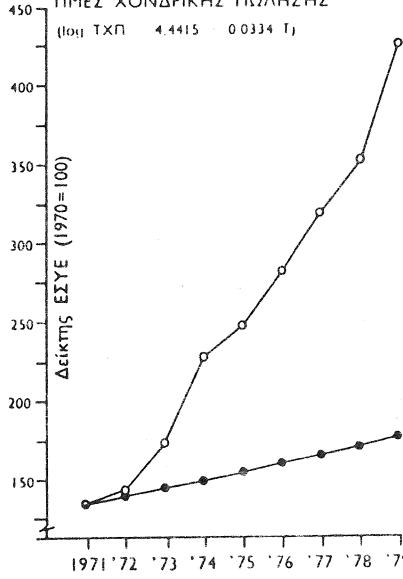
ΑΚΑΟΑΡΙΣΤΟ ΠΡΟΙΟΝ ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗΣ

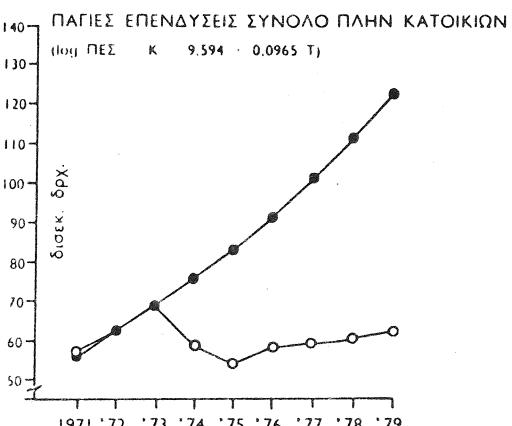
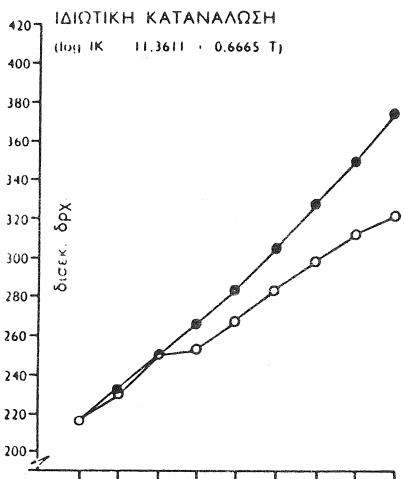
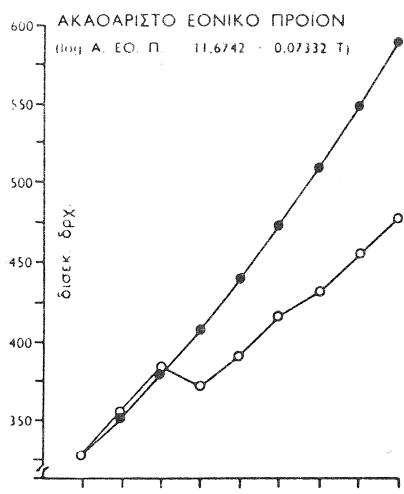

ΑΚΑΟΑΡΙΣΤΟ ΠΡΟΙΟΝ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ

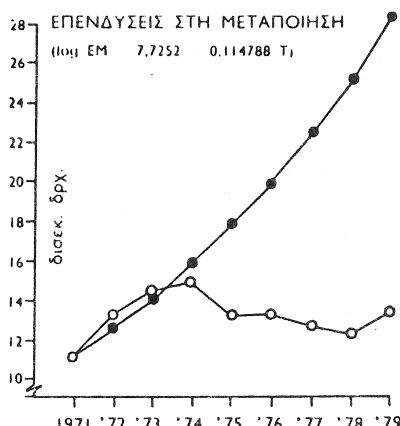
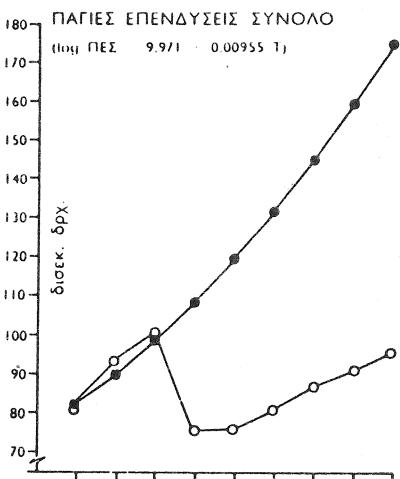
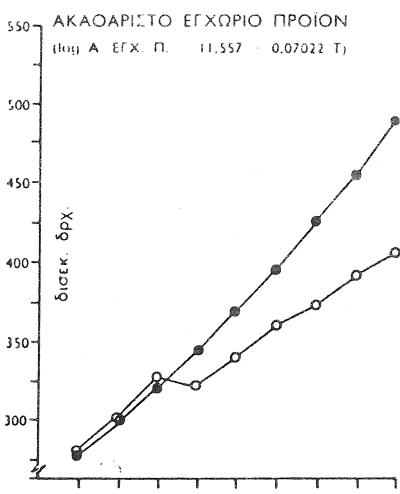

ΤΙΜΕΣ ΧΟΝΔΡΙΚΗΣ ΠΩΛΗΣΗΣ

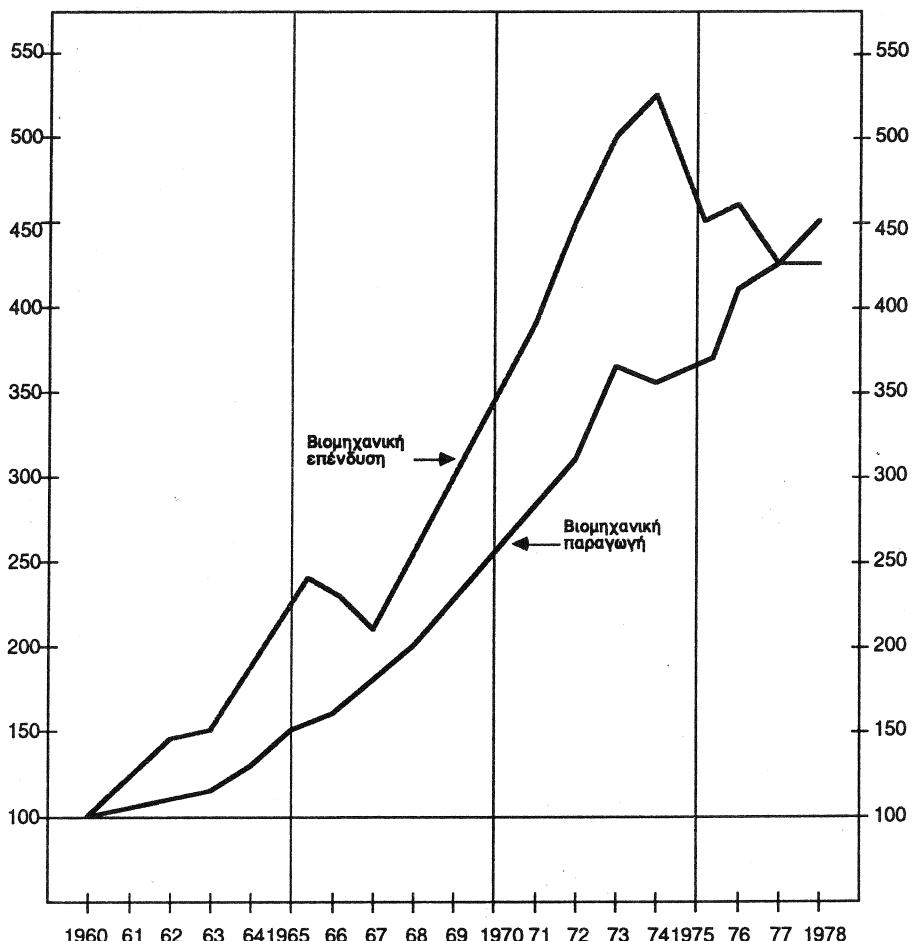

Πηγή: «Τράπεζα της Ελλάδος» Η Ελληνική οικονομία, Τόμος II, Αθήνα 1982, σελ. 23

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3

ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΕΠΕΝΔΥΣΗ & ΠΑΡΑΓΩΓΗ (σε τιμή 1970)

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί της Ελλάδας (1958-75), και ΟΟΣΑ
Economic Outlook 1979 σελ. 10

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1

Εισαγωγή - Ιστορική Αναδρομή

1. Ο Α. Παπανδρέου είπε: «αναμφισβήτητα περνάμε κρίση» (Συνεδρίαση της κοινοβουλευτικής ομάδας 9.12.1986) ενώ, για παράδειγμα, μέχρι τότε δήλωνε: «δεν υπάρχει πολιτική κρίση, ούτε κρίση της Ελληνικής κοινωνίας, οικονομική, κοινωνική και πολιτική» (Σύνοδος της Κ.Ε. ΠΑΣΟΚ 5.10.1985)
2. Κόλμερ, Κ: «Δυστυχώς επτωχεύσαμεν», έκδοση ΡΟΕΣ 1986, σελ. 7
3. Στην άποψη ότι το πρόβλημα της Ελληνικής οικονομίας είναι πολιτικό συγκλίνουν και οι απόψεις των:
 - Αγγελόπουλου Α. (Ακαδημαϊκού, καθ. Πανεπιστημίου, πρώην Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος) στο βιβλίο του: «Οικονομικά προβλήματα Ελληνικά και Διεθνή» Έκδοση Εστίας 1987, σελ. 18
 - Κανελλόπουλου Α. (Βουλευτή τ. Υπουργού, καθ. Παν/μίου), «Το ύφος και το ήθος» Εστία 1986, σελ. 107, 274
4. Για μια συνοπτική αναφορά στο ανορθωτικό έργο του Χ. Τρικούπη στην οικονομία — βλέπε: Ρούσσος Γ., «Νεώτερη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», Τόμος IV, κεφ. 10.
5. Μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, οι δυο μεγάλοι ηγέτες ο Βενιζέλος και ο Ατατούρκ υπέγραψαν τη συνθήκη της Λωζάνης (24 Ιουλίου 1923) με την οποία διευθετήθηκαν σχεδόν όλες οι διαφορές που χώριζαν τις δυο χώρες μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1920. Η συνθήκη περιλαμβάνει 143 άρθρα. Στη Λωζάνη πέρα από τον προσδιορισμό των συνόρων μεταξύ Ελλάδος, Τουρκίας και Βουλγαρίας, την ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ των χωρών αυτών, και τον προσδιορισμό του καθεστώτος των Δωδεκανήσων και της Κύπρου, επαναπροσδιορίστηκε το καθεστώς διέλευσης από τα στενά των Δαρδανελίων και το εθνικό χρέος της Τουρκίας.

Για περισσότερες λεπτομέρειες βλέπε:

— Κιτσίκης Δ. «Συγκριτική Ιστορία της Ελλάδας και της Τουρκίας στον 20ο αιώνα» σελ. 211-215

— Ρούσσος Γ. «Νεώτερη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», Τόμος IV, σελ. 354-357

6. Η ιστορία της Τράπεζας της Ελλάδος και ένας λεπτομερής απολογισμός των δραστηριοτήτων της από την ίδρυση της περιλαμβάνονται στο ειδικό αφιέρωμα για τα 50 χρόνια της λειτουργίας της. («Τα πρώτα πενήντα χρόνια της Τράπεζας της Ελλάδος» Αθήνα, 1978)
7. Ο κ. Δ. Χαλικιάς σημειρινός Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος, εν μέρει μόνο και κατά περίπτωση ακολούθησε την τακτική των προκατόχων του, στο να επισημάνει στην κυβέρνηση τυχόν λάθη ή υπερβάσεις στις κατευθύνσεις της οικονομικής πολιτικής. Για παράδειγμα, στις 2 Μαΐου 1985 λίγο πριν τις εκλογές δημοσίευσε την έκθεση της Τραπέζης της Ελλάδας, η οποία κάθε άλλο παρά κολακευτική για την κυβέρνηση ήταν, σε προεκλογική περίοδο μάλιστα.
8. Για την πληρέστερη ανάλυση της οικονομίας στα προπολεμικά χρόνια βλέπε:
 - A. F. Freris, «The Greek Economy in the Twentieth Century», London & Sydney 1986
 - Bickham Sweet-Eschott, «Greece: a political and economic survey 1939-53», London 1954
9. Βλέπε: «Euromoney» Απριλίου 1983 «Greece riding the waves», σελ. 5
10. Πρακτικά Βουλής 25 Απριλίου 1956, &
 - Αβέρωφ Ε: «Η ιστορία των χαμένων ευκαιριών (Κύπρος 1950-1963)», Τόμος Α, Αθήνα 1981, σελ. 117
 - Βλάχος Α: «Δέκα χρόνια Κυπριακού προβλήματος» εκδ. Εστίας, Αθήνα 1980, σελ. 125
11. Cavey J & Cavey A. «The web of Modern Greek politics», London 1968, σελ. 213-214
12. Επεξεργασμένα στοιχεία εθνικών λογαριασμών, για την περίοδο 1953-1963 (Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας)
13. Βλέπε σημείωση 11
14. Βλέπε ανωτέρω
15. Candilis, W. «The Economy of Greece 1944-1966», London 1968, σελ. 181

Πως φτάσαμε στην κρίση

1. Electricia Press (ed) «Η Ελληνική οικονομία σε αριθμούς», Αθήνα 1986, σελ. 244
2. Ο καθηγητής Δ. Καράγιωργας υπολογίζει σε μια μελέτη του ότι τον Ιούνιο του 1973 η ανεργία έφτασε στις 180-200 χιλιάδες άτομα (περ. «ANTI», 7 Σεπτεμβρίου 1974)
3. Ομιλία του Κων/νου Καραμανλή, Σέρρες 29 Ιουλίου 1983
4. Βλέπε πίνακα 9
5. Βλέπε πίνακα 6a
6. Βλέπε πίνακα 3
7. Βλέπε πίνακες 4 & 1β. Για τις εξαγωγές βλέπε επίσης πίνακα 7. Για την μακροχρόνια τάση των επενδύσεων και της παραγωγής στη βιομηχανία βλέπε (διάγραμμα 3)
8. Νικολινάκος Μ., «Αμυντικός προϋπολογισμός και οικονομικές εξελίξεις». Περιοδικό «ANTI» 13 Δεκεμβρίου 1975. Επίσης για τις αμυντικές δαπάνες της Ελλάδος βλέπε: Αγγελόπουλος Α., «Είναι δυνατή η μείωση των εξοπλισμών Ελλάδος και Τουρκίας», ΤΟ ΒΗΜΑ 17 Νοεμβρίου 1985
9. Τράπεζα της Ελλάδος (ed): «Η Ελληνική Οικονομία» τόμος (II), Αθήνα, σελ. 27
10. Μόνο το 1980 ο αριθμός των απεργών ανέβηκε στις 1470 και ο αριθμός των απεργών ξεπέρασε τα 3,2 εκατομμύρια, «ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ» Ιουλίου - Αυγούστου 1986 σελ. 43
11. Για τα μέτρα που πάρθηκαν βλέπε:
 - OECD Economic surveys 1979 σελ. 51
 - OECD Economic surveys 1980 σελ. 51
 Για μια κριτική των μέτρων αυτών βλέπε: Ρουμελιώτης Π. «Οικονομική κρίση και η ένταξη στην ΕΟΚ», εκδ: Παπαζήση 1980 σελ. 86-89
12. Βλέπε πίνακα 3
13. Βλέπε σημείωση 11
14. Η έκθεση Αβέρωφ (8 Ιουλίου 1981), είναι η αιστηρά εμπιστευτική έκθεση του τότε αντιπροέδρου της τελευταίας κυβέρνησης της Ν.Δ. (αρμόδιου για οικονομικά θέματα)

προς τον τότε πρωθυπουργό Γ. Ράλλη και άλλα μέλη του υπουργικού συμβουλίου. Η διαρροή της έκθεσης στον τύπο της εποχής απετέλεσε ένα ισχυρότατο προεκλογικό όπλο στα χέρια της τότε αντιπολίτευσης. Τον Ιούλιο του 1981 με βάση την «Έκθεση Αβέρωφ», αναγγέλθηκαν μια σειρά πρόσθετα προβλήματα για την σταθεροποίηση της οικονομίας.

— Για τα μέτρα αυτά βλέπε: Αβέρωφ Ε. «Οικονομία ώρα μηδέν», Αθήνα 1986 σελ. 33- 47

— Για το πλήρες κείμενο της έκθεσης βλέπε ανωτέρω: σελ. 22-32

15. Υπολογίζεται ότι μόνο για το 1979 οι ανατιμήσεις των αγροτικών προϊόντων είχαν μια επίδραση επί του πληθωρισμού της τάξεως του 4% βλέπε: — Ρουμελιώτης Π. «Η οικονομική κρίση και η ένταξη της Ελλάδος στην ΕΟΚ» εκδ: Παπαζήση 1980, σελ. 94.
16. Βλέπε πίνακα 9
17. Βλέπε πίνακα 6β
18. Βλέπε πίνακα 3
19. Βλέπε πίνακα 10. Βλέπε επίσης το περιοδικό FORTUNE 19 Απριλίου 1982
20. Βλέπε πίνακα 11α.
21. Ράλλης Γ. «Χωρίς προκατάληψη», Ευρωεκδοτική 1983, σελ. 153-155
22. Βλέπε ανωτέρω
23. Πράγματι από τα τέλη του 1981 το πετρέλαιο άρχισε την πτωτική του τάση (από 36.5 δολάρια το βαρέλι το 1981 έπεισε διαδοχικά σε 30.03 δολλάρια το 1983 και 27.98 το 1985). Επίσης οι δυτικοευρωπαϊκές οικονομίες έδειχναν σημεία σταθεροποίησης και ανάκαμψης.
24. — Αγγελόπουλος Α: «Για ένα διετές οικονομικό πρόγραμμα της Ελλάδος (1982 - 1983)», Εκδ. Παπαζήση 1981
— Μαρίνος Γ. «Η προσδοκία της αλλαγής» Περ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ 1 Οκτωβρίου 1981
25. Αρσένης Γ. «Πολιτική κατάθεση», Εκδ. Οδυσσέας, 1987 σελ. 69
26. Για τα οικονομικά μέτρα που πάρθηκαν δες: OECD economic survey 1981-82 (May 1982) σελ. 66-67
27. Δρεπτάκης Μ. (Υπουργός Οικονομικών 1981-1982, συζήτηση προϋπολογισμού 1982, 9 Μαρτίου 1982

ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ	1981	1982	(%)	ΑΥΞΗΣΗ
ΕΣΟΔΑ	432 δις δρχ.	685 δις δρχ.	58.5%	
ΔΑΠΑΝΕΣ	684 δις δρχ.	923 δις δρχ.	35%	
ΕΛΛΕΙΜΜΑ	252 δις δρχ.	238 δις δρχ.	-5.4%	

28. Αν και τα στοιχεία που έδωσε ο τότε υπουργός Μ. Δρετάκης, στη συζήτηση του πρϋπολογισμού του 1982 δείχνουν ότι το έλλειψμα παρέμενε στα επίπεδα του 1981, άλλες εκτιμήσεις όπως αυτή του κ. Γ. Ράλλη το ανεβάζουν στα 450 δις δρχ. δηλαδή περίπου στο διπλάσιο (Βλέπε Γ. Ράλλη «Χωρίς προκατάληψη», Αθήνα 1983, σελ. 156).

Είναι επίσης χρήσιμο να σημειώσουμε εδώ τις παρατηρήσεις των εκθέσεων του ΟΟΣΑ (OECD), για το πρόβλημα αξιοποιησίας που παρουσιάζουν τα δημοσιευμένα στατιστικά στοιχεία στην Ελλάδα. Βλέπε:

- OECD economic surveys, Νοέμβριος 1983 (Annex)
- OECD economic surveys, Μάιος 1982 (Annex I)
- OECD economic surveys, Ιούλιος 1978 (Annex II)
- OECD economic surveys, Απρίλιος 1976 (Annex II)

29. Βλέπε σημείωση 25
30. Η έρευνα αυτή αναδημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «ΤΑ ΝΕΑ», 15 Δεκεμβρίου 1982
31. Με μια τροπολογία που κατατέθηκε στη Βουλή στις 13 Αυγούστου 1987 ο νόμος «περί κοινωνικοποίησεων» ουσιαστικά νεκρώθηκε.
32. Για το μεγάλο θέμα των προβληματικών επιχειρήσεων βλέπετε:
- Πρακτικά Βουλής, 28 Νοεμβρίου 1986 (επερώτηση για τις προβληματικές επιχειρήσεις)
 - «Προβληματικές επιχειρήσεις - πρόβλημα πολιτικό», ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, 20 Αυγούστου 1987
33. Για το πενταετές πρόγραμμα 1983-87 βλέπε:
- Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας (εκδ.), «Πρόγραμμα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης 1983-87», Αθήνα 1985
 - Πρακτικά Βουλής, 7, 18, 21 Νοεμβρίου 1983 (Συζήτηση για τα πρακτικά του πενταετού προγράμματος 1983-87) και 5, 6, 7, 8 Δεκεμβρίου 1984 (Συζήτηση για την τελική εισήγηση του προγράμματος)
34. Στη ΔΕΘ στις 5 Σεπτεμβρίου 1987 ο πρωθυπουργός είπε: «Η αναπτυξιακή συμβολή του Δημοσίου τομέα δεν υπήρξε

- αντίστοιχη των προσδοκιών που είχαμε. Δηλώνω κατηγορηματικά ότι δεν είμαι διατεθειμένος να ανεχθώ άλλο αυτή τη κατάσταση». Εφημερίδες 6.8.1987
35. Βλέπε πίνακα 14β. Επίσης η έκθεση του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος κ. Χαλικιά για το 1985, αναφέρει ότι το ποσοστό των ανέργων νεαρής ηλικίας ανέρχεται στο 43% του συνολικού ποσοστού. Βλέπε εφημερίδες 2 Μαΐου 1985
 36. Το δάνειο αυτό της ΕΟΚ προς την Ελληνική Κυβέρνηση είναι σε συμφωνία με τα άρθρα 108 και 109 της Συνθήκης της Ρώμης.
 37. Βλέπε OECD economic surveys (1985/86), Greece Iavouáriος 1986, σελ. 35
 38. Βλέπε πίνακα 18, Βλέπε επίσης: Αγγελόπουλος Α «Το εξωτερικό χρέος υπόθεση όλων των Ελλήνων (μια πρόταση)». ΤΟ BHMA 15.9.1985

3

Η Οικονομία σε κρίση: αναγνώριση και αντιδράσεις

1. Ο κ. Παπανδρέου σε συνέντευξή του στην εφημερίδα «ΤΑ ΝΕΑ» στις 18 Νοεμβρίου 1984 έλεγε: «...πάντως υπάρχει ανάκαμψη και η ανάκαμψη θα περάσει σαφώς στο '85, έτσι, ώστε, να μπορούμε να πούμε ότι φεύγουμε πλέον από το τέλμα».

Παλαιότερα στις 8 Μαρτίου 1982 ο πρωθυπουργός στο μήνυμά του προς τον Ελληνικό λαό υποστήριζε: «...έχουν ήδη αρχίσει να διαφαίνονται εκείνα τα ενθαρρυντικά στοιχεία που δικαιολογούν αισιοδοξία για να περάσουμε όσο γίνεται πιο ακίνδυνα την δύσκολη στενωπό του 1982, για να ανοίξουμε νέους ορίζοντες το 1983...»

Και στη συζήτηση του προϋπολογισμού, 22 Νοεμβρίου 1983 έλεγε: «Υπάρχει πράγματι μια ανάκαμψη στην οικονομική δραστηριότητα...»

2. Για το κεντρικό σύνθημα του ΠΑΣΟΚ του 1985 «Εμπρός για ακόμα καλύτερες μέρες», βλέπε το αφίέρωμα της εφημερίδας «Έλευθερος Τύπος» 2 Ιουνίου 1986 που έγινε με

- την συμπλήρωση ενός χρόνου από τις εκλογές του 1985. Βλέπε επίσης: «THE WALL STREET JOURNAL», 6 Απριλίου 1987
3. Τράπεζα της Ελλάδος: «Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1984», Αθήνα 1985, σελ. 16-17
 4. OECD economic surveys 1985/86, Greece, Ιανουάριος 1986, σελ. 33
 5. Το τραπεζικό σύστημα στην Ελλάδα χωρίς να είναι κρατικό, ελέγχεται και κατευθύνεται από την κυβέρνηση με δυο αναγκαστικούς νόμους που χρονολογούνται από τις αρχές του 1950 (1611/50, 2292/51). Έτσι ήταν εύκολο για την κυβέρνηση να καλύπτει τα συνεχώς διογκούμενα ελλείμματα της μέσω των εμπορικών τραπεζών.
 6. Βλέπε σημείωση 4
 7. Το ύψος της φορολογικής επιβάρυνσης είχε εκτιμηθεί, την εποχή υπαγωγής των επιχειρήσεων αυτών στο νόμο περί προβληματικών επιχειρήσεων (1368/83), στο ποσό των 200 δις δρχ. Βλέπε; Αρσένης Γ. «Πολιτική κατάθεσης», σελ. 112
 8. Για τον ΦΠΑ βλέπε: 1) Πρακτικά Βουλής 8, 10, 11, 15 Δεκεμβρίου 1987 2) Παπαληγούρας Α. ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 11 Ιανουαρίου 1987
 9. OECD economic surveys 1985/86, Greece Ιανουάριος 1986, σελ. 29
 10. Τράπεζα της Ελλάδος: «Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1985», Αθήνα 1986, σελ. 20
 11. Σταμπόγλης Δ: «Και οι αγρότες θα πληρώσουν το τίμημα για την σταθεροποίηση της οικονομίας» ΤΟ ΒΗΜΑ 20 Οκτωβρίου 1985
 12. «FINANCIAL TIMES», Survey, Greece, 6 Απριλίου 1987 (Nearly on target)
 13. Βλέπε: Τράπεζα της Ελλάδος, Έκθεση του Διοικητή για το έτος 1985, Αθήνα 1986 σελ. 39-52
 14. Βλέπε ανωτέρω
 15. Για τους εξωγενείς παράγοντες που επηρέασαν την Ελληνική οικονομία το έτος 1986 βλέπε: Δρακάτος Γ. «Πως θα βγούμε από την κρίση», εφημερίδα ΚΕΡΔΟΣ 11 Φεβρουαρίου 1987
 16. Τράπεζα της Ελλάδος: «Έκθεση του Διοικητή για το 1987», Αθήνα Απρίλιος 1988, σελ. 146
 17. Ομιλία Α. Παπανδρέου στην ΔΕΘ (5 Σεπτεμβρίου 1987)

18. Τράπεζα της Ελλάδος: «Έκθεση του Διοικητή για το 1987», Αθήνα 1988, δελ. 16
19. Βλέπε ανωτέρω, σελ. 124
20. Βλέπε ανωτέρω, σελ. 14
21. Προσωρινά ισοζύγια πληρωμών (Ιανουάριος - Μάιος 1988), Τράπεζα της Ελλάδος, Διεύθυνση Οικονομικών Μελετών, Τμήμα κίνησης κεφαλαίων.
22. Το ύψος του εξωτερικού χρέους της χώρας έφθανε το 1985 το ποσό των 16.7 δις δολαρίων στο 50% του ΑΕΠ. (βλέπε πίνακα 19). Νεότερα επίσημα στοιχεία ανεβάζουν το εξωτερικό χρέος πολύ πάνω από 20 δις δολάρια. Έτσι, έρευνες όπως εκείνη του ΔΝΤ στις αρχές 1985 και προτάσεις εμπειρογνωμόνων, όπως αυτή του καθηγητή Δ. Γερμίδη, (εφημερίδα ΕΞΠΡΕΣ 3 Φεβρουαρίου 1987 και ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 14 Μαρτίου 1988) υποστηρίζουν ότι η Ελλάδα θα πρέπει να αναδιαπραγματευθεί το εξωτερικό της χρέος.

4

Οι πολιτικές παράμετροι του προβλήματος της Ελληνικής οικονομίας

1. Χαρακτηριστικά αναφέρω ένα κομμάτι από το πολύ ενδιαφέρον άρθρο του καθηγητή της Οικονομικής Σχολής του πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Σ. Μανιατάκη στην Εφημερίδα «ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ» 30 Ιανουαρίου 1987:

«Κρίση στην οικονομία, κρίση στην κοινωνία, κρίση στην παιδεία,... κρίση στη νεολαία και κρίση ηλικίας, κρίση στις προσωπικές σχέσεις, κρίση στη διοίκηση και στη δικαιοσύνη, κρίση θεσμών και αξιών και κρίση του κράτους δικαιου, κρίση (βαθειά) στην αριστερά, κρίση εμπιστοσύνης στην πολιτική ηγεσία και στην αξιοπιστία του πολιτικού λόγου, κρίση στον τύπο και στο συνδικαλισμό»

2. Ο Κων/νος Καραμανλής στην ομιλία του στην Καβάλα στις 11 Σεπτεμβρίου 1979 είχε πει μια απλή αλήθεια:

«Για να ξεπεράσουμε την οικονομική κρίση θα πρέπει...: Να δουλεύουμε περισσότερο και να ξοδεύουμε λιγότερο. Για να μπορούμε αργότερα να δουλεύουμε λιγότερο και να ξοδεύουμε περισσότερο»

3. «Συναίνεση και ομοψυχία» ζήτησε και ο πρωθυπουργός Α. Παπανδρέου από τις πολιτικές δυνάμεις του τόπου, για το ξεπέρασμα της οικονομικής κρίσης (ΔΕΘ 1985).
 - Για τους λόγους που τον οδήγησαν σε αυτή την αναγγελία βλέπε: Κανελλόπουλος Α. «Το ύφος και το ήθος», Αθήνα 1986, σελ. 238-239 και 372-376
 - Βλέπε επίσης: Κ. Αλ. Καραμανλής, «Σκέψεις γύρω από την Ελληνική οικονομική κατάσταση και για την έξοδο από τα αδιέξοδά της», ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ 14 Μαΐου 1987
4. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα:

«Σαν λαός... τα ελαττώματα μας εκδηλώνονται κυρίως στον πολιτικό τομέα και αυτό γιατί είμαστε επιρρεπείς σε φανατισμούς και πάθη. Πάθη που γίνονται οξύτερα όταν τα τροφοδοτούμε με συνεχή και άσκοπη αναμόχλευση του παρελθόντος». Κων/νος Καραμανλής, Καλαμάτα 1 Φεβρουαρίου 1983
5. Α. Παπανδρέου, κοινοβουλευτική ομάδα 11 Φεβρουαρίου 1982: «Το 1981 μπορεί να πει κανείς ότι είναι το έτος της καμμένης γης. Γιατί ήξεραν ότι επιτέλους, ο λαός θα έφερνε την αλλαγή. Θα έφερνε το ΠΑΣΟΚ στην εξουσία».
6. Έρευνα εφημερίδας ΜΕΣΗΜΒΡΙΝΗ 31 Μαρτίου 1986 - 4 Απριλίου 1986. «Το φαινόμενο της απάθειας των Ελλήνων του 1986» (ομιλούν πολιτικοί αρχηγοί και ηγέτες μαζικών φορέων)
7. Ο πρωθυπουργός Α. Παπανδρέου, όπως επίσης και άλλες προσωπικότητες που καλύπτουν όλο το πολιτικό φάσμα (από την ανανεωτική αριστερά μέχρι τη ΝΔ), υποστηρίζουν με δηλώσεις τους την υποψηφιότητα του Κων/νου Καραμανλή για το αξίωμα του πρέδρου της Δημοκρατίας. (Μια συνοπτική παρουσίαση των δηλώσεων αυτών υπάρχει στο ΒΗΜΑ 3 Μαρτίου 1985). Όμως ξαφνικά ο κ. Παπανδρέου, χωρίς να έχει συνεννοηθεί ούτε με τους στενότερους συνεργάτες του (όπως και οι ίδιοι δήλωναν - βλέπε: ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 10 Μαρτίου 1985), ανακοίνωσε την υποψηφιότητα του κ. Σαρτζετάκη, γνωστού δικαστικού από την υπόθεση της δολοφονίας του βουλευτή της αριστεράς Γρ. Λαμπράκη στις αρχές της δεκαετίας του 1960.
8. THE ECONOMIST 29 Ιουνίου 1985

9. Κουλόγλου Σ.: «Η Ελλάδα σε κρίση» (Ζήτω η κρίση), ΡΟΕΣ 1987, σελ. 143
10. Βλέπε: Χαριτάκη Ν., «Έλλειμμα στο ισοζύγιο πληρωμών», περιοδικό ΕΠΙΚΕΝΤΡΑ, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1985, σελ. 44-45
11. Για το θέμα Ελλάδα Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη - βλέπε:
 - Lodge J., «The Single European Act: Towards a new European Dynamism?» JCMS, 3 Μαρτίου 1986
 - Βύζας Γ: «Η Ενιαία Ευρωπαϊκή πράξη» ΝΑΥΤΕΜΠΟΡΙΚΗ, 19 Μαρτίου 1987
 - Σταμπόγλης Δ: «Τι υποστηρίζει η Ελλάδα για την Εσωτερική αγορά» ΤΟ ΒΗΜΑ 24 Μαΐου 1987
 - Βλάχος Γ: «Η Ελληνική οικονομία και η Ευρωπαϊκή πρόκληση του 1992», Έκδοση ΙΠΟΜΕ, Αθήνα 1988
12. Α. Παπανδρέου: Συζήτηση προϋπολογισμού, 18 Δεκεμβρίου 1986
13. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, 30 Ιουλίου 1987
14. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ, 20 Αυγούστου 1987
15. Η επισήμανση αυτή είχε τονιστεί τόσο από τον Ξ. Ζολώτα στη συνέντευξη που παραχώρησε στο περιοδικό ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ στις αρχές Σεπτεμβρίου 1987, όσο και από τον Α. Παπανδρέου στη δική του συνέντευξη στον ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟ στα τέλη Ιουλίου 1987.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ

Γενική Γραμματεία Τύπου και Πληροφοριών	Οι λόγοι του πρωθυπουργού Α. Παπανδρέου (1981-84)
»	Τόμος I, Αθήνα 1982
»	Τόμος II, Αθήνα 1983
»	Τόμος III, Αθήνα 1984

Πρακτικά Βουλής των Ελλήνων
(Ξεζητήσεις οικονομικής πολιτικής) 1979-1988

Τράπεζα της Ελλάδος:	'Εκθεση του Διοικητή (Η ετήσια έκθεση για την Ελληνική Οικονομία), Αθήνα 1975-1988
----------------------	---

OECD	OECD Economic surveys: Greece (The annual review of Greece)
	» Αύγουστος 1979
	» Αύγουστος 1980
	» Μάιος 1982
	» Νοέμβριος 1983
	» Ιανουάριος 1986
	» Ιούλιος 1987

Lloyds Bank	Greece, Economic Report 1985
	» 1986

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

(ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ)

ΑΝΤΙ	1974-1986
ΒΡΑΔΥΝΗ	1979-1988
ΕΞΠΡΕΣ	1979-1987
ΕΠΙΚΑΙΡΑ	1979-1988
ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ	1974-1988
ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ	1985-1987
ΜΕΣΗΜΒΡΙΝΗ	1979-1988

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ.....	1975-1988
ΤΑ ΝΕΑ	1979-1988
ΤΟ BHMA.....	1974-1988

(ΔΙΕΘΝΗΣ ΤΥΠΟΣ)

BANKER.....	1977-1986
ECONOMIST	1981-1987
EUROMONEY.....	1979-1983
EUROPE	1983-1986
FINANCIAL TIMES.....	1981-1988
FORTUNE	
THE WALL STREET JOURNAL.....	1987

ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ

(ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ)

Αβέρωφ: Οικονομία ώρα μηδέν, Αθήνα 1986

Αγγελόπουλος Α.: Οικονομικά προβλήματα: Ελληνικά και Διεθνή, Εστία, Αθήνα 1985

Αγγελόπουλος Α.: Οικονομικά, Τόμος Α, Παπαζήσης, 1974 Για ένα διετές οικονομικό πρόγραμμα της Ελλάδος (1982-1983), Παπαζήσης, Αθήνα 1981

Αρσένης Γ.: Πολιτική κατάθεση, Οδυσσέας 1987

Δράκος Γ., Γκαργκάνας Ν., Μαρίνος Γ., Παπαγιαννάκης Γ.: Πού πάει η Οικονομία, EPT-1 (Τηλεόραση), 24 Αυγούστου 1987 Εκδόσεις ELECTRA PRESS: Η Ελληνική οικονομία σε αριθμούς, Αθήνα 1986

Θεοδωρακόπουλος Ι.: Το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον του Ελληνισμού, Αθήνα 1980

Κανελλόπουλος Α.: Το ύφος και το ήθος, Εστία, Αθήνα 1986

Καρέτσος Κ.: Ανδρέας Παπανδρέου: Ευκαιρία ή πρόβλημα; Αθήνα 1984

Κατράκης Ε. (Έκδοση): Οριοθετήσεις, Ροές, Αθήνα 1986

Κιτσίκης Δ.: Συγκριτική ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20ο αιώνα, Αθήνα 1981

Κόλμερ Κ.: Δυστυχώς επτωχεύσαμεν, Ροές, Αθήνα 1986

Μαρίνος Γ.: Για μια αλλαγή προς το καλύτερο, Παπαζήσης, Αθήνα 1983

Μπακογιάννης Π.: Πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα σήμερα, Ευρωεκδοτική Αθήνα 1986

Νεγρεπόντη - Δεληβάνη Μ.: Η Ανάλυση της Ελληνικής Οικονο-

- μίας (Προβλήματα - Επιλογές) Παπαζήσης 1981
- Παπαστηλιόπουλος Σπ (Έκδοση): Μελετήματα πάνω στη σύγχρονη Ελληνική Οικονομία, Παπαζήσης, Αθήνα 1978
- Ράλλης Γ.: Χωρίς προκατάληψη, Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1983
- Ράλλης Γ.: Όρες ευθύνης, Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1983
- Ρουμελιώτης Π.: Η οικονομική κρίση και η ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ, Παπαζήσης, Αθήνα 1980
- Ρούσσος Γ.: Νεώτερη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμοι: IV, V, VI, Ελληνική Μορφωτική Εστία, Αθήνα 1987
- Ροές (Έκδοση): Η Ελλάδα σε κρίση, Αθήνα 1987
- Τράπεζα της Ελλάδος (Έκδοση): Τα πενήντα χρόνια της Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 1978
- Τράπεζα της Ελλάδος (Έκδοση): Η Ελληνική οικονομία, Τόμος I (Αθήνα 1980), Τόμος II (Αθήνα 1982), Τόμος III (Αθήνα 1984)
- Φίλιας Β.: Δοκίμια κοινωνιολογίας Αθήνα 1976

(ΔΙΕΘΝΕΙΣ)

- Cavey, J & A: The web of Modern Greek Politics, London 1968
- Clogg, R and Yannopoylos, G (eds): Greece Under Military Rules, London 1972
- Clogg, R (ed): Greece in the 1980s, The Macmillan Press Ltd, London 1983
- Freris, A.: The Greek Economy in the Twentieth Century, Croom Helen (ed), London & Sydney 1986
- Germidis, D.; Negreponti-Delivanis, M.: Industrialisation Employment and Income Distribution in Greece: A Case Study, Paris 1986
- Halikias, D.: Money and Credit in a Developing Economy: The Greek Case, New York 1978
- Koutsoukis, K.S.: Elites and Society in Modern Greece: Cabinet, Circulation and Systematic Change (1946-1976), Ann Arbor 1978
- Macridis, R.: Greek Politics at a cross-roads (what kind of Socialism?), Hoover Press Publication, Stanford 1984
- Pepelasis, A.: Yannopoylos, G; Mitsos, A; Kalamotousakis, G. & Perdikis, N.: The Tenth Member-Economic Aspect, Sussex 1980

- Sweet-Escott, B.: Greece: a political and economic survey 1939-1953, London 1954
- Tsannatos, Z. (ed): Socialism in Greece, London 1986
- Yannopoylos, G.: Greece and the EEC, The Macmillan Press Ltd (ed), 1986
- Zolotas, X.: Inflation & the monetary target in Greece, Bank of Greece, Papers and Lectures No 38 (ed), Athens 1978
- Zolotas, X.: The contribution of Exports in economic development, Bank of Greece, Papers and Lectures No 34 (ed) Athens 1976

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ
Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ
ΣΕ ΚΡΙΣΗ
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ
ΣΤΙΣ ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ
Γ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Ε.Π.Ε.
ΣΕ ΠΡΩΤΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΤΟ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 1988
ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ